

JOSEP PERARNAU I ESPELT

PROBLEMES I CRITERIS D'AUTENTICITAT
D'OBRES ESPIRITUALS ATRIBUÏDES
A ARNAU DE VILANOVA

Amb l'objectiu de contribuir, tant com es trobi al meu abast, a la clarificació del problema de l'autenticitat d'obres espirituals d'Arnau de Vilanova o a ell atribuïdes, començaré establint la llista d'aquells dels seus tractats, l'autoria dels quals em sembla segura, o en major o menor grau probable, per raons diverses: perquè és explícitament o implícitament afirmada, tant si ho ha estat per documents procedents del mateix autor, com pels de persones de la seva absoluta confiança, tal com foren els marmessors testamentaris, i en particular En Ramon Conesa; o per les raons que per a cada un dels tractats seran exposades en les pàgines següents.

Immediatament després, seran recordats els problemes que en aquest sentit presenten d'altres obres espirituals i no poden ésser solucionats per la documentació abans esmentada. Fan referència a l'*Expositio super Apocalypsi*,¹ al *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi de adventu Antichristi*,² a l'*Expositio super vigesimum quartum capitulum*

---

1. La informació relativa a la tradició manuscrita d'aquesta obra es pot veure més avall en l'apartat II.1 del present estudi. El dit comentari ha estat publicat: Arnaldi de VILLANOVA, *Expositio super Apocalypsi*, cura et studio Ioachimi CARRERAS I ARTAU (†) cooperantibus Olga MARINELLI MERCACCI et Iosepho M. MORATÓ I THOMÀS (Corpus Philosophorum Medii Aevi. Arnaldi de Vilanova. Scripta Spiritualia, I), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1971, XXIV + 306 pp.

2. Obra globalment inèdita conservada en còpia única en la biblioteca del Convent de Carmelitans Calçats de Roma, Via Sforza Pallavicini, dins el volum manuscrit, que fins fa poc portava la signatura d'A.O.III.556.A i que ara té la de Codice III, Varia I. En els darrers temps ha estat objecte d'anàlisi per obra de Miquel BATLLORI I MUNNÉ, *Dos nous escrits espirituals d'Arnau de Vilanova. El ms. joaquimític A.O.III.556.A de l'Arxiu Carmelità de Roma*, dins

Matthaei,³ al *Conflictus iudaeorum*,⁴ i al *Tractatus contra passagium ad partes ultramarinas*.⁵

Com a conseqüència, ja en la segona part del present estudi, hom intentarà de sintetitzar el resultat de l'aplicació dels criteris externs al tema de l'autenticitat d'obres arnaldianes, i [en la tercera] es farà la pregunta de si és possible d'assenyalar algun criteri intern que ajudi a clarificar possibles futurs problemes d'autenticitat de les dites obres, i intentarà de donar-hi qualche principi de resposta. Subratllo ja des de bell començament que, sobretot les pàgines dedicades a la qüestió dels criteris interns, no són altra cosa que un primer planteig del tema, sense altra pretensió que impulsar a una col·laboració amb la vista posada en la progressiva clarificació del problema.

«Analecta Sacra Tarraconensia», XXVIII (1955 = Collectanea E. Serra Buixó), 45-70, en particular 53-56; i de Kurt-Viktor SELGE, *Un codice quattrocentesco dell'Archivio Generale dei Carmelitani, contenente opere di Arnaldo da Villanova, Gioacchino da Fiore e Guglielmo da Parigi*, dins «Carmelus», 36 (1989), 166-176 (cf. ATCA, X (1991), 676, núm. 7008, on hi ha la identificació del text del foli 89v); i *Ancora a proposito del Codice III, Varia I dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, dins «Carmelus», 37 (1990), 170-172 (cf. ATCA, XII (1993), 694, núm. 8849). S'ha ocupat recentment de l'origen del dit volum manuscrit Robert E. LERNER, *The Prophetic Manuscripts of the «Renaissance Magus» Pierleone of Spoleto*, dins *Il Profetismo Gioachimita tra Quattrocento e Cinquecento. Atti del III Congresso Internazionale di Studi Gioachimiti. S. Giovanni in Fiore, 19-21 settembre 1989*, a cura di Gian-Luca POTESTÀ (Opere di Gioacchino da Fiore. Strumenti, 3), Gènova, Marietti 1991, 97-116 (cf. ATCA, XII (1993), 606, núm. 8551). En l'estudi de BATLLORI citat més amunt hi ha editats fragments discontinus d'aquest text a les pàgines 57-70.

3. Valen per a aquest tractat les informacions ofertes en la nota anterior. Només el seu fragment inicial ha estat publicat per BATLLORI, *loc. cit.*, 70.

4. Aquest text, fins ara desconegut i, per tant, totalment inèdit, es troba a Gènova, Biblioteca Universitaria, ms. A. IX. 27, ff. 101c-110c; hom en pot tenir una primera notícia per Oriana CARTAREGIA, *I manoscritti «G. Gaslini» della Biblioteca Universitaria di Genova*, Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato 1991, 13-15 (cf. ATCA, XII (1993), 692, núm. 8844); i també per Oriana CARTAREGIA, Josep PERARNAU, *El text sencer de l'Epistola ad gerentes zonam pelliceam d'Arnau de Vilanova*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XII (1993), 7-42, en particular 20-23. Vegeu allò que en diem en la part II. 2, d'aquest estudi. Espero oferir-ne dins pocs anys l'edició crítica.

5. Allò que acabem d'exposar en la nota anterior també val per a aquest text, tret que es troba en el dit volum, ff. 131c-132d; el seu fragment inicial també és copiat en el volum manuscrit de la mateixa biblioteca, A. IX. 29, ff. 136v, tal com hom pot veure en Oriana CARTAREGIA, *I manoscritti...* (cit. en la nota anterior), 30, VI.

I. EL TESTIMONIATGE DELS DOCUMENTS CONTEMPORANIS

Sortosament, ha arribat fins a nosaltres una sèrie de documents i de fets constatables que permeten de trepitjar terreny absolutament ferm i sòlid en allò que afecta l'autenticitat arnaldiana d'una vuitantena d'obres espirituals, perquè contenen, de mà mateixa d'Arnau de Vilanova o de persones de la seva màxima confiança o del màxim de crèdit en aquest punt, llistes d'obres espirituals del dit mestre. Els documents esmentats són:

a) la *Protestatio XV kl. augusti A. D. M CCC IV facta Perusii coram domino Camerario Summi Pontificis*;⁶

b) la *Praesentatio facta Burdegaliae coram domino Summo Pontifice Clemente V*,⁷ ambdues escrites pel mateix Arnau;

c) la llista d'obres copiades dins el Vat. Lat. 3824, obres que ningú no dubta a atribuir al mateix Arnau;⁸

6. Aquesta *Protestatio*..., copiada dins el Vat. lat. 3824, ff. 214d-217c, ha estat darrerament publicada per mi en *L'Arts catholicae philosophiae (primera redacció de la Philosophia catholica et divina) d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text. En apèndix, les dues lletres que acompanyaven les còpies destinades a Bonifaci VIII i al Col·legi Cardenalici i les requestes a Benet XI i al Cambrer Papal en Seu vacant*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», X (1991), 7-223, en concret 215-218. N'havia publicat fragments Heinrich FINKE, *Aus den Tagen Bonifaz' VIII. Funde und Forschungen (Vorreformationsgeschichtliche Forschungen, II)*, Münster im Westfalen, Aschendorff 1902, *Quellen*, CXCII-CXCVII. Vegeu també Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'Història de la Cultura Catalana Mig-aval*, I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1908, 33-37.

7. La dita *Praesentatio*... ens ha arribat, segurament incompleta, car la còpia del Vat. lat. 3824 és mancada del text corresponent a un foli, arrancat, tal com explico en el meu *L'Allocutio christini... d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XI (1992), 12 i 22, núm. 30. També és incompleta la de Graz, Universitätsbibliothek, ms. 1226, ff. 32c. Ha estat parcialment publicada per Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los Heterodoxos Españoles. II. España romana y visigótica*. Edición preparada por D. Enrique SÁNCHEZ REYES (Edición Nacional de las Obras Completas de Menéndez y Pelayo, XXXVI), Santander, Consejo Superior de Investigaciones Científicas 1947, 283, nota 3; i per Heinrich FINKE, *Aus den Tagen... Quellen* (citada en la nota anterior), CCII-CCXI.

8. La llista es troba en el Vat. lat. 3824, f. VIa-b i ha estat publicada tant per Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, com per Heinrich FINKE en els llibres citats en les dues notes anteriors, 263, nota 1, i CXVII-CXVIII, respectivament. Vegeu allò que en dic en *L'Allocutio christini...* també citada en la nota anterior, 11-12.

d) la de les obres tocades per la sentència inquisitorial condemnatòria de Tarragona del 18 de novembre del 1316;⁹ i

e) les llistes de llibres integrades dins l'inventari dreçat entre el 1311 i el 1318 a iniciativa d'un dels marmessors de mestre Arnau, l'esmentat En Ramon Conesa,¹⁰ inventari que, quant al punt de l'autenticitat d'obres, per ventura presenta més problemes que no en soluciona.

---

9. Aquella sentència condemnatòria fou primer integrada per Josep BLANCH, en el seu *Arxiepiscopologi de la Santa Església metropolitana i primada de Tarragona*, I, obra que ha estat editada recentment a cura de Joaquim ICART (*Arqueologia i Història*, 55), Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV 1985, 185-188, a base de l'arxiu metropolità de Tarragona; després fou publicada per Jaume VILLANUEVA, *Viage literario a las Iglesias de España*, XIX. *Viage a Barcelona y Tarragona*, Madrid, Imprenta Real 1851, 320-329, a base de la còpia en poder de l'inquisidor conservada a Santa Caterina de Barcelona; d'ell el reberen Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia...* (citada en la nota 7), VII. *Apéndice I: Documentos* (Edición Nacional de las Obras Completas de Menéndez y Pelayo, XLI), Santander, Consejo Superior de Investigaciones Científicas 1948, 316-322; i Francesco SANTI, *Gli «Scripta Spiritualia» di Arnau de Vilanova*, dins «Studi Medievali», XXVI (1985), 977-1014, en concret 1006-1010, que també l'incloué en el seu *Arnau de Vilanova. L'obra espiritual* (Història i societat, 5), València, Diputació Provincial 1987, 283-289

Quant a la validesa crítica de les atribucions d'obres a Arnau de Vilanova per part de la sentència inquisitorial condemnatòria, cal assenyalar el fet que en tota la documentació emanada d'En Ramon Conesa des del mateix moment en què el 25 de novembre del 1316 la dita sentència fou publicada a València, la primera acta de la qual, certificada per l'actual pergami núm. 6092 de l'Arxiu de la Seu de València, és de l'endemà, 26 de novembre del 1316, i fou publicada per Roc CHABÀS, *Arnaldo de Vilanova y sus yerros teológicos*, dins «Homenaje a Menéndez y Pelayo en el año vigésimo de su profesorado». *Estudios de erudición española*, II, Madrid, Victoriano Suárez 1899, 367-382, mai ni una sola vegada, ni en una sola i la més mínima al·lusió, és negada o posada en dubte l'autenticitat arnaldiana de les dites obres; aquesta protesta i d'altra documentació, ha estat darrerament de nou publicada per Mateu RODRIGO LIZONDO, *La protesta de Valencia de 1318 y otros documentos inéditos referentes a Arnau de Vilanova*, dins «Dynamis. Acta Hispanica ad Medicinae Scientiarumque Historiam Illustrandam», I (1981), 241-273, en particular 260-263, però a base de la còpia que el notari Jaume Martí incloué en un dels seus protocols, conservat a València, Arxiu del Regne de València, *Protocols*, núm. 2813, ff. 87v-90r.

10. Aquest i d'altres documents procedents de l'herència d'En Ramon Conesa s'ha conservat a València, Arxiu de la Seu, *Pergamins*, núm. 7430; fou publicat per Roc CHABÀS, *Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnaldo de Villanueva*, dins «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos», IX (1903), 189-203. La transcripció d'aquest document havia d'ésser completada amb un «estudio prometido, por persona competentísima, para esta revista» (203: es tractava de Marcelino Menéndez y Pelayo?). No sembla que l'estudi promès arribés a ésser publicat, si mai fou escrit.

El dit document no és un inventari realitzat d'un sol cop immediatament després de la mort de mestre Arnau, ans el resultat de l'aplec de documents relatius a béns d'Arnau de Vilanova (entre els quals es trobaven els seus llibres, tant en sentit d'escrits per ell com en el de volums de la seva propietat) de procedència i calendació diversa, que tant engloba tot o part de

1. Les tres llistes d'obres presentades a la Santa Seu fins al 1305

La consideració global de les tres llistes (les de la protesta de Perusa i de la presentació de Bordeus i la del Vat. lat. 3824) condueix al convenciment que les obres que hi són acollides eren vistes en aquell primer moment com un únic bloc de textos arnaldians, identificable per la presència simultània en ells de totes tres les característiques següents, les d'aplegar: a) tots els textos arnaldians; b) escrits en llengua llatina; c) sobre el tema de la veritat evangèlica.¹¹ També permet de veure que el dit objectiu potser s'anà modificant en

---

l'inventari realitzat a Barcelona a casa de l'apotecari Pere Jutge el 6 de desembre del 1311 (189-190, núms. 1-4), com el dels béns que es trobaven a València, a casa del notari Tomàs de Claramunt, del 9 de febrer del 1312 (1311) (190, núm. 5), en el qual també semblen integrats documents de datació i procedència diversa relatius a béns arnaldians en poder d'Arnau de Fàbregues (190, núm. 6), un «inventarium secundum de rebus que erant in domo» (197, núm. 228: a quina casa?), i un altre de coses trobades en cofrets «in camera domini magistri Arnaldi» (200, núm. 299: a casa seva de València?). El document comprensiu era acabat i datat el 30 de juliol del 1318 (203, núm. 381).

Feia, doncs, més d'un any i mig que havia estat promulgada la sentència inquisitorial condemnatòria d'algunes obres espirituals d'Arnau de Vilanova i aquesta pot ésser una raó que expliqui la poca precisió d'aquesta redacció del 1318 quant a l'autenticitat arnaldiana de les obres, de les quals En Ramon Conesa es declarava posseïdor en virtut de la seva marmessoria.

L'abast de la intervenció inquisitorial en aquest conjunt bibliogràfic és deduïble de la comparació entre l'inventari que acabem d'esmentar, el qual, quantitativament, reflecteix la situació anterior a la sentència inquisitorial esmentada, i l'acta notarial de la liquidació de la marmessoria, datada al començament el 26 de juny del 1318 i a l'acabament el 22 d'octubre del mateix any 1318, també conservada en l'Arxiu de la Seu de València, *Pergamins*, en còpia repetida en els núms. 9402 i 9414, i publicada per Ramon d'ALÓS [i MONER], *De la marmessoria d'Arnau de Vilanova*, dins «Miscel·lània Prat de la Riba», I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans [1923], 289-306, en la qual consta explícitament el pas dels inquisidors, que no sols afectà els llibres de propietat de mestre Arnau, ans també els de propietat particular d'En Ramon Conesa: «Constat eciam nobis per publicum aliud instrumentum quod dictus Raymundus [Conesa] ex mandato dicti inquisitoris tradidit fratri Bernardo de Pinu vices gerenti ut asserebat dicti inquisitoris Valencie aliquos libros et tractatus seu scripturas editos et editas per dictum magistrum Arnaldum licet non essent ipsius dicte manumissorie immo erant dicti Raymundi pro maiori parte, ut in dicto instrumento... continetur.» (*ibid.*, 300).

Quant a la datació del document de liquidació de la marmessoria, cal tenir en compte que Elías OLMOS CANALDA, *Inventario de los Pergaminos del Archivo de la Catedral de Valencia*, València 1961, 169, núm. 1401, atribueix a l'acte només la data del 26 de juny del 1318 que troba al començament (pàgina 297 de l'edició de Ramon d'Alós), sense segurament adonar-se que al final, que és quan la liquidació es pogué donar per acabada, porta la del dia 22 d'octubre del 1318 (pàgina 306 de l'edició esmentada).

11. Aquestes tres característiques es troben plegades en la lletra que el 13 de desembre del 1305 el cardenal Berenguer Fredol adreçà al rector de Murvedre a favor de Gombau de Piles, al qual el rector havia de restituir textos doctrinals d'Arnau de Vilanova (sobre aquest afer, hom pot veure una lletra de Jaume II de Catalunya-Aragó al mestre general de l'orde dominicà, Aimerico da Piacenza, datada el 18 de novembre del 1305, publicada per Marcelino

el curs d'un any i mig (18 de juliol del 1304 – final del 1305?) o que, si, pròpiament parlant, no es modificà, només hauria estat assolit de manera progressiva.

Perquè el 18 de juliol del 1304, dia de la protesta de Perusa, en la ment de l'autor el dit bloc era constituït només pels quinze tractats que incidién en el tema plantejat pel *De tempore adventus Antichristi* (aquest mateix i els que d'alguna manera a tall d'explicació o de polèmica, n'havien derivat fins a aquella data).¹² Un any i un mes més tard, el 24 d'agost del 1305, en presentar les seves obres al papa i amic, Climent V, aquella quinzena d'escrits havia augmentat en doble direcció; d'una banda, amb els nous textos dedicats al mateix tema, que eren justament l'acabada d'esmentar protesta davant el cambrer de la Seu Apostòlica llegida aquell 18 de juliol del 1304, i l'*Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Atheca, praedicatorum*; però, de l'altra, a l'autor li recordà que «iam diu est» havia publicat dos altres textos de temàtica teològica, i els féu constar: els *De significatione nominis tetragrammaton*, i el *De semine scripturarum*.¹³ I a l'hora de fer copiar el Vat. lat. 3824, continuava imposant-se

---

MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia...* (citada en la nota 9), 309-310). El cardenal innovava el rector que «cum... venerabilis vir magister Arnaldus de Vilanova opera que edidit super evangelica veritate latina lingua Sanctissimo Patri... apud Burdegalam presentaverit, nobis presentibus...», les dites obres eren reservades al judici de la Seu Apostòlica. El detall de 'totes' les obres és explícitament afirmat en la lletra del 21 de desembre del 1311 d'Arnau d'Aux, bisbe de Poitiers, cambrer papal de Climent V, als inquisitors d'Ais de Provença: «cum ...magister Arnaldus, phisicus, dum adhuc viveret, se ipsum et omnes scripturas per eum editas, examinationi, discussioni et iudicio Sedis Apostolice motu proprio et ex abundante et sponte subjecerit...» (vegeu també la nota 32); aquestes dues lletres foren incloses en l'acte de protesta que En Ramon Conesa elevà al bisbe de València el divendres, 26 de novembre del 1316, contra la publicació de la sentència inquisitorial de Tarragona feta en aquella ciutat el dia abans, protesta que es basà en el fet que la Santa Seu s'havia reservat el judici sobre les dites obres, i per això reportava documentació d'autoritats papals certificant-ho; hom en pot veure el text sencer en Roc CHABÀS, *Arnaldo de Vilanova y sus yerros...* (citad en la nota 9), 378 i 379, respectivament.

12. Hom pot veure l'enumeració dels títols i la indicació dels respectius íncipits en la *Protestatio XV kl. Augusti A. D. M CCC IV facta Perusii coram domino camerario Summi Pontificis*, publicada per mi a tall d'apèndix a *L'Ars catholicae philosophiae...* (citad en la nota 6), 216-217. [Les sis denúncies de Girona i de Marsella hi figuren només com a dues obres].

13. Aquesta és la situació dibuixada el 24 d'agost del 1305 dins el text de la *Praesentatio facta Burdegaliae coram domino Summo Pontifice Clemente V*, només parcialment publicada. Recordem que, just en arribar a l'enumeració de tractats arnaldians, manca en el Vat. lat. 3824 un foli, el 246, cosa que allí ens obliga a saltar de la *Prima denuntiatio Gerundensis*, text vuitè en la llista anterior, al final de la *Protestatio coram Benedicto XI*, setzè i darrer dels textos de la mateixa llista; i això ens permet d'afirmar que en la situació actual de la *Praesentatio facta Burdegaliae...* no hi manca cap text arnaldia que ens sigui desconegut, extrem, d'altra banda, confirmat per la seqüència dels tractats copiats en el Vat. lat. 3824, coincident amb la de la protesta de Perusa.

la voluntat de completar l'aplec de tractats en la doble direcció acabada d'assenyalar: i així, per una banda, hi trobem les lletres que acompanyaren els exemplars [del *De mysterio cymbalorum*; i els] de la *Philosophia catholica et divina* tramesos a Bonifaci VIII i al Col·legi dels Cardenals, i la *Praesentatio Burdegaliae coram Clemente V*; i per l'altre cantó, tres tractats de naturalesa religiosa, no pas estrictament «de evangelica veritate»: l'*Allocutio christini...* a Frederic de Trinàcria, la defensa de l'abstinència de carn per part dels cartoixos i el comentari a la poesia de tema marià escrita per Jaume II; i dues cartes que fins aleshores havien restat escadusseres: les adreçades a Bremon, senyor de Montferrat, i a Bartomeua Montaner.¹⁴

Tenim, doncs, en el Vat. lat. 3824 el conjunt de totes les obres que en sentit ampli recauen dins el tema «de evangelica veritate» escrites en llengua llatina fins entorn del final del 1305 (data aproximada de l'enllestiment del dit volum), conjunt que uns cinc anys més tard seria completat amb l'*Epistola ad gerentes zonam pelliceam*.¹⁵

Només cal afegir que aquests no són tots els escrits fets públics per Arnau de Vilanova amb motiu de la publicació del *De tempore adventus Anticristi*, car hi manquen, almenys, la protesta davant el rei de França i l'apel·lació a la Seu Apostòlica a fi d'alliberar-se del procés que li havien fet incoar els teòlegs de la Facultat de Teologia de París.¹⁶ I em pregunto si quan, escapat de París, es trobà per primera vegada davant Bonifaci VIII, no presentà cap escrit de descàrrec, escrit que ens seria desconegut ara del cas que hagués considerat que tal escrit era englobat en el *De mysterio cymbalorum*, posteriorment presentat al dit papa).

14. La llista dels tractats acabats de copiar en el Vat. lat. 3824 poc després de la presentació de Bordeus és deduïble d'un doble fet coincident: de la taula dels mateixos copiada al començament del dit volum, en el seu foli VIa-b, publicada pels autors indicats en la nota 8; i del conjunt d'obres copiades per mà idèntica en el manuscrit acabat d'esmentar i són les trenta primeres que hom pot veure en la descripció del mateix volum en el meu *L'Allocutio christini...* (citada en la nota 7), 12-23.

15. Sobre el fet de l'afegitó de l'*Epistola ad gerentes zonam pelliceam* al final del Vat. lat. 3824, vegeu allò que n'he anat dient en *Trobada de tractats espirituals perduts d'Arnau de Vilanova*, dins «Revista Catalana de Teologia», I (1976), 489-512, en particular 502-503; en *L'Allocutio christini...* (citada en la nota 7), 23-24; i en Oriana CARTAREGIA, Josep PERARNAU, *El text sencer de l'Epistola ad gerentes zonam pelliceam d'Arnau de Vilanova*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XII (1993), 7-42, en particular 17-18.

16. Les dites protesta i apel·lació foren publicades per Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia...* (citada en la nota 9), 260-265 i 265-270, respectivament.

2. La sentència condemnatòria del 1316

Dissortadament, no tenim per als anys entre el 1306 i el 1311 un conjunt comparable amb l'anterior, tot i que en algun moment aquest conjunt sembla segur que existí¹⁷ i que, per tant, aleshores no hauria estat gens difícil de conèixer la totalitat de l'obra arnaldiana autèntica de tema religiós.

Ara, però, mentre no torni a comparèixer algun d'aquells volums, que de les mans d'En Ramon Conesa passaren a Sicília a les mans de Pere de Montmeló, o en els Països Catalans a les dels inquisidors de la Corona Catalano-Aragonesa, ens veiem limitats a treure (o a intentar de treure) tota la informació que ens proporciona la sentència inquisitorial condemnatòria de Tarragona del 6 de novembre del 1316.

Comencem relacionant el fet d'aquest procés inquisitorial amb allò que sabem d'altres iniciatives.

Ens consta, d'una banda, que Climent V, responent a la presentació de Bordeus, el 24 d'agost del 1305 havia donada satisfacció a Arnau de Vilanova acceptant de revisar en Cort Romana des d'un punt de vista doctrinal els seus

17. Que, després de la mort de mestre Arnau, aplecs d'obres completes arnaldianes existiren és un fet certificat per l'acta de liquidació de la marmessoria, en la qual podem llegir, d'una banda: «...libros omnes quos magister Arnaldus assignaverat usui pauperum et omnia opera edita per dictum magistrum, qui iverunt ad Siciliam ad portandum et tradendum ea dicto Petro de Montemoloni...»; la dita acta fou publicada per Ramon d'ALÓS [i MONER], *De la marmessoria...* (citat en la nota 10), 299; de l'altra, una pàgina més enllà, llegim: «...eidem inquisitori... tradidit quandam caxietam plenam libris et operibus dicti magistri Arnaldi et unum volumen extra ipsam caxietam de omnibus operibus dicti magistri Arnaldi in romancio compilatis tam per ipsum inquisitorem damnatis quam non damnatis», *ibid.*, 300. Cf. nota 32.

Els llibres destinats a l'ús dels pobres consten en l'inventari dels anys 1311-1318 amb els nùms. 255 i 259; si les obres completes ('omnia opera') eren aplegades en volums, es podria tractar dels esmentats en els nùms. 2, 3, 89, 144 i 273; la 'caxieta' podria ésser el 'cofrellus' del número 87; i el volum de totes les obres en romanç, el del núm. 241; l'inventari és el publicat per Roc CHABÀS, *Inventario...* (citat en la nota 10), pàgines 198; 190, 193, 194 i 199; 193; i 199, respectivament.

Sigui'm permès d'assenyalar l'interès que té la indicació que unes 'opera omnia' arnaldianes anaren a Sicília; ens hi haurem de referir al final d'aquestes pàgines en ocupar-nos dels textos del manuscrit de Gènova, Biblioteca Universitaria, A IX 27, ff. 99-132, tots els quals semblen tenir, en darrera instància, la mateixa procedència.

També crec que he de manifestar la meua impressió, pura hipòtesi de treball, que sèries (completes?) d'obres d'Arnau de Vilanova es conservaren a Catalunya almenys en dos llocs: a la Cartoixa de Scala Dei, tal com consta pel document publicat per Ramon d'ALÓS, *De la marmessoria...* (citat en la nota 10), 300 (vegeu més avall la nota 28); i a Vilafranca del Penedès, d'on haurien passat a Girona, i allí, a l'escalinata de la Seu, serien cremats en acte inquisitorial el 22 d'octubre del 1346, tal com hom pot veure en el meu *El text primitiu del De mysterio cymbalorum Ecclesiae d'Arnau de Vilanova. En apèndix, el seu Tractatus de tempore adventus Antichristi*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), 19-20, nota 52.

tractats llatins «de evangelica veritate»¹⁸ i, en conseqüència, el 13 de desembre del mateix 1305, el cardenal Berenguer Fredol manava al rector de Morvedre de retornar a Gombau de Piles els textos arnaldians que hom li havia segrestat;¹⁹

—també ens consta que el 21 de desembre del 1311, ja difunt, per tant, Arnau de Vilanova, el cambrer papal Arnau d'Aux manava als inquisidors de Provença d'abstenir-se de tirar endavant el procés a càrrec dels llibres arnaldians, ja que l'autor «omnes scripturas per eum editas examinationi, discussioni et iudicio Sedis Apostolice motu proprio ex abundante et sponte subjecerit...»;²⁰

—consta, finalment, que quan el 26 de novembre del 1316, En Ramon Conesa reaccionà fulminantment contra la proclamació, el dia abans, de la sentència condemnatòria de Tarragona a València, no pogué presentar altres actes d'inhibició que els dos acabats d'esmentar;²¹ d'on sembla que hem de deduir que no existí una prohibició particular als inquisidors de la Corona Catalano-Aragonesa, els quals, en conseqüència:

a) començat el pontificat del successor, Joan XXII, consideraren, segurament amb l'aquiescència d'aquest, atesa la seva trajectòria posterior,²² que la

---

18. La *Praesentatio facta Burdegaliae coram Summo Pontifice Clemente V*, en la qual l'autor repetí la petició feta inútilment als dos papes anteriors, la que una comissió papal esbrinés l'ortodòxia dels escrits arnaldians, també conté la resposta del papa: «Et incontinenti dominus papa superius nominatus, respondens dicto magistro Arnaldo, et eum nominans filium suum dilectum, dixit ei quod factum sive negotium ab ipso magistro Arnaldo propositum magnum erat, quia tangebatur in aliquibus fidem catholicam et evangelicam veritatem. Adiciens idem dominus papa quod opera per ipsum magistrum Arnaldum eidem reddita diligenti examinatione ac maturo consilio indigebant, nec constabat eidem, ut dixit, quod essent a Deo, nec noverat quidquam de tenore ipsorum. Et ideo ipse nec approbabat nec reprobabat ad presens, sed recipiebat ea et examini ac iudicio suo et sedis apostolice reservabat», Var. lat. 3824, f. 261b.

19. Vegeu les notes 9 i 11 d'aquest estudi; també, més avall, nota 239.

20. Cf. *ibid.*

21. Cf. *ibid.*

22. La literatura de la incidència de Joan XXII en el problema de la pobresa franciscana i en general en els moviments reformistes de començaments del segle XIV és immensa. Hom pot veure, com a presentació global i alhora resum d'allò que s'havia publicat sobre el tema fins a fa pocs anys, els dos volums de Marino DAMIATA, *Guglielmo d'Ockham: Povertà e potere. I. Il problema della povertà evangelica e franciscana nei sec. XIII e XIV. Origine del pensiero politico di G. d'Ockham*; II. *Il potere come servizio. Dal Principatus dominationis al Principatus administrationis*, Florència, Studi Francescani 1978 i 1979; més en concret, ha estudiat recentment aquell punt Andrea TABARRONI, «*Paupertas Christi et apostolorum*». *L'ideale francescano in discussione (1322-1324)* (Nuovi Studi Storici, 5), Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo 1990, 128 pp., on hom pot trobar la bibliografia posterior a Damiata.

inhibició general havia deixat d'ésser vinculant per a ells i per això procediren a dictar sentència en un procés que feia anys ells anaven elaborant; i

b) sense limitar-s'hi de forma estricta, centraren llur anàlisi en les obres catalanes.

De fet, tenim una sentència que afecta i per tant ens informa de l'existència de catorze obres (o quinze, si les dues que començaven «Entès per vostres paraules», no eren la mateixa, és a dir, el *De fine mundi*), l'autenticitat arnaldiana de les quals, tal com ja sabem, mai no fou discutida per En Ramon Conesa ni per cap altre marmessor o amic d'Arnau de Vilanova,²³ onze en llengua catalana, i tres en llengua llatina (dues de les quals ja es troben en el Vat. lat. 3824). Però fora de l'existència, de l'autenticitat, dels títols i dels incipits, no sembla que la sentència condemnatòria ens innovi de gaire res més, com podria ésser, per exemple, de llur cronologia, car entre l'*Apologia de versutiis et pseudoperversitatibus...* i la *Denuntiatio Gerundensis* col·loca una lletra, que per l'incipit semblaria adreçada a Jaume II: «Domino suo karissimo...», desconeguda del Vat. lat. 3824, tan abundós en lletres, i que, per tant, en principi caldria suposar posterior a darreries del 1305, en què tal volum devia ésser acabat d'escriure (i, en realitat, tractant-se d'una lletra relativa al procés contra els Templers, certament és posterior a aquella data).

3. Documents d'inventaris i de marmessoria dels anys 1311-1318

En donar per acabada la seva transcripció del pergamí 7430 de l'Arxiu de la Seu de València, Roc Chabàs assenyalava que «no nos ha sido posible mejor transcripción por el estado del pergamino»,²⁴ i aquest és un detall que sempre ha d'ésser tingut present, car ja se sap que «peiores semper sequitur conclusio partem» i, per tant, només poden ésser conjectures les afirmacions basades en lectures dubtoses.

Recordem, per començar, que les llistes de llibres i d'altres objectes conservats en el dit pergamí no són peça única, ans enfilall d'inventaris elaborats en temps i llocs diversos;²⁵ i que llur finalitat no era pas la de contribuir a la clarificació i destriament entre les obres autèntiques i les d'altri posseïdes per mestre Arnau de Vilanova, ans la d'establir la llista d'objectes de més o menys valor propietat del dit mestre, dels quals, en la seva qualitat de marmessor, havia de respondre En Ramon Conesa, i dels quals de fet respongué, cosa que ens consta en el document de liquidació dels comptes de

23. Vegeu les referències de la nota 19.

24. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citat en la nota 10), 203.

25. Vegeu el text de la nota 10.

la seva marmessoria presentats davant els delegats del bisbe de València entre el 26 de juny i el 22 d'octubre del 1318.²⁶

D'ací ve la constatació que, tot i ésser documentada la presència d'aplec diversos d'obres autèntiques d'Arnau de Vilanova en el moment d'establir les esmentades llistes, obres que, per tant, eren a l'abast del dit marmessor, aquell enfilall d'inventaris ara només té una importància menys que secundària a l'hora de clarificar problemes d'autenticitat. Afegim que aquell tan interessant document complementari publicat per Ramon d'Alòs-Moner, en el qual En Ramon Conesa passava comptes de la marmessoria d'Arnau de Vilanova davant els delegats del bisbe de València i aquests la donaven per liquidada, no proporciona cap dada sobre el nostre tema de l'autenticitat d'obres arnaldianes, per la senzilla raó que entre el moment dels inventaris i el de la liquidació havien passat per aquella riquesa bibliogràfica els inquisidors i havien segrestat tots els llibres que havien volgut,²⁷ llibres que, per tant, ja no figuraven en el document de liquidació de comptes. Algú podria pensar que eren obres arnaldianes tots els llibres que manquen en el document de liquidació, però, prescindint ara dels «multos et diversos libros dicti magistri Arnaldi» (propietat de o escrits originals de mestre Arnau?) enviats o dipositats per En Ramon Conesa en la cartoixa de Scala Dei (Tàrragona),²⁸ tal pressupòsit no tindria en compte que els inquisidors s'interessaven no sols per les obres d'un autor, ans per totes les seves possibles derivacions, pels «credentes, fautores, receptatores»,²⁹ és a dir, per les obres que defensessin doctrines que els semblaven heterodoxes.

26. Vegeu la nota 10.

27. El fragment relatiu al pas del o dels inquisidors per casa d'En Ramon Conesa, pertanyent al document publicat per Ramon d'ALÓS [I MONER], *De la marmessoria...* (citat en la nota 10), 298-306, es pot veure al final de la mateixa nota 10 i en el de la nota 17.

28. Cf. Ramon d'ALÓS [I MONER], *De la marmessoria...* (citat en la nota 10), 300: «...constat nobis ex quadam littera per priorem monasterii Scale Dei ordinis Cartusie missa eidem Raymundo Conesa, in qua continetur dictum priorem recepisse quandam bonetam cum quibusdam libris magistri Arnaldi predicti... Asseruit etiam dictus Raymundus misisse seu deposuisse multos et diversos libros dicti magistri Arnaldi in posse dicti prioris».

29. L'atenció dels inquisidors envers persones no directament sospitoses d'heretgia, però vinculades amb sospitosos ja fou objecte d'indicacions en el primer aplec de normes inquisitorials elaborat per sant Ramon de Penyafort, tal com hom pot veure en Ferran VALLS I TABERNER, *El diplomatar de sant Ramon de Penyafort*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», V (1929), 249-304, en particular les normes per als inquisidors de la província eclesiàstica de Tàrragona, pp. 254-261, en el primer apartat de les quals hi ha justament les definicions de «celatores», «occultatores», «receptatores», «defensores», «fautores» (255). No cal dir que l'atenció envers aquests grups seguia viva en les dues primeres dècades del segle XIV, tal com ho demostra l'obra de Bernat GUIU (Bernardus Guidonis), *Practica inquisitionis heretice pravitatis*. Document publicat pour la première fois par C. DOUAIS, París, A. Picard 1886, 186: «[Inquisitores] possunt procedere contra quoscumque hereticos, aut de pravitare heretica culpabiles, vel

Anem, doncs, a les dades que els dits documents ens proporcionen.

Per l'inventari ens consta l'existència de disset exemplars d'aplecs diversos de catorze o de quinze obres de mestre Arnau existents a Barcelona, a casa de l'apotecari Pere Jutge, exemplars que, almenys en un primer moment, no es mogueren de Barcelona.³⁰

Però, de més a més, a València, en poder d'En Ramon Conesa, hi havia:

- un «volumen de operibus Magistri in latino cum postibus albis»;³¹
- «duos tractatus vel volumina duo dicti magistri deferendos domino Pape vel Vicecancellario et domino camerario eiusdem domini, de quibus habet Papa unum, reliquum tenet Bernardus Oliverii»;³²
- «volumen operum Magistri»;³³
- un «volumen operum Magistri in romancio cum *Es tu fidelis*»;³⁴
- i «tres libri operum Magistri in romancio».³⁵

Però cap dada nova en relació a obres autèntiques, car l'única, deduïble de l'anotació núm. 89,³⁶ és que aquell volum començava amb l'*Alphabetum catholicorum*, exactament igual que els disset volums que hem trobat a casa de Pere Jutge.³⁷ Era, doncs, un exemplar més d'aquella fabricació en sèrie?

El document de marmessoria precisa una mica, encara que no en allò que fa referència a l'autenticitat de textos arnaldians, en informar que En Ramon Conesa havia lliurat a l'inquisidor una caixeta plena de llibres i d'obres d'Arnau de Vilanova (i ja sabem que és dubtós si aquest genitiu possessiu, es refereix a escrits autèntics d'Arnau o a llibres de la seva propietat), i un volum de totes les obres escrites per Arnau en llengua vulgar (ací sí que hi ha afirmació d'autenticitat), tant si eren condemnades per la sentència inquisitorial com si no ho eren, detall que també ens consta pel fragment copiat en la nota 17. De més a més, li havia lliurat «aliquos libros et tractatus seu scripturas editos et editas per dictum

---

suspectos, seu etiam diffamatos, et contra receptatores, defensores, aut fautores eorum»; cf. també 226-232.

30. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citad en la nota 10), 189-190, núms. 1-4. Aquells volums ja cridaren l'atenció de Joaquim CARRERAS I ARTAU, *La llibreria d'Arnau de Vilanova*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XI (1935), 63-84, en concret 67-68; també la meua en L'«*Alia Informatio Beguinorum*» d'Arnau de Vilanova (Studia, textus, subsidia, II), Barcelona, Facultat de Teologia 1978, 122-126.

31. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citad en la nota 10), 194, núm. 144.

32. *Ibid.*, 195, núm. 169.

33. *Ibid.*, 199, núm. 273.

34. *Ibid.*, 193, núm. 89.

35. *Ibid.*, 198, núm. 24.

36. Vegeu la nota 34.

37. Vegeu el text corresponent a la nota 30.

magistrum Arnaldum, licet non essent ipsius dicte manumissorie immo erant dicti Raymundi [Conesa] pro maiori parte».³⁸

Cap nova dada, doncs, entorn de l'autenticitat d'obres arnaldianes.

I si dels aplecs d'obres diverses passem a les anotacions que ens poden informar, un per un, de llibres d'Arnau, tampoc no sabrem gaire res més d'allò que ja sabíem. En l'inventari dels anys 1311-1318, en efecte, ultra els que acabem de recordar, són atribuïts a l'autor Arnau de Vilanova els llibres següents:

«Duo quaterni *Epistolarum* ipsius Magistri»,³⁹

«Instrumentum publicum, quo presentavit magister Arnaldus opera sua domino pape Clementi V»,⁴⁰

«Testamentum Magistri».⁴¹

I encara que no siguin explícitament atribuïts, en virtut del títol o de l'incipit que consta en l'inventari, podem afirmar amb certesa ésser obres autèntiques d'Arnau de Vilanova els tractats següents:

38. Cf. Ramon d'ALÓS [I MONER], *De la marmessoria...* (citad en la nota 10), 300.

39. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citad en la nota 10), 191, núm. 41. No puc dir si es tractava de dues còpies de les mateixes lletres, o de dos quaderns en cada un dels quals hi havia lletres no repetides en l'altre. Hom pensa instintivament en la dotzena que acompanyaren la tramesa d'exemplars del *De mysterio cymbalorum*, i foren agrupades sota el títol unitari d'*Opus epistolarum christini*; les tenim manuscrites tant al ms. de Roma, Biblioteca Corsiniana, 40. E. 3., ff. 29r-47r, com en el de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, Vat. lat. 3824, ff. 98b-110c (cf. ATCA, VI (1987), 299-303; i XI (1992), 15-16, respectivament). Les altres podrien ésser tant les cinc, afegides a les abans esmentades, en el dit Vat. lat. 3824, com d'altres d'escadusseres. Les llatines han estat publicades per Joaquim CARRERAS I ARTAU, *Del epistolario espiritual d'Arnau de Vilanova*, dins «Estudios Franciscanos», 49 (1948), 392-403; i en *L'epistolari d'Arnau de Vilanova* (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, X), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1950, 28 pp.; han estat publicades per mi les dues que acompanyaren els exemplars de la *Philosophia catholica et divina* destinats a Bonifaci VIII i al Col·legi dels cardenals; i per Miquel BATLLORI les dues catalanes als reis Jaume II i Blanca d'Anjou, en Arnau de VILANOVA, *Obres catalanes*. Volum I: *Escrits religiosos* (Els Nostres Clàssics, 53-54), Barcelona, Editorial Barcino 1947, 245-250. Hi ha diverses edicions parcials d'algunes o d'alguna de les lletres.

40. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citad en la nota 10), 200, núm. 305. És el text conegut com a *Praesentatio facta Burdegaliae coram domino summo pontifice Clemente V*, del 24 d'agost del 1305; és copiat en el Vat. lat. 3824, ff. 254d-261d; en transcriví fragments Heinrich FINKE, *Aus den Tagen... Quellen*, CCII-CCXI. [Vegeu la nota 7].

41. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citad en la nota 10), 202, núms. 358 i 360. El testament que fou efectivament aplicat després de la mort d'Arnau de Vilanova (per tant, el vàlid, amb el o els possibles codicils) fou el dictat a Barcelona el 20 de juliol del 1305 (recordem que la *Confessió de Barcelona*, a la qual és dedicada la nota següent, és datada el dia 11 del mateix mes i any), davant Bartomeu Marc, el mateix notari que aixecà acte de la *Confessió...*, tal com hom pot veure en la primera pàgina de l'edició del dit text dins Arnau de VILANOVA, *Obres catalanes*, I (citad en la nota 39), 101. [Vegeu més avall la nota 75].

«Quaternus ‚Reverendissime patrum mortalium’» = *Protestatio... Benedicto XI... data*;⁴²

«Concessum (! Confessio?) coram rege Aragonum» = *Confessió de Barcelona*;⁴³

«Alia facta coram episcopo Barchinone»⁴⁴ (obra desconeguda, si el seu text no coincideix amb l'anterior);

«Liber ‚Si quis intente desiderat scire’» = *Tractat ‚Per ciò che molti...’ (?)*;⁴⁵
Tractatus de prudentia catholicorum scolarium;⁴⁶

Denuntiatio Avenione = text llatí paral·lel al *Raonament d'Avinyó*;⁴⁷

Tractatus de caritate in romancio = *Ad priorissam, sive De caritate*;⁴⁸

42. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citat en la nota 10), 192, núm. 72. Aquesta *Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI postridie kl. iunii A. D. M CCC IV data* es troba en el Vat. lat. 3824, ff. 204c-214c, i ha estat publicada per mi en l'apèndix a *L' Ars catholicae philosophiae...* (citada en la nota 6), 201-214.

43. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citat en la nota 10), 192, núm. 75. Hom pot estar segur que el títol és deformat, i que ho és en concret en la seva paraula inicial ‚Concessum’. Ho demostra el detall que després d'aquest títol segueix ‚Alia’, paraula que suposa dues coses: a) que el substantiu bàsic del primer títol era de gènere femení; i b) que un i altre escrit eren de la mateixa naturalesa; si, de més a més, ens fixem en ‚facta’, deduirem que la cosa pressuposada per aquell femení era una ‚Confessio’. S'havia conservat a Morella, Arxiu Arxiprestal, ms. I, núm. 37; ha estat publicada per Miquel BATLLORI, dins Arnau de VILANOVA, *Obres catalanes*, I (citat en la nota 39), 101-139. Aquest escrit fou tocat per la sentència inquisitorial de Tarragona. L'incipit de Morella i de l'edició resulta ampliat en relació al de la sentència.

44. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citat en la nota 10), 192, núm. 75. Puc dir que no n'hi ha rastre en els registres de documentació contemporània de l'Arxiu Diocesà de Barcelona.

45. Cf. *Ibid.*, 193, núm. 111. Ara no es coneix ni text català ni llatí d'aquest escrit, però, tot fa pensar que és identificable amb el *Per ciò che molti...*, conegut en versions toscana i grega, la primera conservada a Florència, Biblioteca Nazionale, *Conventi soppressi*, G. 3.368, i la segona a Sant Petersburg, Publichnaja Bibliotheka, CXIII; la versió toscana ha estat publicada per Miquel BATLLORI [I MUNNÉ], *Les versions italianes medievals d'obres religioses de mestre Arnau de Vilanova*, dins «Archivio Italiano per la Storia della Pietà», I (1951), 454-462; i per Raoul MANSSELLI, *La religiosità di Arnaldo da Villanova*, dins «Bulletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medioevo e Archivio Muratoriano», 63 (1951), 92-100. La versió grega segueix inèdita.

46. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citat en la nota 10), 194, núm. 119. Aquest tractat no ha canviat de títol, i és conservat en almenys sis còpies manuscrites. La seva millor edició és la de GRAZIANO DI SANTA TERESA, *Il «Tractatus de prudentia catholicorum scolarium» di Arnaldo de Villanova*, dins «Divinitas», 11 (1967), 821-844, d'on passà a la «Miscellanea André Combes», Roma i París 1967, 425-448.

47. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citat en la nota 10), 194, núm. 139. Conegut posteriorment com a *Interpraetatio de visionibus in somniis dominorum Iacobi, regis Aragonum, et Friderici, regis Trinacriae*. L'edició més abastable és la de Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia...* (citada en la nota 7), XLI, Santander 1948, 232-254; també en publicà extensos fragments, Josep M. POU I MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes. Siglos XIII-XV*, Vic, Editorial Seráfica 1930, 68-84.

48. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citat en la nota 10), 200, núm. 316. Tractat també present en la sentència inquisitorial de Tarragona del 6 de novembre del 1316. L'exemplar

Alius, cum catholicis scriptis = el mateix, possiblement seguit del *De belemosina et sacrificio*;⁴⁹

‘Al cathòlic...’ = *De belemosina et sacrificio*.⁵⁰

Només, doncs, tindríem un tractat a afegir a les obres autèntiques d'Arnau: la *Confessio facta coram episcopo Barchinone*, si no és la mateixa *Confessió de Barcelona*, traduïda al llatí i repetida davant el bisbe. Si es tractés de dos textos diferents, no sembla que s'hagi conservat ni rastre de la llatina destinada al bisbe.

4. Quadre d'obres espirituals autèntiques d'Arnau de Vilanova

Després de tot allò que acabem d'exposar, potser podem aventurar una llista de les obres doctrinals, de les quals amb certesa o amb major o menor probabilitat em sembla que consta l'autenticitat arnaldiana. L'oferim en el quadre següent, per a la comprensió del qual hem d'assenyalar allò que figura en cada una de les columnes:

1. Primera columna: número d'ordre consecutiu.

2. Segona columna: títol de l'obra arnaldiana, normalment abreujat amb no més de tres substantius; quan en tenim el text, el títol és completat amb una majúscula, que indica la llengua o llengües en les quals l'escrit ens és conservat: C = català; Cs = castellà; G = grec; I = italià toscà; L = llatí; N = italià napolità; P = provençal.

---

integrat en l'inventari era ‘en romanç’, és a dir, en català, llengua en la qual no s'ha conservat, car ara només el posseïm incomplet en traducció toscana, a Florència, Biblioteca Nazionale, *Conventi soppressi*, G. 3.368, text publicat tant per Miquel BATLLORI, *Les versions...* (citada en la nota 45), 411-427, com per Raoul MANSELLI, *La religiosità...* (també citada en la nota 45), 60-76; el text napolità complet segueix inèdit, encara que penso ocupar-me'n bentost. També és inèdita la versió grega de Sant Petersburg, Publichnaia Bibliotheka, CXIII.

49. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citada en la nota 10), 200, núm. 317. Per a la hipòtesi d'identificació dels *Catholica scripta* amb el *De belemosyna et sacrificio*, vegeu el paràgraf final d'aquest apartat I.

50. Cf. *ibid.*, 200, núm. 318. L'incipit és el del *De belemosyna et sacrificio*, també documentat en la sentència inquisitorial de Tarragona. El text català original és perdut. Se n'ha conservat traducció castellana, ja publicada per mi en *Dos tratados ‘espirituales’ de Arnau de Vilanova en traducción castellana medieval*, dins «Anthologica Annua», 22-23 (1975-1976 [1978]), 581-602, i després com a edició en forma de llibre del mateix títol (Publicaciones del Instituto Español de Historia Eclesiástica, 25), Roma 1978, 133-154. També n'hi ha traducció napolitana, encara inèdita, la publicació de la qual preparamos.

3. Tercera columna, assenyalada amb el núm. 1: fa constar la presència de l'obra corresponent en la *Protestatio XV kl. augusti A. D. MCCCIV facta Perusii coram domino Camerario Summi Pontificis*, del 18 de juliol del 1304;⁵¹

4. Quarta columna, assenyalada amb el núm. 2: fa constar la presència de l'obra en allò que resta de la *Praesentatio facta Burdegaliae coram Summo Pontifice Clemente V*, del 24 d'agost del 1305; els interrogants que figuren en aquesta columna corresponen als tractats descrits en el foli perdut;⁵²

5. Cinquena columna, assenyalada amb el núm. 3: fa constar la presència de l'obra en el Vat. Lat. 3824;⁵³

6. Sisena columna, assenyalada amb el núm. 4: fa constar la presència de l'obra en la sentència inquisitorial de Tarragona, del 6 de novembre del 1316;⁵⁴

7. Setena columna, assenyalada amb el núm. 5: fa constar la presència de l'obra en l'inventari global dels anys 1311-1318; hi ha un interrogant en la línia corresponent a un tractat, la presència del qual en el dit inventari és dubtosa;⁵⁵

8. Vuitena columna, assenyalada amb el núm. 6: fa constar la presència de l'obra en d'altres fonts.⁵⁶

51. Vegeu l'edició indicada en la nota 6; la llista dels tractats arnaldians es troba en les pàgines 216-217. [Les sis denúncies de Girona i de Marsella hi figuren només com a dues obres]. Aquesta llista té un precedent en l'aplec de tractats arnaldians del Vat., Borghes. 205, on es troben, seguint el mateix ordre, els set opuscles que van de l'*Alphabetum catholicorum...* a l'*Apologia de versutiis...* Per tant, el dit aplec correspon al conjunt de l'obra arnaldiana 'de evangelica veritate', tal com es trobava quan l'any 1303 el seu autor feia el trajecte entre Niça (des d'on enviava a Bonifaci VIII i als cardenals la *Philosophia catholica et divina*, penúltim dels dits set tractats) i Girona, on publicaria l'*Eulogium...*, primer dels tractats que ja no es troben en el Borghes. 205. Sobre aquest volum vegeu Anneliese MAIER, *Handschriftliches zu Arnaldus de Vilanova und Petrus Jobannis Olivi*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XXI (1948), 53-66; i *Codices Burgbesiani Bibliothecae Vaticanae* (Studi e Testi, 170), Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostòlica Vaticana 1952, 261-263.

52. Vegeu la nota 7.

53. Vegeu la nota 8.

54. Vegeu la nota 9.

55. Vegeu la nota 10 [i la 39].

56. D'altres fonts poden ésser, per exemple, els manuscrits arnaldians de París, Bibliothèque Nationale, lat. 15033 i 17534, diversos fons de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, de Barcelona, per a certs tractats i lletres, o el recentment descobert volum de Gènova, Biblioteca Universitària, fons G. Gaslini, A. IX. 27, sobre el qual hom pot veure Oriana CARTAREGIA, Josep PERARNAU, *El text*

Remarquem que els títols actualment conservats, tant si ho són en la llengua original com en una o més traduccions, seran escrits amb lletra cursiva; els perduts o actualment no identificats, amb lletra rodona; i els que encara considerem d'autenticitat arnaldiana només probable són escrits dins parèntesis quadrats.

Nº	Títol	1	2	3	4	5	6
1.	<i>De significatione tetragrammaton</i> LG		+	+			
2.	<i>De semine scripturarum</i> L		+	+			
3.	<i>Alphabetum catholicorum</i> LGCs	+	+	+		+	
3b.	<i>Antilogíai katà tòn eiremènon</i> (final de l'anterior) ⁵⁷ LG						+
4.	<i>De prudentia cathol. scholarum</i> L	+	+	+		+	
5.	<i>De tempore adventus Antichristi</i> L	+		+	+		
6.	<i>Protestatio coram Rege Francorum</i> L						+
7.	<i>Appellatio ad Summum Pontificem</i> L						+
8.	<i>De mysterio cymbalorum</i> L	+	+	+			
9-20.	<i>Tractatus epistolarum christini</i> L	+	+			?	
21.	<i>Philosophia catholica et divina</i> LG	+	+	+			+
22.	<i>Apologia de versutiis...</i> L	+	+	+	+		
23.	<i>Eulogium de notitia...</i> LG	+	+	+			
24.	<i>Prima denuntiatio Gerundensis</i> L	+	+	+	+		
25.	<i>Secunda denuntiatio Gerundensis</i> L		?	+			
26.	<i>Tertia denuntiatio Gerundensis</i> L		?	+			
27.	<i>Confessio Ilerdensis</i> L	+	?	+			
28.	<i>Prima denuntiatio Massiliae</i> L	+	?	+			
29.	<i>Gladius iugulans Thomatistas</i> L	+	?	+			
30.	<i>Secunda denuntiatio Massiliae</i> L	+	?	+			
31.	<i>Carpinatio theologi deviantis</i> L	+	?	+			
32.	<i>Tertia denuntiatio Massiliae</i> L	+	?	+			
33.	<i>Protestatio coram Benedicto XII</i>	+	?	+		+	
34.	<i>Antidotum contra Martinum de Atbeca</i> L		+	+			
35.	<i>Protestatio coram Camerario</i> L		+	+			

sencer de l'Epistola ad gerentes zonam pelliceam d'Arnau de Vilanova, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XII (1993), 7-42. En canvi, l'abans citat volum de Sant Petersburg, conté, certament, la traducció grega d'un text, almenys per ara, altrament perdut, el *De la humilitat i paciència de Jesucrist*, però no fa conèixer cap tractat que ja no ho sigui per d'altres fonts (l'acabat d'esmentat, per exemple, es troba en la sentència inquisitorial de Tarragona).

57. Per a la identificació d'aquest escrit com a la part dedicada a les objeccions del *Alphabetum catholicorum*, em permeto de remetre al meu *L'Allocutio christini... d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XI (1992), 7-135, en particular 34-35.

Nº	TÍTOL	1	2	3	4	5	6
36.	<i>Allocutio christini ad Fridericum</i> L			+			
37.	<i>De abstinentia carnis Carthusiensium</i> L			+			
38.	<i>Epistola ad Bonifacium VIII</i> L			+			
39.	<i>Epistola ad dominos Cardinales</i> L			+			
40.	<i>Epist. ad Bremundum Montisferrarii</i> L			+			
41.	<i>Epist. ad Bartholomaeam Montanerii</i> L			+			
42.	<i>Dancia Jacobi II cum commento</i> P/L			+			
43.	<i>Praesentatio Burdegaliae coram Clemente VI</i>			+		+	
44.	<i>Epist. ad gerentes zonam pelliceam</i> L			+			+
45.	<i>De humilitate et patientia Jesuxristi</i> G				+		+
46.	<i>De fine mundi</i> C (bis?)				+		
47.	<i>Informatio Beguinorum sive Lectio Narbonae</i> CGI				+		+
48.	<i>Ad priorissam sive De caritate</i> GIN				+	+	
49.	«Domino suo karissimo...»L				+		+
50.	<i>De belemosyna et sacrificio</i> CsN				+	+	+
51.	«Per ço que molts desigen saber...»GI				+	+	+
52.	<i>Alia informatio beguinorum</i> CN				+	+	
53.	<i>Confessió de Barcelona</i> C				+	+	+
54.	<i>Raonament d'Avinyó</i> C				+		+
55.	Responso contra Bernardum Sicardi				+		
56.	Confessio coram Episc. Barchinonae					+	
57.	<i>Protesta al justícia de València</i> C ⁵⁸						+
58.	<i>Informació per al rei Frederic</i> C ⁵⁹						+
59.	<i>Constitutiones regni Trinacriae</i> L ⁶⁰						+

58. Aquest escrit català de mestre Arnau ha estat publicat sembla per primera vegada en l'obra pòstuma de MARTÍ DE BARCELONA, *La cultura catalana durant el regnat de Jaume II*, dins «Estudios Franciscanos», 91 (1990), 260-262, amb data de València, 20 d'abril del 1300; és conservat a Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, *Canc., pergamins de Jaume II*, núm. 1352. Ell mateix n'havia donats d'altres de complementaris en *Nous documents per a la biografia d'Arnau de Vilanova*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XI (1935), 95-99.

59. Sobre el *Còdex de la Casa Reial*, 1, de Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, del qual forma part el fascicle que conté aquesta *Informació...*, vegeu Miquel BATLLORI, *Notícia preliminar a Arnau de Vilanova, Obres catalanes*. Volum I: *Escrips religiosos* (Els Nostres Clàssics, 53-54), Barcelona, Editorial Barcino 1947, 86-87.

60. Segurament les *Constitutiones Regni Trinacriae* no foren redactades per Arnau de Vilanova, però foren escrites basant-se en la *Informació...*, tal com diu el mateix rei Frederic en trametre-les a Jaume II de Catalunya-Aragó: «Noveritis, reverende frater, quod ex illo scripto informationis venerabilis et sapientis viri Arnaldi de Villanova, quod mittimus vobis, collegimus et edidimus nuper quasdam constitutiones nostras, que sunt per nos ubique per Siciliam promulgate et ad honorem Dei et laudem sui nominis observantur», segons transcripció de Heinrich FINKE, *Acta Aragonensia. Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen, zur Kirchen- und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II.* (1291-1327), Band 2, Berlín, Dr. W. Rothschild

Nº	Títol	1	2	3	4	5	6
60.	[Prima propositio de conflictu iudaeorum] ⁶¹						+
61.	[<i>Conflictus iudaeorum (altera propositio)</i>] ⁶² L						+
62.	[<i>Expositio super XXIV Matthaei</i>]						+
63.	[<i>Tractatus contra passagium</i>] ⁶³ L						+
64.	Ad Jacobum II ante 1306 ⁶⁴						+
65.	Ad Jacobum II ante nov. 1307 ⁶⁵						+

1908, 695; ell mateix dona breus extrets de llur contingut en les pàgines 695-699. Normalment els autors les han assumides dins les llistes d'obres d'Arnau de Vilanova. Però tant com globalment considerat l'influx d'Arnau de Vilanova en les *Constitutiones Regni Trinacriae* és indubtable, la seva concreció encara no sembla prou clarificada. I així, les dites constitucions són un sol text o dos d'anys consecutius? Obliga a fer-se aquesta pregunta el fet que en la seva edició dels *Capitula Regni Siciliae, quae ad hodiernum diem lata sunt...*, Tomus primus, Palerm 1741, 65-88, Francesco Testa acull primer uns *Capitula alia eiusdem domini nostri regis Federici Tertii edita in Generali Colloquio apud Placeam celebrato ...* (1308), i a continuació, 88-99, trobem les *Ordinationes generales et speciales editae per serenissimum D. D. Federicum tertium in Colloquio Generali Messanae celebrato...* (1309), en particular els capítols XC-XCVII, *De vestibus, et apparatus dominarum* (89-93). Puc dir que tant les unes com les altres són, almenys en les parts més significatives pel fet d'ésser menys de tema polític, clarament inspirades en Arnau de Vilanova. En les primeres tot allò relatiu a sarraïns i a jueus (per exemple, la prohibició de qualificar els conversos de 'cans renegats', cap. LXIII, p. 78: cf. *Informació...* («Els Nostres Clàssics», A. 53-54), 234, línies 4-19); en les segones totes les prescripcions antisumptuàries, per a l'ornament femení sobretot (compareu 88 ss. amb *Informació...*, 229-230 i 236, lín. 25-28). I heus ací que cent cinquanta anys més tard, sense fer cap referència a les dites *Ordinationes...*, Karl Leopold HITZFELD, *Studien zu den religiösen und politischen Anschauungen Friedrichs III. von Sizilien* (Historische Studien, 193), Berlín 1930, com a resultat d'una discussió de divuit pàgines (18-36), arriba a la conclusió que hi ha hagut dues informacions per al rei Frederic, les quals, però, haurien estat sintetitzades en l'actual: «...der Traktat 'Senyor vos sots tengut', in seiner ersten Hälfte eine Neuredaktion nach der Disposition der früheren 'Informació' darstellt, der zweite Teil aber im wesentlichen Neues bringt...» (33; cf. 34). És possible que l'actual *Informació...* sigui el resultat de més d'una redacció prèvia, si també hi desembocaren aquells 'capitula' que Pere de Montmeló lliurà a Jaume II abans del 18 de novembre del 1307 (cf. *Acta Aragonensia...* (citat més amunt en aquesta nota), II, 875). És un tema ben obert a futur estudi.

61. L'existència d'una primera proposició relativa als jueus, com també el detall que fou feta pel mateix autor de la segona, consta explícitament en aquesta: «Ipse [dominus rex] enim proposuerat vobis per me...», Gènova, Biblioteca Universitària, *Manoscritti G. Gaslini*, A. IX. 27, f. 102b. L'autenticitat arnaldiana d'aquest text, doncs, va unida a la de la següent, a la qual remeto.

62. Sobre l'autenticitat arnaldiana d'aquest text, vegeu allò que n'és exposat més avall, en la segona part d'aquest estudi, núm 4 (II. 4).

63. També per a l'autenticitat d'aquest text, cal veure el punt 5 de la segona part (II. 5).

64. L'existència d'aquesta carta d'Arnau de Vilanova consta per la resposta del rei: «Litteram vestram recepimus, transmissam per fidelem nostrum P. de Montemolono...». La resposta és del 11 de febrer del 1306, tal com hom pot veure en H. FINKE, *Acta Aragonensia...* (citat en la nota 60), 874.

65. Es repeteix ací allò que hem dit en la nota precedent: «Vidimus litteram, quam nobis misistis per fidelem nostrum Petrum de Montemolone...», del 18 de novembre del 1307, *Ibid.*, 875.

Nº	Títol	1	2	3	4	5	6
66.	Ad Jacobum II ante jul. 1308 ⁶⁶						+
67.	Ad Philippum Franciae de Templariis ⁶⁷						+
68.	Ad Clementem V de Templariis ⁶⁸						+
69.	Ad Jacobum II de Templariis ⁶⁹				+		
70.	A la reina Blanca de Catalunya-Aragó ⁷⁰						+
71.	Ad Jacobum II de titulo regali Frederici ⁷¹						+
72.	Al rei Jaume II de Catalunya-Aragó ⁷²						+
73.	Ad magistrum Jacobum Albi ⁷³			+			
74.	Ad Raimundum Conesa ante 27 julii 1310 ⁷⁴						+

66. Altra vegada en sabem l'existència per la resposta del rei, del primer de juliol del 1308: «Litteram vestram recepimus, iuxta quam...», *ibid.*, 876.

67. Sabem que aquesta carta existí i fou tramesa, perquè és esmentada al començament de l'adreçada a Jaume I el 19 de febrer del (1308): «Quia consanguineus vester, illustris rex Francie, nuper scripsit michi stilo simili, quo scripsistis, rescribo vobis similiter et multo apertius. Scripsi, enim, quod, licet id, quod emerserat apud eum, videretur ei valde stupendum...», tal com hom pot veure en la compilació documental citada en la nota següent, pàgina 92.

68. El text d'aquesta lletra s'ha conservat en la còpia que l'autor en trameté a Jaume II de Catalunya-Aragó i es troba a Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, *Templers*, n. 56; porta títol: *Transumptum litere directe ad summum pontificem post responsiones ad regem Francie*. Fou publicada per Heinrich FINKE, *Papsttum und Untergang des Templerordens*, II Band: *Quellen* (Vorreformationsgeschichtliche Forschungen, V), Münster, Aschendorff 1907, 92-94.

69. També aquesta carta s'ha conservat en l'Arxiu Reial de Barcelona, ara Arxiu de la Corona d'Aragó, *Separat., Or. paper*, i ha estat publicada per Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'Història de la Cultura Catalana Mig-aval*, I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1907, 42-44; i per H. FINKE, *Papsttum...* (citat en la nota anterior), 94-98. Aquesta és la carta al rei desautoritzada per la sentència inquisitorial de Tarragona.

70. La lletra a la reina Blanca d'Anjou, muller de Jaume II, s'ha conservat a Madrid, Real Academia de la Historia, Colección Salazar, A. 2, f. 42; i és publicada per Miquel BATLLORI en el llibre citat en la nota 59, 245-247.

71. Aquesta lletra, relativa a l'afer del títol reial de Frederic de Trinària (sobre el qual vegeu més avall, II, 1.b), s'ha conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, *Canc., Cartes Reials Diplomàtiques de Jaume II*, núm. 10921, i Heinrich FINKE, que l'ha publicada, creu que és autògrafa; vegeu-la en *Acta Aragonensia...* (citat en la nota 60), 701-702. BATLLORI, en el llibre acabat de citar (nota 69 i nota 59), la diu, com les altres, «obra d'un acuradíssim copista», 88.

72. Aquesta lletra es troba a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, *Canc., Cartes Reials Diplomàtiques de Jaume II*, núm. 4182; ha estat publicada tant per H. FINKE, *Acta Aragonensia...* (citat en la nota 60), 694-695, com per M. BATLLORI, en Arnau de VILANOVA, *Obrés...* (citat en la nota 59), 248-250.

73. L'existència d'aquesta missiva, altrament per ara desconeguda, consta pel mateix Arnau dins el tractat que dedica al dit mestre, l'*Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudo theologorum et religiosorum, ad magistrum Jacobum Albi canonicum Dignensem*, Vat. lat. 3824, f. 147c-d: «Cum autem obiciunt vobis quod de medicina debetis vos intrmittere et non de theologia, et spernunt veritatem, que procedit de ore vestro, iam scripsi vobis quod istud...».

74. El 27 de juliol del 1310, En Ramon Conesa començava una lletra seva a Jaume II amb

Nº	Títol	1	2	3	4	5	6
75.	<i>Interpretatio visionum in somniis</i> ⁷⁵					+	
76.	<i>Testamentum magistri Arnaldi</i> ⁷⁶					+	
77.	<i>Codicillus testamento appositus</i> ⁷⁷					+	

De més a més, tot sembla abonar l'autenticitat arnaldiana de dos textos, que per ara segueixen essent desconeguts:

78.	<i>Lectio Cathaniae</i> ⁷⁸					+	
79.	<i>Lectio Almariae</i> ⁷⁹					+	

Hi ha en l'inventari alguns títols, dels quals confesso no tenir cap dada objectiva per a identificar-los amb algun dels tractats arnaldians coneguts, encara que subjectivament se m'ha presentat la idea de llur possible identificació. Exposo la dita idea només a tall d'hipòtesi de treball, per si qualche lector trobés alguna

aquestes paraules: «Dominus magister A. de Villanova scripsit michi, quod presentarem dominationi vestre...». és a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, *Canc., Cartes Reials Diplomàtiques de Jaume II*, núm. 3723; és parcialment publicada per H. FINKE, *Acta Aragonensia...* (citat en la nota 60), 890.

75. Aquesta versió llatina de l'exposició feta davant papa i cardenals a Avinyó és la primera unitat de les tres que constitueixen el volum de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, *Còdex de la Casa Reial*, 1, sobre el qual pot hom veure allò que en diu la nota 59.

76. Vegeu més amunt, nota 41. El testament, conegut per còpia conservada a l'Arxiu de la Seu de València, fou d'allí transcrit i publicat per Roc CHABÀS, *Testamento de Arnaldo de Vilanova*, dins «Boletín de la Real Academia de la Historia», XXVIII (1896), 87-90; Fidel Fita hi afegí unes *Observaciones sobre el testamento de Arnaldo de Vilanova*, 90-92. L'acte del testament tingué lloc a Barcelona el 20 de juliol del 1305 davant el notari Bartomeu Marc; en fou tret una primera còpia el 22 de desembre del 1321 (undecimo kalendas januarii anno Domini millesimo CCC vicesimo primo), i d'aquesta una altra còpia el 23 de gener del 1336 (1335) (decimo kalendas februarii anno Domini millesimo CCC tricesimo quinto), que és la transcrita. Roc Chabàs parla d'un pergami («he descubierto este pergamino», 90), però no en dóna la localització arxivística. En canvi, Elías OLMOS Y CANALDA, *Inventario...* (citat en la nota 10), 232, núm. 1956a, registra un testament d'Arnau de Vilanova, cal suposar escrit en pergami, amb aquestes referències: «Notarios del traslado, Juan Cerdà i Ferrer de Espinavell. 1 de febrero de 1335. Leg. 6.002:4». És el transcrit per Chabàs? Les dates certament no coincideixen, encara que siguin molt pròximes i fàcils de confondre.

No cal dir que el testament autèntic no pot ésser confós ni amb el *Testamentum*, ni amb el *Testamentum novum*, textos alquímics dels quals parla Barthélemy HAURÉAU, *Arnald de Villeneuve, médecin et chimiste*, dins *Histoire Littéraire de la France*, XXVIII, *Suite du quatorzième siècle*, París, Imprimerie Nationale 1881, 88-89.

77. L'existència del codicil és afirmada en la liquidació dels comptes de la marmessoria presentats per En Conesa, dins Ramon d'ALÓS, *De la marmessoria...* (citat en la nota 10), 298: «...viso... testamento predicti magistri Arnaldi..., viso eciam codicillo per ipsum magistrum ad ipsum testamentum secuto...». No em consta que s'hagi conservat.

78. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citat en la nota 10), 194, núm. 137.

79. *Ibid.*, núm. 138.

vegada raons a favor o en contra de la mateixa, raons que, per tant, contribuïssin a clarificar tant si fos en sentit positiu com negatiu la seva autenticitat arnaldiana. Em pregunto, doncs, si els llibres intitolats *De epilogationibus christianismi*, *Epilogus christiani*, *Epilogus editionum xre* (christini?),⁸⁰ no són algun volum semblant a aquells disset constituïts per un conjunt de quinze o de catorze obres de mestre Arnau, que l'inventari dels anys 1311-1318 situa a Barcelona, a casa d'En Pere Jutge.⁸¹ I també em pregunto si les *Quaestiones catholicae*, repetides tres vegades, i la *Responsio quaestionis catholicae ad cives Barchinonae*,⁸² no són el *De belemosina et sacrificio*, tractat que, tal com hom sap, és format per tres respostes (ja tenim la ,responso') a preguntes (i ja tenim les ,quaestiones') formulades per un «cathòlic enqueridor».⁸³

II. INTENT DE CLARIFICACIÓ DE TRACTATS DUBTOSOS

L'inventari dels anys 1311-1318 pel fet de donar-ne el títol, o l'incipit, o alguna altra forma de descripció, innova d'una sèrie d'obres que semblen doctrinals, posseïdes per mestre Arnau de Vilanova, de les quals no tenim (o almenys jo no la conec) cap raó objectiva que ens permeti d'atribuir-les-hi. D'algunes d'elles fins i tot sabem que eren copiades pel mateix mestre i que tractaven de teologia en general («quaterni papirei scripti per manum Magistri, tam in theologia quam in medicina»,⁸⁴ ultra «plura scripta de manu Magistri»⁸⁵). D'altres, en sabem que eren escrits autògrafs de mestre Arnau i que tenien els següents incipits: *Cum necessarium esset ut Filius*⁸⁶, *Quaesio te, o lector*,⁸⁷ *Scripta testantur*.⁸⁸

80. *Ibid.*, 192, núm. 47; 193, núm. 92; i 202, núm. 370.

81. *Ibid.*, 189-190, núms. 1-4; vegeu més amunt la nota 30. Recordaré només que, tal com acaba d'observar Pep Balsalobre en aquestes pàgines, encara a les acaballes del segle XVIII hom emprava ,epíleg' «en la seva accepció (un xic rebuscada, si es vol, però no infreqüent aleshores), de col·lecció, recopilació» (cf. «Arxiu de Textos Catalans Antics», XII (1993), 466).

82. *Ibid.*, 192, núm. 62; 193, núm. 95; i 194, núm. 140; també 192, núm. 64.

83. Que el *De belemosyna et sacrificio* és un tractat arnaldià constituït per l'aplec de tres respostes és dada que consta en el meu *Troballa de tractats espirituals perduts d'Arnau de Vilanova*, dins «Revista Catalana de Teologia», I (1976), 499-500.

84. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citat en la nota 10), 191, núms. 34 i 35; 192, núm. 54; i 102, núm. 364. Vegeu també la nota 86.

85. *Ibid.*, 191, núm. 15.

86. *Ibid.*, 201, núm. 342.

87. *Ibid.*, 201, núm. 347. M'és possible d'identificar el dit text, ja que aquest és l'incipit del *De seminibus Scripturarum* de Joaquim de Fiore. I aquesta dada és important, car demostra que «text copiat personalment per Arnau de Vilanova» no equival a «obra autèntica» del mateix autor.

88. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citat en la nota 10), 202, núm. 351. Ultra el llibre

D'altres només en coneixem títol o tema, per exemple: «Epistola quod Christus non fuit calciatus»,⁸⁹ o «De facto domini Marcelli».⁹⁰ Afegim-hi les *Opiniones haereticorum contra catholicum*,⁹¹ el *Tractatus quod Machometus non fuerat verus propheta*,⁹² el *De vita spirituali et de corporea*,⁹³ el *Volumen d'En Estorgat*,⁹⁴ la *Collectio catholicae et canonicae*,⁹⁵ el *Tractatus de finibus paupertatis*,⁹⁶ el *Super revelatione Ioachim*,⁹⁷ les *Regulae catholicae*,⁹⁸ el *Filii Ismael*,⁹⁹ el *Malleus cum aliis*

esmentat en la nota anterior, els incipits consignats en l'inventari han permès d'oferir noves hipòtesis d'identificació d'alguns dels llibres posseïts per Arnau de Vilanova, que s'afegeixen a les que ja havia proposat Joaquim CARRERAS I ARTAU, *La llibreria d'Arnau de Vilanova*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XI (1935), 63-84. Les presentem per ordre alfabètic dels incipits. En la recerca m'he ajudat de Marcus VATTASSO, *Initia Patrum aliorumque scriptorum ecclesiasticorum latinorum ex Mignei Patrologia et ex compluribus aliis libris*. I-II (Studi e testi, 16-17), Roma, Tipografia Vaticana 1906 i 1908, IX i 696 i IV i 650 pp; i de J[ocelyn] N[igell] HILLGARTH, *Readers and Books in Majorca. 1229-1550*. Volume II, París, Centre National de la Recherche Scientifique 1991, 1005-1018. Sempre en referència a l'inventari publicat per Roc Chabàs i als volums de la patrologia llatina de Jean-Paul Migne (ML), les noves propostes són les següents: 200, núm. 315: «Exercitus non debet...» = Arnau de Vilanova, *Regimen Almariae/Regimen castra sequentium* (cf. Michael R. McVAUGH, *Arnald of Vilanova's Regimen Almarie (Regimen castra sequentium) and Medieval Military Medicine*, dins «Viator. Medieval and Renaissance Studies», 23 (1992), 201-213.— 201, núm. 335: «In lacrymas risus...» = Alanus de Insulis (Alà de Lilla), *De planctu naturae*, ML 210, col. 431.— 202, núm. 353: «In prima parte...» = Magister Gratianus, *Decretum*; o Robertus Pullus, *Sententiarum libri octo* (?), ML 186, col. 639.— 201, núm. 326: «Inter ceteros...» (Vattasso, I, 576 assenyala nou obres que comencen amb aquestes paraules; «Inter caetera» comença la *Catena aurea*, de sant Tomàs d'Aquino).— 201, núm. 324: «Interrogatus...» podria ésser Rabanus Maurus, *Homilia XLIX de jejuniis, vigiliis atque orationibus*, ML 110, col. 90; amb més probabilitat, una obra de Bernat de Gordon, que comença amb la dita paraula.— 193, núm. 109: «...lunam et solem...», qui sap si podria ésser la *Postilla in Apocalypsim* de Peire Joan, que comença «Erit lux lune sicut lux solis...».— 201, núm. 340: «Presens opusculum dividitur in quinque partes...»: comença així una *Summa vitiorum* anònima, manuscrita a Hildesheim, Dombibliothek, ms. 638; en un inventari mallorquí del 1498, hi ha un llibre amb l'incipit «Presens opusculum», no atribuït: HILLGARTH, 599, núm. 42.— 201, núm. 348: «Primus liber...»: comencen així els *Decretorum libri XX* de Burchardus de Worms i l'*Expositio libri II De caelesti hierarchia Dionisii*, d'Hug de Sant Víctor, ML 140, col. 539, i 175, col. 935 respectivament.— 302, núm. 352: «Vir prudens...» és el començament d'una butlla d'Anastasi IV *Ad Petrum Massiliensem episcopum*, ML 188, col. 1069.

89. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citat en la nota 10), 196, núm. 188.

90. *Ibid.*, 196, nota 191.

91. *Ibid.*, 191, núm. 30.

92. *Ibid.*, 191, núm. 40.

93. *Ibid.*, 192, núm. 67.

94. *Ibid.*, 193, núm. 88; a 198, núm. 259 consta que era «in romancio».

95. *Ibid.*, 193, núm. 104.

96. *Ibid.*, 196, núm. 180.

97. *Ibid.*, 196, núm. 187.

98. *Ibid.*, 196, núm. 193.

99. *Ibid.*, 198, núm. 258, «in romancio».

operibus,¹⁰⁰ la *Concordia tribuum duodecim cum totidem ecclesiis*,¹⁰¹ el *De nostra Domina*,¹⁰² el *Quaternus pasagii*,¹⁰³ el *Cerilus cum expositione*.¹⁰⁴

Ni dels volums escrits per Arnau 'manu propria' ni d'aquests altres no tenim, per ara, que jo sàpiga, la possibilitat d'identificar-los amb algun dels textos arnaldians coneguts, ni cap certesa, almenys apodíctica, que es tractés d'obres autèntiques del mateix mestre Arnau. I no crec que ara com ara puguem fer res més que repetir-nos les dites preguntes i seguir esbrinant.

D'un altre grup de d'escrits, en canvi, no sols en coneixem el text al qual es refereixen, ans també sabem que qualche vegada han estat atribuïts a Arnau de Vilanova, sense que la dita atribució resulti satisfactòria per a tothom, i sense que, almenys que jo sàpiga, hom n'hagi clarificada l'autenticitat de forma convincent i definitiva. Per això sembla enraonat de seguir esbrinant entorn del problema en relació a aquells textos que han estat enumerats en la introducció a aquestes pàgines.

Comencem per la

1. [Expositio Apocalypsis (*Expositio super Apocalypsi*)]

Després d'haver plantejat el tema tal com ha arribat als nostres dies, ens ocuparem, successivament, d'allò que ens diu la tradició manuscrita i d'algun dels punts concrets del seu text i de la seva doctrina.

La notícia segurament més antiga sobre aquell text, no sé si tinguda en compte, és el fet d'ésser un dels llibres posseïts per Arnau de Vilanova, qui

100. *Ibid.*, 199, núm. 272; cf. 194, núm. 146, on formava volum amb les *Parabola Salomonis*.

101. *Ibid.*, 200, núm. 306.

102. *Ibid.*, 201, núm. 325: no serà el comentari a la *Dancia illustris regis Aragonie cum commento*? Tant estrofes com comentari es troben en al Vat. Lat. 3824, ff. 235-237.

103. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citat en la nota 10), 202, núm. 363. Em pregunto si no serà el *Tractatus contra passagium ad partes ultramarinas*, que ens ocuparà més avall, en la secció II, núm. 5.

104. *Ibid.*, 202, núm. 368. Serà encertat de recordar que el ms. Vat., Borghes. 205, ben arnaldia tal com hem dit en la nota 51, comença amb l'*Oraculum angelicum* i amb una *Epistola ad Ioachim*, ambdós textos atribuïts a Ciril, d'altra banda sovint citat com a autoritat en les obres arnaldianes.

Dins el tema de la possible identificació de tractats a base del títol que tenen en l'inventari, afegiré que el *Rabanus* de 193, núm. 113, pot no ésser un escrit de Raban Maur, ans una profecia que li era atribuïda, tal com diu la còpia del *Liber de flore* del mateix manuscrit de Gènova, Biblioteca Universitaria, G. Gaslini, A. IX. 27, f. 131: «...illa [prophetia] que *Horoscopus* intitulatur... Illa tamen que Rabano attribuitur...».

sap si en més d'un exemplar: «Item, quandam scripturam papiri que incipit *Pertransibunt plurimi*, et sunt multi quaterni».¹⁰⁵ La presència d'aquesta obra entre els llibres posseïts per mestre Arnau, i sobretot el detall de la seva repetició, indica, en principi i a grans trets, almenys l'interès que ell tenia a posseir-la i, segurament, la coincidència doctrinal de base entre la doctrina de l'*Expositio super Apocalypsi* i el pensament de mestre Arnau de Vilanova. Però ací tractem de l'autoria o de l'autenticitat arnaldiana de l'obra, que és ben altra cosa que la coincidència en alguna doctrina o en algun objectiu, que no són altres que la doctrina i els objectius de l'espiritualisme reformista i escatològic d'aquells primers decennis del segle XIV.

És cert que en realitzar els treballs previs a l'edició de la dita *Expositio...*, sorgiren dubtes sobre la seva autenticitat, dubtes que Joaquim Carreras i Artau, responsable de la dita edició, intentà de desfer mitjançant una reflexió que és exposada en dues de les seves publicacions,¹⁰⁶ a les quals s'han d'afegir les pàgines d'una seva col·laboradora en l'edició esmentada.¹⁰⁷

Tinc la impressió que l'atribució a Arnau de Vilanova de l'*Expositio super Apocalypsi* en l'edició barcelonina del 1971 –i, per tant, el problema de la seva autenticitat arnaldiana– estigué fortament determinat pel fet que els treballs preparatoris de l'edició es basaren només en el Vat. lat. 5740, l'única còpia

105. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citat en la nota 10), 201, núm. 329; és possible que també fos l'obra corresponent a *ibid.*, 202, núm. 369; i segurament era la segona de les obres que consten en el volum d'*ibid.*, 193, núm. 90 (*Expositio XXIII Mattbaei cum Regulis expositionis Sacrae Scripturae*), tal com intentaré d'exposar més avall, en parlar del Vat. lat. 1305. Afegiré que un exemplar de l'*Expositio super Apocalypsi*, qui sap si un dels dos (o tres) d'Arnau de Vilanova, encara el 1354 es trobava en poder de l'Hospital dels Beguins de València, tal com hom pot veure en Agustín RUBIO VELA, Mateu RODRIGO LIZONDO, *Els beguins de València en el segle XIV. La seua casa-hospital i els seus llibres*, dins «Miscel·lània Sanchis Guarnier», I, València, Universitat 1984, 339, 10, [1]: «Primo, unum librum pergamini (!) vocatum "Apochalipsi exposit[io]", et incipit in nigro: *Pertransibunt plurimi*».

Una observació purament anecdòtica: un dels exemplars, almenys, de l'*Expositio...* propietat d'Arnau de Vilanova era en paper, tal com diu explícitament l'anotació citada al començament d'aquesta nota. I no puc deixar de recordar que tots els exemplars manuscrits d'obres d'Arnau, contemporanis d'ell, són en pergami. Vull dir que dubto que Arnau hagués encarregat de copiar damunt paper una obra seva, tan important com aquesta. Detall, en canvi, més adient a la pobresa oficial d'un monjo. [També és en paper el Vat., Ottob. lat. 536].

106. Joaquim CARRERAS I ARTAU, *L'«Expositio super Apocalypsi» d'Arnau de Vilanova: autenticitat, data i lloc de composició*, dins «Estudis Romànics», VIII (1961 [1966]), 49-55; i en el *Praefatio* a l'edició esmentada en la nota 1, un dels apartats de la qual s'intitula *De operis auctore* (XVI-XVIII). Es refereix als dubtes, Miquel BATLLORI, *Dos nous escrits espirituals d'Arnau de Vilanova. El ms. joaquimític A. O. III. 556. A. de l'Arxiu Carmelità de Roma*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XXVIII (1955), 49, nota 10.

107. Olga MARINELLI, *La tradizione manoscritta dell'Expositio super Apocalypsi di Arnaldo de Vilanova*, dins «Estudis Romànics», V (1955-1956), 111-126.

que, tal com hom sap, atribueix l'*Expositio...* a Arnau de Vilanova, i per tant sense tenir cap dubte de la seva autenticitat, fins que hom s'assabentà pel repertori de Friedrich Stegmüller¹⁰⁸ que a la mateixa Biblioteca Apostòlica Vaticana hi havia dues altres còpies del mateix llibre, i aleshores féu tot el possible per salvar el treball ja realitzat, amb l'opció a favor del text del Vat. lat. 5740,¹⁰⁹ i, doncs, l'atribució arnaldiana.

Aquesta, tal com ja sabem, fou dues vegades objecte de l'atenció de Joaquim Carreras i Artau.¹¹⁰ En la darrera,¹¹¹ veient que els arguments de crítica externa no afavoreixen l'autenticitat, es refiava que «argumenta interna poterunt nunc inscriptionem codicis Vaticani latini 5740 communire», la llista dels quals arguments enunciava, sense exposar-ne cap de forma detallada, fora d'algunes observacions terminològiques en nota, i fora de la frase relativa a una de les característiques dels escorpins, «scilicet leniendi cum lingua et vulnerandi carum cauda», que també es troba en la *Confessió de Barcelona*: «...lepan ab la lengua e ferín ab la coha...» (XVII).¹¹²

Crec que no és gens exagerat de pensar que no s'ha pas dit tot després d'una prova que de fet només ha indicat possibilitats de coincidència i exposat la identitat, d'altra banda innegable, d'una frase, que, però, segurament pot explicar-se per algun dels bestiaris medievals, i que fins i tot, atesa la documentada relació entre Arnau de Vilanova i almenys quatre monjos de Sant Víctor de Marsella (vegeu la nota 113), és absolutament normal de pensar que hauria estat repetida de viva veu en les trobades personals, insisteixo,

108. Fridericus STEGMÜLLER, *Repertorium Biblicum Medii Aevi*. Tomus II: *Commentaria. Auctores A-C*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas 1950, 132-133.

109. L'opció a favor del Vat. lat. 5740 fou defensada amb aquestes paraules: «...in un campo puramente ipotetico, ritengo che il Vat. lat 5740 sia contemporaneo all'Ottob. lat. 536 o di qualche anno più tardo...», Olga MARINELLI, *La tradizione...* (citada en la nota 107), 121. Però tot i admetre que el Vat. lat. 5740 podia ésser «di qualche anno più tardo», no dubta a col·locar-lo al capdamunt del 'stemma codicum' (126), seguida en aquest punt per Joaquim Carreras en la *Praefatio* a l'*Expositio...*, (XIV); fins i tot diria que es veié obligada a minimitzar la considerable diferència de temps que separa la còpia dels dos manuscrits esmentats; del Vat. lat. 5740 diu que «appare del sec. XIV avanzato» (115) i en canvi del Ottob. lat. 536 només en diu que la seva lletra «è gotica del sec. XIV» (116), fent així possible de defensar que són contemporanis. Amb no tanta cautela, Joaquim Carreras i Artau en la *Praefatio* esmentada presentava el Vat. lat. 5740 com a «codicis antiquioris tempore...» (XVIII). Tant com jo puc judicar-ne, ja Batllori encertà la datació en la nota abans citada (cf. més amunt la nota 105), en atribuir l'Ottob. lat. 536 als «primers decennis del segle XIV» i l'altre «al segle XIV molt avançat (*sic*)». En els paràgrafs següents coincidiré amb aquestes apreciacions.

110. Cfr. nota 106.

111. Dins Arnaldi de VILLANOVA, *Expositio...* (citada en la nota 1), XVI-XVIII.

112. La frase llatina es troba en l'*Expositio...* (citada en la nota 1), 132 (no pas 134, que diu la pàgina XVII), línies 43-44; la catalana en Arnau de VILANOVA, *Confessió de Barcelona*, dins *Obres catalanes* (citades en la nota 39), 118, línies 17-18.

documentades els mesos de febrer i març del 1304 (1303 de l'Encarnació), amb motiu de les tres *Denuntiationes Massilienses*,¹¹³ car fa tot l'efecte d'un lloc comú dels grups espirituals en qualificar els seus detractors i perseguïdors, lloc comú o observació verbal que de la conversa podia haver saltat tant a la *Confessió de Barcelona* com a l'*Expositio super Apocalypsi*. El mateix Miquel Batllori, al final de la nota a la qual darrerament ens hem referit, suggeria que «un estudi a fons no tant de les doctrines com de l'estil de l'*Expositio* podria fàcilment comprovar si és o no una obra autèntica d'Arnau de Vilanova».¹¹⁴

Això és justament allò que farà En Jaume Mensa i Valls en la seva col·laboració a aquesta primera trobada, col·laboració que és publicada immediatament després d'aquesta, i a la qual em remeto.

Per la meua banda, em fixaré primerament en algun dels criteris externs, i després assenyalaré alguns punts doctrinals que m'han cridat l'atenció en rellegir darrerament el text de l'*Expositio super Apocalypsi*, després d'haver dedicat moltíssimes hores dels darrers anys a l'edició de textos arnaldians d'autenticitat indiscutible.

Recordem, doncs, que aquella explicació del llibre bíblic de l'*Apocalypsi*, publicada l'any 1971 sota el nom d'Arnau de Vilanova, ens ha arribat en les següents quatre còpies manuscrites:

Vat., Ottob. lat. 536, amb molta versemblança copiat en la segona dècada del segle XIV = ms. O.¹¹⁵

Vat. lat. 5740, amb molta versemblança copiat durant la segona meitat del segle XIV = ms. V.¹¹⁶

113. En l'acta notarial de la presentació de la *Denuntiatio secunda facta Massiliae* consta que entre els testimonis hi eren «presentibus... fratre Hugone de Certo loco, fratre Hugone de Nivernis, fratre G. Raynaldi, fratre G. de Roca, monachis Sancti Victoris Massiliensis...», tal com hom pot veure en el Vat. lat. 3824, f. 193b.

114. Vegeu Miquel BATLLORI, *Dos nous escrits...* (citada en la nota 105), 49, nota 10.

115. Una descripció, atenta sobretot a allò que hom pot saber de la història del manuscrit, és oferta per Olga MARINELLI, *La tradizione...* (citada en la nota 107), 115-117. Crec necessari de completar-la amb dues observacions. La primera fa referència al detall que el suport de la còpia és paper, encara premsat i sense filigrana (un servidor, almenys, no l'he sabuda veure); la segona assenyalava el fet que la lletra és d'un tipus molt semblant (no dic pas idèntic, però sí notablement acostat, encara que clarament divers) al tipus de lletra amb què foren copiats els actuals dos folis darrers del Vat. lat. 3824, ff. 263-264 (text de l'*Epistola ad gerentes zonam pelliceam*); ambdues indicacions ens porten als primers, si no anys, decennis del segle XIV; i certes anotacions marginals, per exemple, als ff. 84v i 91r, són escrites amb lletra no formada, encara més arcaica. Vegeu també la *Praefatio* de Joaquim CARRERAS I ARTAU (citada en la nota 106), XII

116. Cf. Olga MARINELLI, *La tradizione...* (citada en la nota 107), 114-115; Joaquim

Vat. lat. 1305, exemplar copiat a València el 1416 = ms. T.¹¹⁷ Aquest volum fou transcrit d'un altre de molt més antic vinculat a Tortosa i que assenyalarem amb la D = Dertusensis.

Florència, Biblioteca Marucelliana, C 279, del segle XIV = ms. F.¹¹⁸

Com que només una de les quatre còpies atribueix aquesta exposició apocalíptica a Arnau de Vilanova, la del Vat. lat. 5740, crec que és convenient de posar davant els ulls del possible lector els elements de l'encapçalament i del colofó, que acostumen a ajudar de forma considerable en l'atribució dels llibres manuscrits.¹¹⁹

Ms. O (Vaticanus/Ottobonianus):

F. 1r. Splendor eterne lucis pelle tenebras [tue] dom[us].¹²⁰

CARRERAS, *Praefatio...* (citada en la nota 106), XI.

117. Cf. *Ibid.*, 118-119; Joaquim CARRERAS, *Praefatio...* (citada en la nota 110), XII-XIII. En relació a la lletra d'aquest exemplar, que Carreras defineix «gothica... ad modum scribarum catalanicorum saeculi XV», l'autora esmentada en la nota anterior es limita a qualificar de «gotica del seculo XV» (119), i Batllori precisa ésser «de lletra cursiva francesa del segle XV» (lloc citat en la nota 114), observaré que és semibastarda, introduïda a Catalunya entorn del 1370 segurament per imitació de la cúria avinyonesa (cf. ATCA, VI (1987), 364-367), i emprada fins al darrer moment de la supervivència de les restes de la dita cúria a Peníscola, tal com vaig fer observar dins ATCA, VI (1987), 12, nota 13.

Marinelli s'adonà del fet que el volum és escrit en part sobre pergami, en part sobre paper (118). Però no es tracta només de l'existència de dos suports per a l'escriptura, ja que es tracta de pobresa. Els primers plecs, en efecte, foren copiats en pergami nou; en segueixen d'altres d'escrius damunt pergami reutilitzat, detall que no passà per alt a Marinelli; però arribà un moment que també s'acabà el pergami reutilitzat i calgué emprar paper; era en copiar el plec sisè (ff. 61-72: tots els quaderns són de sis fulls doblats, menys el darrer que és de tres); en havent copiat els dos primers folis del plec (ff. 61-62), només li restava un full de pergami i el reservà per al centre del plec (ff. 71-72), i entre els dos primers i aquest central introduí tres fulls de paper doblats (ff. 63-64-65; i 68-69-70); però en acabar la còpia d'aquest plec (f. 72v), el pergami s'havia esgotat i calgué completar el llibre només amb fulls de paper, tots els quals, tant els del plec sisè com els dels dos següents porten filigrana única, la torre, que en Gerhard PICCARD, *Wasserzeichen Turm*, Stuttgart, Kohlhammer 1979, 96 (= Abteilung II, 512), és documentada a Francfort del Main i a Viena el 1427 i el 1429; i en Charles Moïse BRIQUET, *Les filigranes...*, té el número 15865 i és documentada el 1427 a Prato.

118. Només els darrers anys ha estat conegut aquest exemplar, per obra de Francesco SANTI, *Per lo studio di Arnau de Vilanova: Nota sul manoscritto C 279 della Biblioteca Marucelliana di Firenze*, dins «Estudios Franciscanos», 87 (1986), 967-978.

119. Els fragments que a continuació són copiats dels quatre exemplars manuscrits ho són d'acord amb les normes metodològiques que per al dit cas vaig proposar en el meu *Els manuscrits lul·lians medievals de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic. I. Volums amb textos catalans* (Studia, Textus, Subsídia, III), Barcelona, Facultat de Teologia 1982, 10-16. Quant als de l'exemplar de Florència, he procurat de copiar al peu de la lletra Francesco SANTI, *Per lo studio...* (citat en la nota anterior), 974.

120. Les lletres escrites entre parèntesis quadrats han estat llegides amb llum de quars i

Inc.: p *Ertransibunt plurimi et multiplex erit scientia*. Quamuis hoc dictum commune sit toti Scripture sacre... [F. 174v: *Exp.*:]...deinde subiungit adoptionem catholicam proximis sicut patet.

Explicit expositio apocalypsis, quam scribi fecit dominus ihesus xristus anno ipsius M.CCC.vj. in monasterio sancti victoris Massilie.

Una creu marcada en el marge superior remet a l'inferior, en el qual una mà d'escriptura més arcaica escriví: «Expositio apocalypsis nouissima reserans prophetatam ystoriam et ostendens plenarie formam scolastice lectionis et omnium agendorum in ecclesia xristi».

Al final, f. 174v, després del colofó, una mà no gaire posterior a la que copià el llibre, afegí: «Aput Massiliensem urbem Sanctus Victor insigne claruit».

Ms. V (Vaticanus):

Pàg. 1a. *Expositio super apocalipsi Magistri Arnaldi de uilla noua*.

*Inc.: P*Ertransibunt plurimi et multiplex erit scientia. Quamuis hoc dictum commune sit toti scripture sacre... [Pàg. 105a: *Exp.*:]...demumsubiungitadoptionem catholicam proximis sicut patet.

Explicit expositio apocalissis quam scribi fecit dominus Jhesus xristus. Amen Amen.

Ms. T (Valentinus/Dertusensis):

A. F. 1a. *Inc.*: [v]idi in dextera sedentis super tronum librum scriptum intus et foris. Apoc. 2°. Sicut dictum est in prologo precedenti... [F. 2c. *Exp.*:]...Ita est in processu (de *in mg*) diuinorum reuelatione et promissionibus. Hec prefatus magister.

B. F. 2d. *Inc.: p*Ertransibunt plurimi et multiplex erit scientia. *Daniel XII° capitulo*. Quamuis hoc dictum commune sit toti Scripture sacre... [F. 89a. *Exp.*:]...deinde subiungit adeptionem catholicam proximis sicut placet.

[F.89b]ExplicitexpositioapocalipsisquamscribifecitdominusJhesusxristusanno ipsius Millesimo cccvj^o in monasterio sanctj Victoris Massilie.

Ista postilla fuit copiata seu translata a quodam libro dominj prioris sedis dertusensis, quj liber erat scriptus de lictera multum antiqua in Ciuitate Valencie Regnj Aragonje Anno domini Millesimo cccxvi^o.

Ms. F (Florentinus):

Expositio Apocalypsis novissima reserans prophetatam ystoriam et ostendens plenarie formam scholastice lectionis et omnium agendorum in ecclesia Christi.

F.(1r) . *Inc.: Pertransibunt plurimi et multiplex erit scientia*, quamvis hoc dictum comune sit toti scripture sacre... [F. (90r?). *Exp.*:]...deinde subiungit adoptionem catholicam proximis sicut patet.

Explicit Expositio Apocalipsis quam scribi fecit dominus Iesus Christus anno ipsius M. CCC. VI. in monasterio Sancti Victoris Massilie. Amen.

Afegim que, ultra ésser informats dels elements identificadors de les actuals quatre còpies, ho som d'una cinquena, «qui liber erat scriptus de lictera multum

---

resulta més clar el [tue] que l'[-us].

antiqua», que denominarem D (Dertusensis), algunes característiques del qual, encara que possiblement no els salts o les llacunes textuals ni les grafies de cada paraula, podem deduir de l'actual ms T, que el tingué per base.

Tot el conjunt de dades de les pàgines anteriors ja permet de fer algunes constatacions:

1. La continuïtat des del primer moment fins ja ben entrat el segle XV, per tant durant un segle, de la línia representada per les còpies O, D, F, i T, en el sentit de no assenyalar l'autor i en el d'indicar que l'obra fou feta escriure (remarquem, feta escriure, no feta copiar, precisió confirmada per la referència a Jesucrist com a autor principal) a Sant Víctor de Marsella l'any 1306. De més a més, en el fet de no assenyalar l'autor, els dits quatre exemplars es poden sumar a les còpies que consten en l'inventari de llibres d'Arnau de Vilanova, tots anònims, com també ho era el de l'Hospital dels Beguins de València.¹²¹

2. Justament el fet de l'existència d'exemplars no atribuïts a cap autor en la llibreria d'Arnau de Vilanova sembla desautoritzar aquella observació de Francesco Santi, per al qual la manca d'atribució d'O, F i T, permetria de fer la suposició que estarien vinculats «alla tradizione posteriore alla condanna del 1316».¹²²

3. Només V s'aparta, i per partida doble, de la dita línia, tant en l'encapçalament com en el colofó, de manera que a) la modificació en l'encapçalament, que consisteix a atribuir l'*Expositio...* a Arnau de Vilanova, no sols entra en contradicció amb l'anonimat, tan ben conservat, de l'autor, que es considerava mer instrument de Jesucrist, ans encara respon b) al canvi en el colofó, consistent a callar que l'obra ha estat escrita a Sant Víctor de Marsella; i aquest doble detall no sembla que es pugui explicar d'altra manera sinó perquè qui atribuí l'obra a Arnau, ultra ésser insensible a la voluntat de l'autor de restar anònim, devia veure la tal atribució incompatible amb el fet que l'*Expositio...* hagués estat escrita en aquell monestir l'any 1306.

4. T (i cal suposar que D) s'aparten dels altres pel fet de col·locar abans de l'*Expositio super Apocalypsi* un text relativament breu, tampoc no atribuït, però ben conegut. És, en efecte, el *Prologus secundus de intentione auctoris, et modo*

121. Recordem les notícies ofertes en la nota 105 sobre exemplar(s) de l'*Expositio...* que ens ocupa en la llibreria d'Arnau de Vilanova.

122. FRANCESCO SANTI, *Per lo studio...* (citat en la nota 118), 973.

procedendi (in *Postilla totius Sacrae Scripturae*), noresmenys que de Nicolau de Lira, en el qual aquest autor exposa les regles interpretatives que presidiran la seva obra.¹²³

5. Cal dir que la simultaneïtat dels dos textos acabats d'esmentar no és una simple coincidència, tal com es dona en altres casos, ans hi ha una connexió orgànica entre ells. Només aquesta coexistència del *Prologus secundus...* de Nicolau de Lira i de l'*Expositio super Apocalypsi* respon a l'objectiu de l'autor d'aquesta, ja que ell en el seu comentari al primer capítol del llibre bíblic fa referència almenys set vegades a les «regulae expositionis», de les quals acabem de parlar, i són les que ell segueix en l'elaboració del seu comentari.¹²⁴ Recordem que unes *Regulae expositionis Sacrae Scripturae* es trobaven en el volum 90 de l'inventari dels llibres i béns de mestre Arnau,¹²⁵ raó per la qual podem

123. Per si alguna vegada es demostrés d'algun interès, recordaré que entre O i F també hi ha un detall significatiu comú: aquell títol, que en O és afegit amb lletra més arcaica en el marge inferior de la primera pàgina, ha passat en F a ocupar el lloc que li correspon, encapçalant l'obra; recordaré també que BATLLORI, *Dos nous escrits...* (citat en la nota 106), 49, nota 10 considera que O és «possiblement de Sicília», i que SANTI, *Per lo studio...* (citat en la nota 117), 972-973, ha indicat en F algun detall que assenyalaria vers un origen sicilià o almenys vers una estada a la dita illa.

124. Les set vegades que el comentari al primer capítol fa referència a les «regulae expositionis» són les següents i són indicades d'acord amb l'edició esmentada en la nota 1 (assenyalo primer la pàgina i a continuació la línia, separades per barra inclinada /): 1/11, 2/26, 2/38, 2/47, 9/131-132, 10/160-161 i 31/833; de més a més, sense cap pretensió d'exhaustivitat, també n'he trobada referència en 71/77, 79/22-23.

Però la primera de les 'regulae' o potser la seva base és constituïda per aquesta declaració liminar del dit *Prologus secundus...*: «...sub quolibet membro [entenguem: 'expressió bíblica'] potest fieri expositionum mysticarum multiplicatio in speciali, omnes tamen presupponunt sensum litteralem tamquam fundamentum. Propter quod, sicut edificium declinans a fundamento disponitur ad ruinam, sic expositio mystica discrepans a sensu litterali reputanda est indecens et inepta vel saltem minus decens ceteris paribus et minus apta. Et ideo volentibus proficere in studio Sacrae Scripture necessarium est incipere ab intellectu sensus litteralis, maxime cum ex solo sensu litterali et non ex mystico possit argumentum fieri ad probationem vel declarationem alicuius dubii...», Vat. lat. 1305, f. 1a. I al cap de poc rebla el clau: «Sciendum etiam quod sensus litteralis est multum obumbratus propter modum exponendi communiter traditum ab aliis, licet multa bona dixerint, tamen parum tetigerunt sensum litteralem, et sensus mysticos in tantum multiplicaverunt quod sensus litteralis inter tot expositiones mysticas interceptus partim suffocatur», *ibid.*, f. 1b. D'acord amb aquest principi, l'autor de l'*Expositio...* té molt present que el «principalis intellectus sacrorum eloquiorum facit notitiam de hiis quae vera sunt secundum rem...», 9/135-136; cf. 15/324-325 i 335-337, 17/398-399. De forma significativa, en canvi, Arnau de Vilanova reconeix en el *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* que l'exposició de la seva tesi sobre l'Anticrist feta en el mateix tractat (i encara més en el *De tempore adventus Antichristi*) «quamvis fuerit defectiva, non tamen est profananda, quoniam catholica est et typice vera et, inquantum etiam deficit a litterali seu principali, est toleranda...» (PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), 106, línies 1050-1052).

preguntar si després d'aquelles *Regulae...* seguia, com en D i T, l'*Expositio super Apocalypsi*.

6. Les dades fornides pels encapçalaments i els colofons, a les quals s'ha d'afegir la de la juxtaposició de textos de la qual acabem de parlar, ens condueixen a constatar que l'*Expositio super Apocalypsi* és una obra escrita:

- a) a Sant Víctor de Marsella;
- b) d'acord amb les regles hermenèutiques exposades per Nicolau de Lira al començament de la seva *Postilla totius Sacrae Scripturae*;
- c) per un autor que es considerava pur instrument de Jesucrist i que per això callava el seu nom;
- d) que aquest autor acabà la seva feina el 1306.

I ja sabem que quatre monjos de Sant Víctor de Marsella foren presents en l'acte de la *Denuntiatio secunda facta Massilie* el 28 de febrer del 1304 formulada per Arnau de Vilanova al bisbe de la dita ciutat.¹²⁶

D'aquesta primera consideració es dedueix que l'atribució de l'*Expositio super Apocalypsi* a Arnau de Vilanova és un fet no sols tardà i marginal, ans desfigurador de les notícies fidedignes relatives a la voluntat decidida de l'autor de restar en l'anonimat, i a l'origen real de la dita obra i, per tant, refusable. Caldrà, doncs, esbrinar allò que pot aportar l'anàlisi interna del text i de la seva doctrina. D'altra banda, res no permet d'afirmar que les regles o bases de l'hermenèutica bíblica d'Arnau de Vilanova siguin les de Nicolau de Lira.¹²⁷ Els estudis realitzats fins ara més aviat apunten a resultats ben contraris.¹²⁸

Deixant per a l'aportació d'En Jaume Mensa l'exposició de les formes d'argumentar i altres aspectes de crítica interna, ara em limitaré a l'estudi d'un punt

125. Vegeu més amunt la nota 105.

126. Vegeu més amunt la nota 113.

127. Ultra el fragment del mateix Arnau transcrit al final de la nota 124, vegeu més avall el text corresponent a les notes 243-255.

128. Així, per exemple, darrerament Francesco SANTI, *La vision de la fin des temps chez Arnould de Villeneuve. Contenu théologique et expérience mystique*, dins «Cahiers de Fanjeaux», 27 (1992 = *Fin du monde et signes des temps. Visionnaires et prophètes en France méridionale (fin XIII – début XV siècle)*), 107-127, en particular 112-114.

doctrinal, intentant de proposar orgànicament un seguit de formulacions, que, si no m'erro, són de les cèntriques del missatge de la dita *Expositio...*

*El seu autor, en efecte, assumeix i resumeix amb claredat absoluta la teologia de la història de Joaquim de Flore, amb la partició en les tres edats (els 'tres status saeculi') del Pare, del Fill i de l'Esperit Sant.¹²⁹

*En particular, divideix el segon dels dits 'status', el del Fill, en 'septem Ecclesiae tempora'.¹³⁰

*La seva atenció, però, es concentra en el sisè dels dits temps de l'Església del Fill, «in quo sumus», dins el qual distingeix i pronostica «tres principales eventus»:

**«...generalis Ecclesiae ruina...»;

**«...generalis electorum perplexitas [sive timor]...»;

**«...generalis Ecclesiae reformatio in electis».¹³¹

*Aquesta reforma de l'Església, pròpia del darrer estadi del seu sisè temps, és vinculada a una personalitat o figura que, sota diversos noms (d' 'angelus', de 'minister', o de 'nuntius Dei'), és present i central en tota l'*Expositio super Apocalypsi*.¹³²

129. És bàsic el llarg paràgraf de les pàgines 24-25/606-634 de l'*Expositio super Apocalypsi* en l'edició assenyalada en la nota 1, car és la formulació de la teoria joaquimita de la dinàmica trinitària dels «tres status saeculi» succeint-se la un a l'altre. Però no sols és trinitari l'esquema de la història humana; ho és també el de la constitució de tota la realitat, trinitàriament estructurada segons 23/578-587.

130. En relació a *Apoc* I, 11, l'*Expositio...* (citada en la nota 1), diu: «...nomina septem ecclesiarum Asiae... convenientius aliis nominibus et ecclesiis designant illos Ecclesiae status, ad quos revelatio secundum principalem intellectum extenditur, qui sunt septem status temporales in toto cursu Ecclesiae militantis...», 26/663-669.

131. *Ibid.*, 106/331-337: «Quia sexto Ecclesiae tempore tres principales eventus et valde notabiles erant futuri, pro tanto etiam apertione istius sigilli tria recitat se vidisse: primum, per quod describitur generalis Ecclesiae ruina; secundum, per quod describitur generalis electorum perplexitas; tertium, per quod describitur generalis Ecclesiae reformatio in electis. Haec autem dicuntur generalia, quoniam omnes status Ecclesiae comprehendunt...»; «...tempore sexto Ecclesiae, in quo sumus...», *ibid.*, 135/132-133; aquesta darrera frase es troba gairebé al peu de la lletra almenys en dues obres autèntiques d'Arnau de Vilanova, la *Philosophia catholica et divina*: «...sexto tempore, in quo sumus...» (PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», XI (1991), 90, línia 499); i la *Confessió de Barcelona* (BATLLORI, «Els Nostres Clàssics», 53-54, Barcelona 1947, 114, línia 25- 115, línia 2): «...Antechrist regnarà en lo .VI. temps de la Sglésia, e sia cert que ara siam en aquell temps...». Hom la pot llegir, gairebé idèntica, en Ramon LLULL, *Liber de fine* (MADRE, «Corpus Christianorum. Continuatio Medievialis», XXXV), Turnholt, Brepols 1981, 254, línia 119): «...in tempore, in quo sumus...».

132. Vegeu la denominació 'angelus' en l'*Expositio...* (citada en la nota 1), 21/521 i 529; 147/27; la de 'minister' en 19/466; 22/551 i 554; 23/568-569; 141/4; i la de 'nuntius Dei' en 22/546; aquestes indicacions no són exhaustives, ans només indicadores d'algun dels llocs on es troben les dites denominacions.

**La dita personalitat o figura és papa, el primer de sis que regnaran fins a l'Anticrist, «missus a Deo pro reformatione veritatis et sanctitatis catholicae».¹³³

**Per això, complint la missió rebuda de Déu, de la qual acabem d'ésser informats, la seva activitat consistirà en la «reformatio catholicae sanctitatis aut veritatis evangelicae», i aquesta restauració «continuabitur usque ad praedicationem Eliae et Enoch...».¹³⁴

**Quant a la ,veritat evangèlica', el dit papa:

***serà «...constans in zelo evangelicae veritatis»;

***baixant de la contemplació de la veritat evangèlica a la feina del govern universal;

***coneixerà bé tant el text sagrat com les revelacions privades i així tindrà presents els molts sentits espirituals de la Sagrada Escripura;

***resumirà la doctrina de la veritat de la religió catòlica en un opuscle breu i intel·ligible, i potser autògraf,¹³⁵

***col·laborarà amb ell un grup de «praecones evangelicae veritatis».¹³⁶

**En virtut d'aquesta actuació seva, amb ell ja s'encetarà el terç estat del món, el presidit per l'Esperit Sant, dins el qual terç estat hi haurà la gran prova protagonitzada per l'Anticrist.¹³⁷

133. Que el dit ,angelus – minister – nuntius' serà un papa: «Vicarius autem Christi supradictus... habebit *clavem David* in potestate summi pontificatus...», *ibid.*, 59/195-196; vegeu també 31/841-842; 46/277; 47/310; 54/42; 57/125; 59/195-203; 82/87, etc. Que serà el primer de cinc o sis papes anteriors a l'Anticrist: «...reformator per scripturas propheticas certificabit eos... quod post eum usque ad Antichristum non erunt ad plus nisi quinque generales pontifices», 153/197-198 i 201-202; o «...quinque duces Ecclesiae spiritualis, scilicet quinque summi pontifices, qui usque ad Antichristum notabilis Ecclesiam regulabunt ad pugnandum cum dracone: quorum primus erit ille qui reformabit Ecclesiam spiritualem supra descriptus...», 184/94-97; la frase relativa a la reforma és a 59/201-202.

134. «...reformatio catholicae sanctitatis aut veritatis evangelicae facta per ministerium angeli nunc praedicti continuabitur usque ad praedicationem Eliae et Enoch...», *ibid.*, 147-148/26-28, els quals, «completo praedicto tempore praedicationis eorum, occidentur... a bestia... scilicet Antichristo...», 150/92-94.

135. Hi ha un paràgraf de l'*Expositio...* que aplega les característiques acabades d'indicar: «Hic... principaliter describitur minister reformationis, scilicet pontifex superius memoratus... fortem, id est constantem in zelo evangelicae veritatis..., descendentem de caelo, id est de contemplatione veritatis evangelicae descendet ad actionem universalis regiminis, amictum nube, id est informatum littera sacri textus et prophetia sive prophetis revelationibus; et iris in capite eius, id est multiplicitas spiritualium intellectuum praedictae nubis in mentem ipsius... Et habebat in manu sua libellum apertum, id est scripturam breviter et intelligibiliter exprimentem religionis catholicae veritatem, quam exequentur [! exequetur?] opere manumque propria forsitan scripserit», 141/2-27.

136. *Ibid.*, 22/554-556: «...praecones evangelicae veritatis, quibus loquitur, ut gregem suum regulabit et ducet colligendum, atque praemittet ad colendum in populis pascua fidelium animarum...».

137. «...pontifex superius memoratus, qui tertium statum saeculi non figurative sed

Hom pot assegurar amb tota certesa que el cos doctrinal acabat de formular és, en la seva globalitat, totalment aliè a aquelles obres autèntiques d'Arnau de Vilanova que em són conegudes, en les quals, tot i ésser de tema escatològic i reformador, només es troba un dels punts anteriors, el de la divisió de la història de l'Església en set temps, història que, remarquem-ho, Arnau mai no vincula o relaciona amb el Fill, ans es limita a parlar-ne com de «status... in toto cursu Ecclesiae, qui sunt septem», o dient-ne «en lo sisè temps de la Sglésia temporal». Aquesta divisió en set temps de l'Església és present en dues obres arnaldianes autèntiques, la *Philosophia catholica et divina* i la *Confessió de Barcelona*.¹³⁸ Subratllem també que l'explicació arnaldiana de cada un dels dits temps no coincideix amb la que trobem en l'*Expositio super Apocalypsi*, tal com hom pot veure comparant justament la caracterització del temps darrer, el més interessant per a autors escatòlegs dels primers anys del segle XIV com els que ens ocupen, temps que Arnau de Vilanova descrivia així en la *Philosophia catholica et divina*:

«Septimo vero et ultimo succedet status durationis brevissime, in quo fideles indifferenter adhererunt Altissimo in tanta devotione ac tranquillitate, ut videantur iam eterne felicitatis pregustare dulcedinem, quod primis sex statibus non potuit convenire, quoniam unicuique fuit amaritudo persecutionis annexa...».¹³⁹

Vegem ara el paràgraf corresponent de l'*Expositio super Apocalypsi*:

realiter inchoabit, et qui respectu status illius fuit per angelum Ioanni loquentem principaliter designatus...», *Ibid.*, 141/4-7; vegeu també 23/567-575; 46/275-277; 24/626-25/634.

138. El lector pot veure en la *Philosophia catholica et divina* tot el fragment de l'edició citada en la nota 131, 78, línia 326 a 81, línia 355; quant a la *Confessió de Barcelona*, vegeu també l'edició indicada en la mateixa nota, 114, línia 5 a 115, línia 3: les dues frases transcrites al peu de la lletra es troben respectivament a 78/326-328 i 114/7-8 i 114-115/25 i 1. Hom potser podria pensar que hi ha coincidència en la previsió del papa reformador de l'*Expositio...*, al qual hem dedicat la nota 133, i del 'papa espiritual' de la *Informació espiritual per al rei Frederic* (edició citada en la nota 114), 242, línies 4-6. Però la simple lectura demostra que no hi ha coincidència, car en l'*Expositio...* la compareixença del papa reformador no és condicionada per les decisions de cap rei, favorable o engatjat en la 'veritat del cristianisme', com ho és el postulat en la *Informació...*; més encara, el cèlebre passatge de l'*Expositio...* relatiu als quatre regnes i a llurs reis, del qual ens ocuparem no gaire més avall, no diu res de cap opció evangèlica per part d'ells, ans només els esmenta en tant que «nuntii sunt Dei ad populum in executione iustitiae temporalis» (edició citada en la nota 1), 110/29-30. Cap coincidència doctrinal, doncs.

I quant a l'esquema doctrinal bàsic, hom el pot comparar amb l'autènticament arnaldia, exposat més avall en el text corresponent a les notes 257-262.

139. *Philosophia catholica et divina* (edició citada en la nota 131), 80-81, línies 289-293. La *Confessió de Barcelona* (edició citada en la mateixa nota, 114, línies 21-23), es limita a dir: «lo .VII. temps de la Sglésia serà aquell qui.s seguirà après la mort d'Antechrist».

«ECCLESIA LAODICIE respicit primò et principaliter septimum et ultimum tempus Ecclesiae militantis, quod post mortem Antichristi curret usque ad finem mundi. Secundario respicit statum regularem Christo militantem, tam corporaliter quam spiritualiter, ut est status Hospitalariorum et Templariorum et Uclesii et Calatravae et similibus...».¹⁴⁰

La contraposició és més frapant pel fet de la radical desqualificació, que Arnau de Vilanova ja havia feta de l'ús de la violència en les croades (per tant, dels ordes militars), des del primer moment de la seva dedicació al servei de la 'veritat evangèlica', i estava a punt de repetir, i de forma certament inequívoca, en relació als Templers.¹⁴¹

Si, en canvi, ens fixem directament en les diferències, ni que sigui limitant-nos a les més importants, entre l'obra arnaldiana autèntica d'una banda, i l'*Expositio super Apocalypsi* de l'altra, és fàcil d'indicar uns quants casos que poden servir de mostra de divergències profundes en els camps teològic, bíblic, filològic i escatològic.

És teològica la diferència entre els dos blocs quant a l'Esperit Sant: en Arnau no sols no compareix una edat o estat de la història del món particularment vinculat a l'Esperit Sant, ans encara, segons el *De tempore adventus Antichristi*, tal edat o estat n'és exclòs, o almenys això és el que sembla dir textualment; més encara, l'Esperit Sant és poc anomenat en l'obra d'Arnau. Recordem, per contra, que l'*Expositio...* és en aquest punt clarament joaquimita.¹⁴²

140. *Expositio super Apocalypsi* (edició citada en la nota 1), 62/289-293. Sigui'm permès d'assenyalar que la diferència relativa a la presència o absència dels ordes militars no és pas, com a primera vista podria semblar, circumstancial, car, tal com intentaré d'explicar en ocupar-me més avall de l'autenticitat del *Tractatus contra passagium in partes ultramarinas*, la diferència en la superfície de l'esment o no dels dits ordes amaga una divergència de molta profunditat, tal com hom pot veure en particular al final de la nota 224. Una exposició molt més detallada de la teologia de la història de l'*Expositio super Apocalypsi* es pot trobar en el llibre de Francesco SANTI, *Arnau de Vilanova. L'obra espiritual* (Història i Societat, 5), València, Diputació Provincial 1987, tota la tercera part del qual és dedicada al dit tema, 163-241.

141. Com que ens n'hauem d'ocupar en parlar del *Tractatus...* esmentat en la nota anterior, ara em limitaré a recordar que el fragment arnaldia relatiu a la inutilitat de les croades es troba en el *De tempore adventus Antichristi* (PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), 163, línia 1250, a 164, línia 1292. Per als Templers, vegeu la lletra citada en la nota 69. En canvi, el text de l'*Expositio super Apocalypsi*, citat en la nota anterior, coincideix amb la frase que Ramon LLULL, *Liber de fine* (citat en la nota 131), 270-271, línies 653-659, dedica als ordes militars, amb els quals certament compta, i de forma ben inequívoca, en els seus projectes de conversió dels infidels i de recuperació de la Terra Santa.

142. Justament en l'intent d'explicar l'encaix entre les dues expressions paulines de 'fines saeculorum' (1 Cor X, 11) i 'novissima tempora' (1 Tim IV, 1), en un moment, doncs, en què

És teològica la diferència entre la doctrina arnaldiana que, per entendre'ns, ,democratitza' la il·luminació divina per a la comprensió de la veritat revelada, segurament per autodefensa; i la posició de l'autor de l'*Expositio...*, que és en aquest punt, potser per influx del pseudo-Dionís, platònicament o neoplatònicament jeràrquica, paral·lela a l'estructura feudal de la societat.¹⁴³

És bíblica la diferència en les bases de la doctrina fonamental de les previsions escatològiques imminents, que en Arnau és sobretot *Daniel XII*, 11, i, per la necessitat de defensar-se contra les objeccions, *Act I*, 7. Si hem de creure la taula de llocs bíblics de l'edició de l'*Expositio super Apocalypsi*, justament aquests dos textos bíblics no són clarament i directament citats en tota la dita obra.¹⁴⁴

Fem l'observació filològica: tal com, en parlar del *Conflictus iudaeorum* recordarem més avall, Arnau de Vilanova emprà amb abundància la denominació de ,Jesus Nazarenus' sobretot quan, en marc polèmic, n'havia de parlar com d'un simple personatge històric, sense pressuposar la fe de l'Església cristiana, i li calia demostrar que en ell s'havien acomplert les promeses de l'Antic Testament, denominació que de forma significativa es torna a trobar en el dit text. En canvi, en l'*Expositio...* (que, per cert, qualche vegada usa la dita expressió), no sols no es troba l'ús sistemàtic de la denominació referida, ans n'hi és defensada una altra, la de ,Jesus Christus' amb el sentit que Arnau

---

calia exposar amb precisió allò que és la darrera etapa de la història (*finis saeculorum*), i almenys teòricament diferenciar-la dels temps finals, darrera etapa que per a l'*Expositio...* era la presidida per l'Esperit Sant (vegeu la nota 129), Arnau de Vilanova fa aquesta afirmació: «...Apostolus per ,finis saeculorum' non intelligit seculi consummationem aut finem, quod ex hoc patet, quia non dixit ,finem' sed ,finis', aperte significans quod plura tempora continentur sub una finali mensura durationis mundi; finalis autem mensura durationis mundi, sub qua plura centenaria continentur, est ultima etas, que a Christo incepit et sub qua etate fuerunt apostoli et universi mortales usque ad finem mundi», *De tempore adventus Antichristi* (PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), 142, lín. 349-355). Tenim, doncs, que la ,finalis mensura durationis mundi' és la darrera divisió de la història humana, divisió que dura de Jesucrist fins a la fi del món. No hi ha lloc per a una edat de l'Esperit Sant. Quant al joaquimisme de l'*Expositio super Apocalypsi*, vegeu el text corresponent a les notes 129-137.

143. La defensa arnaldiana de la ,democràcia il·luminativa' es pot veure ja en el *De tempore...* acabat d'esmentar, 164, línies 1299-1316; però on, potser, la defensa de la dita posició és més apassionada és en la controvèrsia gironina contra Bernat de Puigcerçós i concretament en la *Tertia denuntiatio Gerundensis* (CARRERAS I ARTAU, «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», V (1950), 55-56). En canvi, la posició diguem-ne feudalitzant de l'*Expositio...* ens diu que Déu «innuit per gradualem influentiam suae revelationis. Nam, ut dixit, prius influit eam Christo, et per Christum angelo, et per angelum Ioanni, et per Ioannem septem ecclesiis Asiae, per illas autem cunctis aliis ecclesiis: in quo docet quod, sicut caelestis influencia fit gradatim a superioribus ad inferiora, sic debet Ecclesia gradus debitos influentiae superiorum ad inferiores aut praelatorum ad subditos imitatione celestis ordinis observare» (edició citada en la nota 1, 26/675-681).

144. Hom pot comparar les taules de llocs bíblics de les dues publicacions citades en les notes 1 i 141, pàgines 295-296 i 130-133, respectivament.

dóna a ‚Jesus Nazarenus‘: «Jesus Christus... est nomen exprimens eius humanitatem».¹⁴⁵

I finalment l'observació escatològica. Des del *De tempore adventus Antichristi*, basat, justament, en el text de *Daniel* esmentat dos paràgrafs més amunt, Arnau de Vilanova anunciava que l'Anticrist es trobaria en plena actuació ja en els anys entorn el 1376-1378. L'autor de l'*Expositio...*, en canvi, no sols no repeteix mai tal indicació, ans sembla que segons el seu recompte, basat exclusivament en l'*Apocalipsi*, XIII, 18, tal presència i actuació de l'Anticrist hauria d'ésser prevista entorn del 1332.¹⁴⁶

De tota l'exposició anterior sembla clarament justificat deduir-ne que els móns mentals, el de l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* del 1306, i el de les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova conegudes fins ara, són radicalment altres, encara que en certs punts, àdhuc importants, puguin coincidir.

Més encara, l'obra arnaldiana ‚espiritual‘ i l'*Expositio...* potser no sols són radicalment altres, ans encara trobaria enraonat que hom es preguntés (es preguntés, no pas donés resposta, almenys per ara) si la segona no fa la competència a la primera, ni que fos en el sentit que, en formular que la proclamació eficaç de la ‚veritat evangèlica‘, fins i tot escrivint-ne un manual, és reservada al primer d'aquells sis papes, que de forma especial serà ministre, àngel i vicari de Jesucrist,¹⁴⁷ sembla afirmar que correspon a altri allò que Arnau de Vilanova ja estava fent pel seu compte, sense respectar la graduació jeràrquica.

145. En l'*Expositio...* he trobat ‚Jesus Nazarenus‘ a 169/23 de l'edició citada en la nota 1, però en sentit que és totalment oposat al que es troba en les obres arnaldianes de polèmica antijueva: «...qui publice negant Iesum Nazarenum, geniti sunt in abyssu infidelitatis...», car ací la denominació pressuposa la fe cristiana; la mateixa denominació, però amb referència al títol de la creu, compareix en 97/59-60. Vegeu més avall el text corresponent a les notes 193 i 194.

146. Quant a la d'Arnau de Vilanova, dels anys 1376-1378, tant en el *De tempore adventus Antichristi* com en el *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, vegeu l'edició citada en la nota 141, 92, línies 726-728, amb la nota explicativa corresponent. Trobo en l'*Expositio...*, 177/282-285: «Cum igitur sexcenti sexaginta sex [d'Apoc XIII, 18] sint medietas mille trecentorum triginta duorum, aperte docetur hic quod, quando divulgatio Christi curret in isto numero annorum, tunc divulgabitur Antichristus...»; el dubte rau a saber quan s'ha de posar la ‚divulgatio Christi‘: en el moment del naixement, que fou divulgat als pastors, en l'adoració dels reis, que ho fou als savis, al començament de la vida pública, en què es divulgà en el poble d'Israel, o a Pentecosta, en què es divulgà a tots els pobles? Tindriem, doncs, l'any 1332, o el 1362 o el 1365. Ni que sigui fent una mica de força al context, recordaré que el 1365 era per a Joan de Rocatalhada el gran any de Nostre Senyor, tal com hom pot veure en la traducció catalana del seu *Vade mecum in tribulatione* (PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», XII (1993), 87-88, línies 146-165).

147. Vegeu més amunt, les notes 132 i 133.

Recordem que la jerarquitització en la derivació doctrinal propugnada per l'*Expositio super Apocalypsi* (vegeu la nota 143), desautoritzava Arnau de Vilanova, d'una forma certament més educada, però no menys inapel·lable de com l'havien desautoritzat els professors de la Facultat de Teologia de París, o els frares dominicans com Joan Vigorós o Bernat de Puigcercós. Si Arnau de Vilanova estava disposat a escoltar el missatge, l'*Expositio super Apocalypsi* li deia amb tanta educació com claredat que el de la seva doctrina no era el camí jeràrquic propi de l'Església.

L'*Expositio super Apocalypsi* podria haver estat un intent (sigui'm permès de subratllar les paraules ,podria' i ,intent') de formular allò que aleshores hom creia de poder preveure dels pròxims esdeveniments escatològics a base d'un esbrinament seriós d'una font bíblica, que acceptés les normes del joc, aquelles que hom trobava, per exemple, en les regles hermenèutiques elaborades per Nicolau de Lira, amb el retruc de desestimar i desqualificar les ,trufes' de què havia parlat el desconegut canonge de Tolosa.¹⁴⁸

2. La referència al Regnum Siciliae prova l'autenticitat?

Després de la consideració general anterior, passem a ocupar-nos d'un punt molt concret, perquè darrerament ha estat proposat com a prova de l'autenticitat arnaldiana de l'*Expositio super Apocalypsi*.

En article recent, en efecte, Miquel Batllori estableix que allunyant-se del pacifisme de Joaquim de Flore, Arnau de Vilanova, com d'altres espirituals, preveïé la proximitat d'un Papa Angèlic, que reformaria l'Església, i d'un Rei Cristià, que reconqueriria la Terra Santa. Ell, Arnau, hauria intuït que el rei predestinat a això era «Frederic de Sicília, posat que aquest no n'esdevingués indigne».

El primer pas de la prova és un fragment de la *Informació espiritual per al rei Frederic*, segons el qual, tan bon punt com existís en països cristians un rei que demostrés tenir «la veritat de Crist en vós, e que avets ver zel de crestianisme e de la honor de Déu», abans que passés un any també hauria

148. «Quod si dixerint, ut eorum collega Tholosane [ecclesiae] canonicus dixit, scilicet: "Tales trufas non esse summo pontifici presentandas"...», *De tempore adventus Antichristi* (PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), 166, línies 1388-1389). Encara que pel títol ho podria semblar, no hi ha res de relatiu a la topada entre els teòlegs dominicans (p. e., els de la sentència inquisitorial de Tarragona, en ple temps dels papes d'Avinyó) i Arnau de Vilanova en l'article d'André VAUCHEZ, *Les théologiens face aux prophéties à l'époque des papes d'Avignon et du Grand Schisme*, dins «Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Age», 102 (1990), 577-588.

pujat al tron de sant Pere un papa ,espiritual', «qui ab aytal rey porgarà tot crestianisme, e tornarà-l universalment a la veritat primera, ço és, de Jesuchrist e dels apòstols». Ja sabem qui Arnau de Vilanova intuïa que seria tal rei: Frederic de Trinàcria.¹⁴⁹

Erf conseqüència, prossegueix Batllori, «tenim una prova més de la paternitat arnaldiana... de la gran *Expositio super Apocalypsi...*», ja que «en aquesta obra... s'hi diu clarament que el rei preanunciat en aquelles profecies... només podia ésser el de Sicília (en primer lloc) o el de França o el d'Anglaterra o el d'Aragó (al lloc darrer)...»; «i com que aquella *Expositio* és datable l'any 1306, aquells reis més alts de tota l'Europa occidental eren, respectivament, Frederic d'Aragó...; Felip IV, el Bell, de França; Eduard I d'Anglaterra...; i Jaume II de Catalunya-Aragó, el Just».¹⁵⁰

Prescindiré de qualsevol altra consideració, a fi de no desviar la dinàmica del raonament, i aniré dret al punt crític amb aquesta formulació: l'any 1306, el «regnum Siciliae» no era el constituït accidentalment per l'illa de Sicília ni, per tant, el «rex Siciliae» era Frederic de Trinàcria.

Només per un frapant anacronisme pot hom pretendre que l'any 1306 hom confonia el «Regnum Siciliae» amb l'entitat política constituïda per l'illa de Sicília. Anacronisme contra el qual ja en ple segle XVIII, Francesco Testa prevenia el possible lector en el mateix lliandar del seu *De vita et rebus gestis Federici II. Siciliae regis*, en dir: «Siciliae Regnum, quod non sola huius nominis insula, sed et continentibus trans fretum regionibus, ex quibus deinde Neapolitanum Regnum consistit, definiebatur...».¹⁵¹

No cal dir que la documentació contemporània d'aquells fets dóna, sense cap excepció, tota la raó a Francesco Testa. Vull dir amb això que, contra allò que ara ens pot semblar a nosaltres, les Vespres Sicilianes no introduïren cap canvi ni en l'abast o en l'amplitud o en el ròdol oficial del territori que

149. Arnau de VILANOVA, *Informació espiritual per al rei Frederic* (BATLLORI, «Els Nostres Clàssics», A, 53-54), Barcelona, Editorial Barcino 1947, 239, línies 16-17, i 242, línies 5-8.

150. Miquel BATLLORI I MUNNÉ, *Sicília i la Corona d'Aragó en les profecies d'Arnau de Vilanova i de Joan de Rocatalhada*, dins *Mediterraneo Medievale*. Scritti in onore di Francesco Giunta. I. Boveria Mannelli-Catanzaro 1989, 89-105. Text reproduït dins *Miquel Batllori. Temes de varia historia* (Suplementos. Antologías temáticas, 23), Barcelona, Editorial Anthropos 1991, 32-40. També publicat en adaptació francesa: *La Sicile et la Couronne d'Aragon dans les prophéties d'Arnaud de Villeneuve et de Jean de Roquetaillade*, dins «Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Age», 102 (1990 = *Textes prophétiques et prophétie en Occident (XII-XVI siècle)*). Actes de la Table Ronde organisé par l'U.R.A. 1011 du CNRS et le Centre de recherche «Histoire Sociale et Culturelle de l'Occident, XII-XVIII siècle» de l'Université de Paris X-Nanterre (Chantilly, 30-31 mai 1988) sous la direction d'André VAUCHEZ, Rome, École française 1990, 73-89), 363-379, en concret 365.

151. FRANCISCUS TESTA, *De vita et rebus gestis Federici II. Siciliae regis*, Palerm 1775, XII i 300 pp.; el fragment transcrit és de la pàgina 3.

constituïa el ,regnum Siciliae', ni en la pretensió dels dos reis contendents a la sobirania tant real com oficial sobre la totalitat del dit territori, aquell que temps a venir seria anomenat ,regne de les Dues Sicílies'. I com que la idea actual prové del fet que durant més d'un segle, la dinastia dels Anjou (amb el beneplàcit de la Santa Seu) seguí governant a Nàpols o en la part continental o ,citra Pharum' d'aquell regne unitari, i una dinastia de la Casa de Barcelona en l'illa de Sicília, donem falsament per suposat que l'illa era el regne de Sicília, i que el territori continental o peninsular entre els Estats Pontificis i l'esmentada illa era un altre regne, el de Nàpols. Però aquesta no és la veritat d'aquells moments: car almenys durant el regnat de Frederic de Trinàcria (1296-1336), cada una de les dues parts en el conflicte derivat de les Vespres Sicilianes seguí mantenint la pretensió de posseir la sobirania legítima de la totalitat del territori peninsular i insular que constituïa el dit regne.¹⁵²

Proposaré una mostra per a cada una de les dues parts. Per a la de la Santa Seu i els Anjou serà un fragment de la butlla de Bonifaci VIII, del 23 de maig del 1303, ,*Nosti, Fili, certa notitia...*', adreçada, fixem-nos-hi ben bé, «Carolo, regi Siciliae...»: «...declarantes et decernentes expressius... per... reformatio-nem pretactam [de Bonifaci VIII, precisant el tractat de Caltabellotta]... conventionibus initis inter Romanam Ecclesiam et eundem Carolum, patrem tuum, quibus regnum ipsum Siciliae et terra alia citra Farum prohibetur dividi, nullum prejudicium, mutilatio vel diminutio afferatur, quin, prefato Friderico defuncto, jam dicta insula Siciliae, cum insulis ei adjacentibus aliisque praedictis juribus et pertinentiis suis, ad unitatem, integritatem et soliditatem alterius partis dicte terre, citra Farum posite, sicut erat concessionis tempore...». I encara continua: «Specialiter autem exprimimus, quod per nominationem ipsam regis Trinacrie honori regalis tituli de toto regno Sicilie ultra Farum et citra, qui apud te remanet et quem integre remanere volumus, nullum in aliquo, etiam quantum ad vulgi labia, prejudicium afferatur...».¹⁵³

152. La bibliografia generada per la qüestió del títol de ,regnum/rex Siciliae' és considerable, però darrerament hom pot disposar de la monografia dedicada al tema per Enrico PISPISA, *Regnum Siciliae. La polemica sulla intitolazione* (Supplementi. Serie Mediolatina e Umanistica, 4), Palerm, Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani 1988, 152 pp., on hom pot veure les publicacions anteriors. Entre aquestes, precisament perquè elaborades en ambient molt divers, hom pot veure les pàgines dedicades al tema per Eugen HABERKERN, *Der Kampf um Sizilien in den Jahren 1302-1337* (Abhandlungen zur Mittleren und Neueren Geschichte, 67), Berlín i Leipzig, Dr. Walter Rotschild 1921, 20-21, i sobretot l'excurs primer, 160-162.

153. *Les registres de Boniface VIII... par Georges DIGARD, etc.*, III (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, Deuxième Série, IV), París, E. de Boccard 1921, 874-877, en concret 875-876.

Per l'altra banda, recordaré dues frases, tretes de dos documents, un del començament i l'altre de l'acabament del regnat de Frederic de Trinària. En efecte, la carta amb la qual ell comunicava al seu germà i predecessor i cap del Casal de Barcelona, Jaume II de Catalunya-Aragó, el començament del seu regnat, conté aquestes expressions: «...apud Panormum regni nostri Sicilie feliciter sumpsimus dyadema et nostri domini corroborando preconium Siculi et alii ultra Farum fideles et subditi nostri... beneplacitis nostris ardentem obtemperant et nostre per omnia serviunt voluntati. Et ut predicti regni Sicilie reliqua pars nostro dominio celerius acquiratur...».¹⁵⁴ I uns quaranta anys després, malgrat totes les vicissituds i malgrat que només hagués regnat realment damunt l'illa, Frederic de Trinària, en fer testament, reafirmava de forma tan clara com solemne l'abast dels seus drets: «Volentes... de regno nostro Sicilie, ducatu Apulie et principatu Capue... tam de illa parte quam tenemus et possidemus, quam de alia que nobis pertinet de iure, ordinare et disponere...».¹⁵⁵

No pot resultar més clar: tant l'una part com l'altra mantenen el principi jurídic de la totalitat del territori com a constitutiu del 'Regnum Siciliae', i el de la legitimitat de les pròpies pretensions a la dita totalitat en un període en què, de fet la dinastia dels Anjou només regna damunt la part peninsular i la de Barcelona damunt la insular d'un regne que, almenys oficialment, tothom segueix considerant únic. No cal dir que, malgrat totes les paus, la situació de guerra o estava a l'aguait o era real. I un dels camps en el qual la guerra per la totalitat del 'Regnum Siciliae' fou més virulent fou entorn el títol reial de Sicília. Per part dels Anjou, no hi havia problema, car tant ells com la Santa Seu (ho acabem de veure en la butlla de Bonifaci VIII) i fins i tot Jaume II de Catalunya-Aragó els l'atribuïa i els el reconeixia en exclusiva.¹⁵⁶

Per això, preguntem-nos què passa amb el títol reial de Sicília i amb els seus derivats en la documentació reial tant dels predecessors com del mateix Frederic de Trinària. Ens proporcionarà la resposta l'encapçalament dels documents reials sicilians de més d'un segle, datats entre el 1200 i el 1314, i aplegats en els *Privilegia Urbis Panormii collecta iussu praetoris Petri Specialis*:

154. La lletra, a la qual pertany aquest fragment, es troba a l'ACA, *Canc., Cartes Reials Diplomatiques de Jaume II*, núm. 10054, i ha estat publicada per Heinrich FINKE, *Acta Aragonensia...* (citada en la nota, 60), III, Berlín 1922, 53-54.

155. El testament de Frederic de Trinària és del 29 de març del 1334 i fou publicat per Giuseppe LA MANTIA, *Il testamento di Federico II Aragonese, re di Sicilia*, dins «Archivio Storico Siciliano», II-III (1936-1937), 13-50, en concret 31.

156. Quant a Jaume II de Catalunya-Aragó, em permeto de remetre a allò que en vaig dir en el meu *L'Allocutio christini... d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XI (1992), 7-135, en particular 68-71.

1. F. 2v. (Any 1200, setembre): «Fridericus, divina favente clementia Rex Siciliae, ducatus Apuliae et principatus Capuae...
2. F. 3r. (Any 1221, setembre): Fridericus, Dei gratia Romanorum imperator semper Augustus, Rex Siciliae, ducatus Apulie, principatus Capuae...
3. F. 4r. (Sense data): Fridericus, Dei gratia Romanorum Imperator semper Augustus, Hierusalem et Siciliae rex...
4. F. 7r. (Any 1253, agost): Corradus, Dei gratia Romanorum in Regem electus semper Augustus, Hierusalem et Siciliae Rex, etc...
5. F. 8r. (Any 1258, agost): Manfridus, Dei gratia rex Siciliae, etc...
6. F. 9v. (Any 1272, juliol): Carolus, Dei gratia Rex Siciliae, ducatus Apulie et principatus Capuae...
7. F. 10v. (Any [1291], març): Iacobus, Dei gratia rex Siciliae, ducatus Apulie et principatus Capuae...
8. F. 12r. (Any 1299, desembre): Fridericus tertius, Dei gratia rex Siciliae, ducatus Apulie et principatus Capuae...
9. F. 17r. (Any 1305, juliol): Fridericus tertius, Dei gratia rex Siciliae, ducatus Apulie et principatus Capuae...
10. F. 26r. (Any [1306], febrer): Fridericus tertius, Dei gratia rex... [susetopònim de regne, com en els set següents]
11. F. 27v. (Any [1310], febrer): Fridericus tertius, Dei gratia rex...
12. F. 29r. (Any [1311], octubre): Fridericus tertius, Dei gratia rex...
13. F. 29v. (Any 1312, juliol): Fridericus tertius, Dei gratia Rex...
14. F. 33v. (Any [1314], gener): Fridericus tertius, Dei gratia rex...
15. F. 34r. (Any [1314], gener): Fridericus tertius, Dei gratia rex...
16. F. 35r. (Any [1314], maig): Fridericus, Dei gratia rex...
17. F. 35v. (Any [1314], maig): Fridericus, Dei gratia rex...
18. F. 37r. (Any [1314], agost, 9): *Titulus dicti domini regis noviter assumptus per notarios de cetero apponendus*. Fridericus, Dei gratia rex Siciliae: ...Licet cum consiliariis nostris habita deliberatione consultata ordinatum extitisset hactenus et provisum quod nos predictum regni Siciliae nostri titulum resumere deberemus, nos tamen usque nunc decrevimus differendum. Verum, ex quo hostes nostri contra nos ac vos et alios fideles nostros venire infeliciter se accingunt, quod iuste et licite facere possumus ulterius sub dissimulatione nolumus aliquatenus prorogare, predictum titulum... [f. 37v] ...resumentes...».¹⁵⁷

157. Els *Privilegia Urbis Panormii collecta iussu praetoris Petri Specialis* han estat publicats en reproducció facsimilar a Palerm per l'Accademia Nazionale di Scienze, Lettere e Arti, 1992; la referència a cada un dels documents en la llista nostra del text porta indicat el foli en el qual comença. La presència i absència del títol reial de Sicília en la intitulació de Frederic de Trinària també pot ésser seguida en l'aplec de documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, publicat per Francesco GIUNTA i Antonino GIUFFRIDA, *Acta Siculo-Aragonensia. II. Corrispondenza fra Federico III di Sicilia e Giacomo II d'Aragona* (Documenti per servire alla Storia di Sicilia. Serie I, vol. XXVIII), Palerm, Società Siciliana per la Storia Patria 1972, 234 pp., i en concret les 32-34 de la introducció, i els documents copiats en les pàgines 82-84, 98-99, 123-124, 136-138 (sobre el procés de l'emperador germànic deposant Robert d'Anjou i reconeixent Frederic com a únic legítim rei de Sicília), 143-145 i 176-177.

Si ara ens fixem en les divuit mostres anteriors, ens adonarem del gran salt qualitatiu, en virtut del qual, com a conseqüència més o menys tardana del tractat de Caltabellotta (1302) i de la seva revisió, confirmació i aplicació, el títol de Sicília deixa de completar la referència reial de Frederic de Trinària,¹⁵⁸ també ens podem adonar que en els nou primers casos, en els quals el dit títol reial sicilià és explicat, tant a continuació dels noms dels antics reis de la dinastia suàbia dels Hohenstaufen entre el 1194 i el 1266 (núms. 1-5), com del de la dinastia capeta dels Anjou del 1272 (núm. 6), o dels de la casa de Barcelona des del 1285 (núms. 7-9), l'afirmació de l'expressat títol reial en els sis primers casos responia a una sobirania veritable damunt els territoris tant continentals com insulars, 'citra et ultra Pharum', de tot el Regne de Sicília, però en els altres (núms. 7-9) només manifestava l'afirmació que el dit títol corresponia als successors dels antics Hohenstaufen, ara pertanyents al Casal de Barcelona.

El fet, doncs, que en un moment determinat, en aplicació de la Pau de Caltabellotta, la documentació emanada de la mateixa cancelleria de Frederic de Trinària deixi d'atribuir-li el títol reial de Sicília, significa que no sols no posseïa la sobirania fàctica damunt tot el territori peninsular i insular corresponent al títol esmentat (el 'regnum Siciliae'), ans encara, que el dit Frederic havia renunciat a la pretensió que li pertangués tant el dit títol com el corresponent regne (núms. 10-17), acceptant que el dret tant al títol com a la totalitat del territori, continental i insular, era dels Anjou i que ell no era, ans només faria de rei de l'illa de Sicília 'vita natural durante' amb el títol que els Anjou li assenyalessin, que fou el de Trinària.

I aquesta era la situació de l'any 1306, durant el qual Frederic de Trinària ni fàcticament ni en pretensió legal o oficial no era rei de Sicília. I l'únic que no li hauria atribuït el dit títol indegut era justament Arnau de Vilanova, membre de la cort papal, i obligat per (jurament de?) fidelitat a captenir-se de forma coherent a les posicions pontificies. I aquesta no és afirmació gratuïta. Ben al contrari, feia poc més d'un any que s'havia adreçat al rei Frederic, en tant que 'Trinacriae regem illustrem' en dedicar-li l'*Allocutio christini...*,¹⁵⁹

158. Ultra la bibliografia relativa al títol reial de Sicília (vegeu la nota 152) o la que s'ocupa del tractat de Caltabellotta, entre la qual destaca darrerament la d'Antonino Franchi (cf. ATCA, XI (1992), 68, nota 157), cal assenyalar aquestes pàgines específiques de la repercussió del dit tractat en la titulació reial de Frederic: Rafaele STARRABBA, *Documento inedito riguardante la esecuzione di uno dei patti della pace di Caltabellotta (1302)*, dins «Archivio Storico Siciliano», N. S. IV (1879), 189-192, que és presentació i transcripció (realitzada per Manuel de Bofarull) de la lletra de Jaume II al seu germà Frederic, datada a Albocàsser el 7 d'octubre del 1304, ara a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, *Canç.*, reg. 335, f. 313v; Frederic s'havia queixat de la manca de paraula dels Anjou en imposar-li el títol de 'rei de Trinària' i Jaume li responia que aquella decisió entrava plenament dins el text del tractat de Caltabellotta.

159. Vegeu la nota 156.

d'acord, per tant, amb les prescripcions dictades per la cort Romana i contra el gust d'aquell rei, el qual, tal com hem vist, certament havia deixat d'usar el títol de ,rei de Sicília', però tampoc no emprava, amb el consegüent disgust de la cort pontifícia (i cal suposar també de la dels Anjou), el de ,rei de Trinàcria', cort que també en aquest punt li exigia de complir el tractat de pau, tantes vegades esmentat, de Caltabellotta.¹⁶⁰

L'any 1306, per tant, el ,Regnum Siciliae' no pot ésser identificat, si no és per anacronisme, amb l'illa de Sicília, ans ho ha d'ésser amb la totalitat del territori ,citra et ultra Pharum', peninsular i insular; com tampoc, si no és per anacronisme, el rei de tal regne no pot ésser identificat amb Frederic de Trinàcria, ans ho ha d'ésser amb Carles II d'Anjou (1285-1309). I així, el cèlebre fragment de l'*Expositio super Apocalypsi*, escrit a Sant Víctor de Marsella l'any 1306,¹⁶¹ en territori, per tant, governat, en qualitat de comte de Provença, pel Carles II acabat d'esmentat, pren una significació natural i coherent: el primer dels regnes indicats és el que pertany al rei de casa, el qual és l'únic a portar legalment i fàcticament i de forma reconeguda per les cancelleries, la de Barcelona inclosa, el títol de rei de Sicília, i a tenir pretensió legal a la totalitat del dit regne, insular i peninsular, ,ultra et citra pharum'; i així s'entén de forma planera la reafirmació continguda en la frase «adhuc habet» del fragment que ens ocupa, en el sentit que el ,Regnum Siciliae' segueix tenint la varietat de llengües i de ritus que sempre havia tingut, perquè segueix essent el mateix que era de feia segles; ve després el rei que a Marsella es troba damunt el comte de Provença i com a rei de França ho és també de l'abadia marsellesa de Sant Víctor (però fixem-nos en un detall: en la frase dedicada al regne de França, són col·locats en primer lloc els pobles de llengua d'Oc, precisió només explicable perquè són els de l'autor; car, mirades les coses des del regne de França, calia que el primer lloc fos ocupat pels ,francigenae'); segueix el d'Anglaterra, que en aquell moment posseeix gran part de l'antiga Gàl·lia i de l'actual França, l'Aquitània; i per últim el veí rei de Catalunya-Aragó. Altrament, no deixava de fer estrany que, contra tota obligació de ,naturalesa', un pretès súbdit de Jaume II de Catalunya-Aragó, en aquells moments en relacions excel·lents amb la casa reial de Barcelona, esmentés el seu propi rei col·locant-lo a la cua.

160. *L'Allocutio christini...* (citada en la nota 156), 69 i nota 161.

161. El dit fragment diu així: «In tota vero latitudine populi christiani tantum inveniuntur quatuor regna notabiliora ceteris in praedictis [*i. e., regna sub quorum dominio concurrunt populi differentes lingua et ritu*]. Nam regnum Siciliae Latinis et Graecos semper sub se habuit, et adhuc habet; regnum vero Galliae, linguam d'och et gallicanam; regnum vero Angliae, Aquitanos et Anglicos et insuper Hibernos et Scotos; regnum vero Aragoniae, Cathalanos et Aragonos, et haec tota diversitas est catholica», *Expositio super Apocalypsi* (citada en la nota 1), 109/21-110/28.

En comptes, doncs, d'ésser una prova de l'autenticitat arnaldiana, el fragment dels quatre regnes de l'*Expositio super Apocalypsi* confirma allò que el colofó de quatre dels cinc exemplars coneguts (encara que un no s'hagi conservat), ja assenyalava: que l'autor del dit llibre s'havia de trobar a Sant Víctor de Marsella i que no era un passavolant, ans un home de llengua d'Oc, súbdit de Carles II d'Anjou.

El rei Frederic de Trinàcria, doncs, no és de cap manera contemplat en el fragment dels quatre regnes de l'*Expositio...* O, portant el tema fins a les darreres conseqüències, només ho és negativament, pel fet que el dit text atribueix a qui feia de rei a la Provença i a Marsella, és a dir a Carles II d'Anjou, el títol reial de Sicília i, per tant, el deixava ell, Frederic, sense l'esmentat títol.

Cap, doncs, de les possibles proves de l'autenticitat arnaldiana de l'*Expositio super Apocalypsi* no sembla haver donat un resultat positiu, raó per la qual sembla que cal descartar l'atribució del dit llibre a Arnau de Vilanova com a autor.

3. *El Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi De adventu Antichristi*

Aquest text és conegut pel fet d'haver-se conservat en còpia única dins el volum manuscrit de Roma, Collegio Internazionale Sant Alberto, Codice III, Varia I.

Després de la notícia que del dit volum donà Nicolás Antonio, n'oferí descripció Miquel Batllori, el qual també en transcriví alguns fragments, com també un de l'*Expositio in caput XXIV Matthaei*, atribuint-los tots dos a Arnau de Vilanova, el qual hauria escrit el *Tractatus quidam...* entre el 1309 i el 1311, i l'*Expositio in caput XXIV Matthaei* entre el 1305 i el 1311.¹⁶² Darrerament, Robert E. Lerner, sense qüestionar l'autenticitat arnaldiana de cap dels dos textos acabats de recordar, ha manifestat la seva certesa que Arnau de Vilanova no hauria escrit el *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus...* abans del 1303, ja que el dit tractat conté una referència a la *Confessio Ilerdensis* del dit any, ans immediatament després del 1303; i que hauria escrit l'*Expositio in caput XXIV Matthaei* entre el juliol del 1304 i el juny del 1305.¹⁶³

Per la meua banda, crec que la primera cosa que cal fer és destriar cada un d'aquells dos tractats i esbrinar per separat de cada un d'ells la respectiva autenticitat arnaldiana. Car, a diferència d'allò que, si no m'erro, n'afirmà

162. Miquel BATLLORI, *Dos nous escrits...* (citat en la nota 2), 50.

163. Robert E. LERNER, *The Prophetic...* (citat en la nota 2), 100-101.

Batlloori,¹⁶⁴ jo no sé veure que el manuscrit romanocarmelita atribueixi el *Tractatus quidam...* en tant que tal a Arnau de Vilanova.¹⁶⁵

Limitant-me, doncs, per ara, al dit *Tractatus quidam...*, em sembla que, d'entrada, hom pot estar segur que, a diferència d'allò que en diu el prof. Lerner, si (sigui'm permès d'insistir en el condicional) el tractat fos d'Arnau de Vilanova, certament no hauria estat escrit immediatament després del 1303, ni tant sols, afegeixo per la meua banda, entre el 1303 i el 1305. En efecte, si Arnau hagués escrit el *Tractatus quidam...* entre el 1303 i el 1305, necessàriament l'hauria inclòs en l'actual Vat. lat. 3824, car aquell text és directament vinculat a la polèmica suscitada pel *De tempore adventus Antichristi*, i el dit Vat. lat. no sols inclou totes les peces que es referien directament a l'esmentada polèmica fins al 24 d'agost del 1305, ans totes les que hi podien tenir referència indirecta i que l'autor considerà que podien incidir en el judici que la Santa Seu faria de les seves obres.

Vull dir amb això que, si el tractat sobre el dejuni dels cartoixos o el comentari a la *Dancia illustris regis Aragonie* o l'*Allocutio christini... ad Fridericum, Trinacriae regem illustrem*, han estat integrats en l'aplec del Vat. lat. 3824, per força, pel seu enllaç amb allò que havia estat el nucli inicial dels quinze escrits «de evangelica veritate» (els recordats en la *Protestatio XV kl. Augusti A. D. M CCC IV facta Perusii coram domino Camerario Summi Pontificis*), hi havia d'entrar un tractat directament vinculat amb tota la controvèrsia entorn de l'Anticrist, si hagués estat escrit abans del juny del 1305, de la mateixa manera que a darrera hora hi entraven l'opuscle contra Martín d'Ateca i la *Protestatio...* acabada d'esmentar.¹⁶⁶

164. «Les dues raons que ens fan acceptar la paternitat arnaldiana de les peces 6 [*Tractatus quidam...*] i 7 [*Expositio capituli XXIV...*] són: 1^a, que a ell les atribueix el manuscrit únic que ens les ha conservades, el qual les dóna a la fi d'un boldró d'opuscles autènticament arnaldians...», Miquel BATLLORI, *Dos nous...* (citats en la nota 2), 48.

165. Constato, en efecte, una diferència clara entre l'atribució explícita en el mateix títol de l'*Expositio Arnaldi de Villanova super vigesimum quartum capitulum Matthaei* i la no atribució del *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi de adventu Antichristi*, tal com hom pot veure en el mateix BATLLORI, *ibid.*, 54, nùms. 6 i 7, i en Kurt-Viktor SELGE, *Un codice...* (citats en la nota 2), 169, nùms. 6. I preciso que esbrinaré l'autenticitat del *Tractatus quidam...* globalment considerat, no pas la d'alguna o algunes de les seves parts.

166. El fet de la còpia, diguem complementària, dels dos textos que són el tractat contra Martín d'Ateca i la *Praesentatio facta Burdegaliae* és certificat per la datació de la còpia immediatament anterior, la de la *Dancia illustris regis Aragonum*, del 5 de juny del 1305, i per la de la dita *Praesentatio...*, del 24 d'agost del mateix any (data que no s'ha de confondre amb la de la seva còpia, de datació desconeguda, encara que no gaire posterior a la de la presentació de Bordeus), tal com hom pot veure en el meu *L'Allocutio christini...* (citada en la nota 7), 22-23. En el text citat en la nota 32 hi ha una confirmació de com, àdhuc després de mort Arnau de Vilanova, hom feia arribar al papa exemplars de les seves obres.

I he dit ,per força' perquè no es tractava d'un aplec d'obres fet ,ad libitum' de l'autor, ans, per dir-ho així, d'una peça judicial consistent en la còpia de la totalitat dels tractats arnaldians ,de evangelica veritate' escrits en llengua llatina, sobretot dels relatius a la controvèrsia suscitada per la previsió dels esdeveniments finals en anys determinats amb precisió dins el mateix segle XIV, totalitat que, en tant que ho era, l'autor sotmetia a la Santa Seu a fi que judiqués de llur ortodòxia. I Arnau mai no s'hauria permès de no presentar i de no sotmetre a la dita Santa Seu un escrit seu tan vinculat amb aquell tema, i, per damunt de tot, mai no s'hauria permès que ningú li pogués retreure d'haver amagat a la Seu Apostòlica algun dels seus tractats relatius a aquella controvèrsia dels anys 1299-1305.

Però tampoc no sembla possible de defensar que el *Tractatus quidam...* pugui ésser una obra arnaldiana dels anys 1305-1311. Ja he dit que el 24 d'agost del 1305, a Bordeus, Arnau de Vilanova llegia o feia llegir davant Climent V la *Praesentatio facta Burdegaliae*, i aquest, conscient que «opera per ipsum magistrum Arnaldum eidem reddita diligenti examinatione ac maturo consilio indigebant... recipiebat ea et examini ac iudicio suo et sedis apostolice reservabat».¹⁶⁷

Trobant-se, doncs, ,sub iudicio sedis apostolicae' en particular les obres derivades del *De tempore adventus Antichristi*, sembla normal que Arnau s'abstingués d'incidir de nou en el tema abans que arribés el judici de la Santa Seu (judici que no arribaria ni durant la seva vida ni després), i per això qui volgués afirmar o suposar que en temps posterior al 24 d'agost del 1305 Arnau havia escrit el *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus...* caldria que ho demostrés amb arguments positius, perquè els pressupòsits semblen ésser contraris. I aquesta consideració també és aplicable a l'*Expositio super Apocalypsi* del 1306, de menys d'un any després de la reserva apostòlica.

Un possible argument favorable a l'autenticitat arnaldiana del *Tractatus quidam...* seria la presència del dit text en les llistes d'obres autèntiques posteriors a la data esmentada. Però tal com ja sabem, no es troba en la sentència condemnatòria de Tarragona; i tampoc en els inventaris de Barcelona i de València, on només hi ha una *Responsio ad cavillationes adversarii veritatis*, certament no atribuïda al mestre,¹⁶⁸ i de la qual no sabem si es pot identificar amb el tractat que ens ocupa,¹⁶⁹ personalment, més aviat m'inclinaria a veure

167. Vat. lat. 3824, f. 261b.

168. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citat en la nota 10), 194, núm. 116.

169. Miquel BATLLORI, *Dos nous escrits...* (citat en la nota 2), 50, sembla afirmar rotundament tal identitat: «Ja he dit al començament del present estudi que jo acceptava plenament,

en la *Responsio...* acabada d'esmentar aquell escrit d'un partidari d'Arnau contra Martín d'Ateca, al qual es referia el mateix mestre en el seu *Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Ateca, praedicatorum* amb aquestes paraules: «Reperi etiam quod uni de suis angelis dederat iam sapientie spiritum ad iudicandum de contentis in eo, qui lucide manifestat in scriptura, quam edidit contra illam, omnia predicti fratris deliramenta». ¹⁷⁰ Voldria només assenyalar que l'adreça de la *Responsio...* a un sol destinatari, a un sol «adversarius veritatis», encaixa amb el fet que l'àngel recordat per Arnau també pledejava contra un sol contrincant, Martín d'Ateca. I aquesta és una de les raons per les quals no em semblen identificables la *Responsio ad cavillationes adversarii veritatis* i el *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi de adventu Antichristi*: aquella, ja pel títol, s'adreça a un sol contrari; en canvi, ressonen en aquest, si no m'erro, molts objectants: els professors de París, Bonifaci VIII, Bernat de Puigcercós, i àdhuc, possiblement, Agostino Trionfo. ¹⁷¹

La lectura del *Tractatus quidam...* podria, per ventura, proporcionar qualche clarícia. I dic 'clarícia' i no pas solució del problema de l'autenticitat arnaldiana, cosa que, si no m'erro, serà impossible fins que no disposem d'una edició, tant de bo que crítica, del dit tractat, i d'un estudi dels seus punts de referència (recordem que és una resposta a les objeccions contra el *De tempore adventus Antichristi* d'Arnau de Vilanova, i caldria identificar l'origen de les objeccions, sense el qual pas és impossible de tenir una idea justa de la naturalesa d'aquell *Tractatus quidam...*).

Amb tota la provisionalitat que hom vulgui atribuir a les observacions següents, recordaré que en les pàgines del *Tractatus quidam...* cal distingir dues parts: aquella que es presenta com a expressió verbal d'Arnau de Vilanova, però escrita en tercera persona, tant si empra l'estil directe com l'indirecte; ¹⁷² i aquella que discuteix les objeccions que els o alguns contemporanis feien al *De tempore adventus Antichristi*, part que, de més a més, serveix de marc a les 'declaracions', en les quals Arnau de Vilanova explicaria i precisaria el seu pensament, o és col·locada entre una declaració arnaldiana i la que la segueix.

---

després de l'examen del primer text, la seva identificació amb la *Responsio ad cavillationes adversarii veritatis*, com havia agudament conjecturat Joaquim Carreras i Artau».

170. Vat. lat. 3824, f. 237d.

171. La identificació dels objectants (no m'atreveria a afirmar que la de tots) hauria d'ésser possible un cop pugui ésser conegut el text de la primera part del tractat que ens ocupa, de la qual també només coneixem breus extrems en l'article de Miquel BATLLORI citat en la nota 169, 57-60.

172. Hom pot veure mostra dels dos estils al començament dels dos darrers paràgrafs de la pàgina 60 de l'article acabar d'esmentat, estils que són constantment repetits en les pàgines següents del mateix estudi.

Acabo d'emprar una paraula, la de 'declaracions', que, judicant pels fragments fins ara coneguts, em sembla correspondre a allò que actualment seria la definició de les parts del tractat posades en boca del mestre, parts que, sense voler precisar més, i parlant de forma molt general, que no exclouria excepcions, podrien reflectir la doctrina d'Arnau; però aquella mateixa paraula em porta a preguntar-me si tals declaracions han estat reproduïdes de forma literal, o si, per contra, qualque vegada inclouen algun element d'aquells que ara en diríem 'off the Record' i àdhuc algun que ja podria expressar el mite que es començava de forjar entorn de la persona d'Arnau de Vilanova, o fins i tot si alguna vegada contenen expressions alienes al pensament arnaldia.

Dic això, perquè una observació és òbvia. Arnau també ha contestat personalment i per escrit a les objeccions que hom li contraposava,¹⁷³ però mai no s'ha servit de la fórmula o de l'estratagema de fingir una distància entre el marc global d'una obra i les seves explicacions pròpiament dites. Una altra diferència entre les pàgines polèmiques d'Arnau i les del nostre *Tractatus...* rau en el fet que en aquelles el mestre s'encara directament amb contraris anomenats pel seu nom, els discuteix la doctrina i àdhuc els insulta,¹⁷⁴ cosa que no sembla succeir en el tractat que ens ocupa, on, tant com jo en conec el text, tots els autors d'objeccions o de crítiques són coberts per l'anonimat.

Miraré de dir-ho d'una altra manera. En el *Tractatus quidam...* mai Arnau de Vilanova no respon directament, és a dir, de tu a tu, a les objeccions que li són formulades, ans l'autor del tractat ha aplegades i reportades, primer, les o algunes objeccions i crítiques, i després les o algunes de les 'declaracions' o explicacions del mestre, adreçant-les globalment a terceres persones a fi de solucionar sempre teòricament els atacs dels objectants. I així tenim en el dit *Tractatus quidam...* unes parts que són atribuïdes a Arnau, sempre formulades en tercera persona,¹⁷⁵ i d'altres de formulades com a pròpies de l'autor del

173. Vegeu, per exemple, les tres *Denuntiationes Gerundenses* ja publicades per Joaquim CARRERAS I ARTAU, «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», V (1950), 33-58. Entre les obres encara inèdites, sense oblidar les altres, en seria mostra l'*Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Ateca praedicatorum adversus denuntiationes finalium temporum...*, del Vat. lat. 3824, ff. 237c-254c.

174. Llegim, per exemple, aquesta observació, més aviat poc caritativa, en relació a fra Martín d'Ateca en el tractat polèmic en contra seva acabat d'esmentar: «Ego autem, volens deferre confessori meo, dico quod hec oblivio processit a morbo et non a mero», Vat. lat. 3824, f. 254b.

175. En insistir en l'observació de l'ús de la tercera persona àdhuc en les parts atribuïdes a Arnau de Vilanova, em refereixo al fet que, tant els paràgrafs escrits en estil directe com els que ho són en indirecte, tenen el comú denominador de presentar Arnau manifestant-se en tercera persona: «Quibus denuntians respondebat quod...», i «Item, dicebat summis sacerdotibus: —Hoc fatio...», tal com hom pot veure en els dos paràgrafs de la pàgina 60 citats en la nota 172.

tractat. Sorgeix així la pregunta: qui és l'autor del tractat, si només algunes de les seves parts són atribuïdes a Arnau de Vilanova?

Reproduiré a tall d'exemple concret d'això que acabo de dir un fragment, del qual Miquel Batllori només transcriví la part inicial, mínima en relació al conjunt del dit fragment. Es troba immediatament després d'enumerades les objeccions, i comença amb el segon paràgraf de la seva pàgina 59:¹⁷⁶

«Ad que omnia respondendo prefatus denuntians dixit: «Er[r]atis, nescientes Scripturas», neque intelligentes ea de quibus loquimini seu allegatis.

(Aquesta és formulació atribuïda a Arnau. Ara segueix una llarga explicació de l'autor del Tractatus...):

«Ad cuius erroris evidentiam oportet nos reducere ad memoriam illa que sunt tam fidelibus quam philosophis per se nota (i act comença la transcripció meua). Sic licet (! Scilicet), quod nullus sane mentis ac fidei negaret ipsa ullo modo.

«Quorum primum est quod Deus nihil facit frustra.

«Secundum est quod ad conceptum eius, qui loquitur per aliquam scripturam, percipiendum, nullus potest rectius deduci quam per signa, quibus utitur loquens ad significandum conceptum suum, dum tantum sciat propriis signis ita fallere non intendat.

«Tertium est quod omnes quicumque docent aliquid per scripturam, utuntur sermone scripto tamquam proprio signo illius conceptus, quem volunt significare.

«Quartum est quod sermo scriptus per aliquem sapientem, si fuerit ambiguus, non potest melius declarari quam per eum a quo manavit. Et hoc, in absentia eius, non potest fieri nisi altero duorum modorum. Quorum unus est ut ipsemet per alium sermonem declaret ipsum. Alius est: in sermone scripto, et circumstantie litterales dilligenter considerentur. Et ab ista consideratione dat Augustinus in principio *Genesis* regulam cognoscendi rectam expositionem sacrorum eloquiorum, dicens quod recta est illa que fidei et moribus consonat et circumstantiis littere non repugnat.

«Quintum est quod Deus scit illud, quod est illud quod vult per sermonem scriptum significare et quibus vocibus potest proprius significare.

«Sextum, quod ipse neminem intendit per Scripturam seducere, maxime suos electos, propter quos principaliter edidit eam.

«Septimum, quod illos intellectus Scripture non claudit [nisi] ad tempus, aperit electis tempore illo quo potest el[e]ctis prodesse, et tenet clausos illis temporibus, quibus scire non prodesset eis ad sui directionem in salutem eternam.

«Octavum est quod inter ceteras doctrinas, divina est perfectior.

«Nonum est quod Cristus et Antixristus sunt [f. 48b] contraria principia populi fidelis, ut pastor et lupus, et ut custos et fur, et ut sponsus et adulter, et ut veritas et mendacium.

«Decimum est quod *Daniel* prenuntiavit adventum Cristi sub determinato numero ebdomadarum annualium.

«Ex quibus concluditur quod, cum dicitur: «Contrariorum eadem sit disciplina», necesse est ut per eundem prophetam prenuntietur tempus adventus Antichristi, quoniam aliter perfecta (?) esset doctrina Dei.

176. Miquel BATLLORI, *Dos nous escrits...* (citad en la nota 2), 59.

«Item, ex predictis patet quod numerus temporis, quo prenuntiabatur adventus utriusque predictorum, erat exprimendus divino eloquio sub forma contraria, sicut conveniebat contrarietati principiorum. Nam, quia Cristus venturus erat ut congregaret electos, conveniens fuit ut eius adventus prenuntiaretur sub forma congregatorum annorum et specialiter sub septenario ebdomade annualis, in qua, secundum Legem, septimus annus perfect[i]orem habet quietem, quam septimus in hebdomada dierum. Per hec, duo invenirentur: unum, quod Cristus erat col[lect]ur fideles per gratiam septiformem et per septem Ecclesiae tempora, de quibus agitur in *Apocalypsi*; aliud, quod erat eos col[lect]urus ad plenitudinem eterne quietis.

«Quoniam autem Antichristus venturus est ad disgregandum fideles, congruum fuit ut tempus adventus eius prenuntiaretur per numerum exprimentem solam continentiam unitatum, que sunt disgregationis principia.

«Et quia prenoscere tempus illud non est necessarium nisi appropinquantibus ei, ut infra patebit, idcirco ad clausionem intellectus ordinavit sapientia Dei quod exprimeretur sub nomine dierum et non annorum.

(*S'acaba ací la intervenció de l'autor del tractat, i torna la part atribuïda a Arnau de Vilanova*).

«Dicebat, ergo, denuntians quod denuntiatio supradicta tam Christo quam sue veritati est consona seu conveniens, et in nullo contraria.

«Respondebat autem ad singula obiecta superius, dicendo ad primum, quod...».¹⁷⁷

177. *Tractatus in quo respondetur objectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi de adventu Antichristi*, Roma, Col-legi de Sant'Alberto, Archivio Generale dei Carmelitani, Codice III, Varia I, f. 48a-b.

Només un estudi detallat dirà fins a quin punt cada una de les deu premisses respon al pensament d'Arnau de Vilanova, però ja ara siguin-me permeses dues observacions: en la lletra a Bonifaci VIII (PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», X (1991), 197-198) narra una sèrie de fets, que ell presenta com a manifestació de la voluntat de Déu, a justificació d'haver escrit la *Philosophia catholica et divina*; i en la protesta davant Benet XI (*ibid.*, 201-214, en concret 205-207) en narra una altra en relació, primer, al *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, que immediatament fa extensiva a la *Philosophia catholica et divina*, a l'*Apologia de versutiis...*, a l'*Eulogium*, i encara als tractats següents. En aquestes narracions Arnau és taxatiu quant als tractats nascuts per voluntat de Déu. El *Tractatus quidam...*, en canvi, narra uns fets paral·lels en relació al *De tempore adventus Antichristi*, segons que sembla desconeguts d'Arnau durant el primer semestre del 1304. D'ací ve la pregunta: la narració del *Tractatus...* és declaració d'Arnau o extensió feta per l'autor a l'únic dels tractats de la controvèrsia que restava sense la protecció del mantell de la intervenció divina? I encara una altra pregunta: podia Arnau, conscient del doble refús del *De tempore...*, almenys amb qualificació de temerari, tant per part de l'autoritat eclesiàstica de París com per part de Bonifaci VIII, atribuir a Déu la iniciativa de tal tractat, ell que tant exalçava l'Església Romana?

L'altra observació assenyalaria l'absència d'un principi per a Arnau de Vilanova important, el que jo anomenaria de la superioritat de la coloma damunt el milà, és a dir, del poble cristià per damunt del jueu. En virtut d'aquest principi o premissa, Arnau confirma la validesa de la seva exegesi de Daniel XII, 11, car si els exegetes jueus en dedueïen les previsions relatives a la fi del món, amb més raó les havien de deduir els cristians. Aquest principi, important en el *De mysterio cymbalorum* (PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), 99, línies 882-891), no es troba tan elaborat en el *De tempore adventus Antichristi*, tal com ja vaig assenyalar allí mateix, 97, nota complementària a les línies 848-874, i hom pot comprovar en

La diferència entre la part atribuïda a Arnau de Vilanova i la part que l'autor escriu pel seu compte no pot ésser més clara. I dubto que mestre Arnau hagués escrit algunes de les observacions que es troben en la part totalment atribuïble a l'autor del tractat en el fragment copiat més amunt.

Encara que només fos per aquestes raons, doncs, semblaria evident que no es pot confondre amb Arnau de Vilanova l'autor del *Tractatus quidam in quo respondetur objectionibus que fiebant contra tractatum Arnaldi de adventu Antichristi*. O que només després d'una demostració apodíctica —demostració que fins ara no em consta que hagi estat donada— seria lícit d'atribuir aquest tractat a Arnau de Vilanova.

Però aquesta demostració és impossible mentre no tinguem transcrit i publicat el text complet de la dita resposta.

4. *L'Expositio Arnaldi de Villanova super vigesimum quartum capitulum Matthaei*

A diferència de l'anterior, tal com ja sabem, aquest text és atribuït a Arnau de Vilanova en el volum manuscrit del Col·legi Carmelita de Roma. Però, igual com la còpia del tractat, el títol amb l'atribució és de darreries del segle XV o de començaments del XVI.¹⁷⁸

També a diferència del text anterior, aquest es trobava amb certesa entre les obres posseïdes per Arnau de Vilanova, més encara, consta que d'aquest en tenia tres còpies, una d'elles assenyalada amb el títol d'*Expositio .xxiiij. Mathei* en el núm. 90 (al qual ens hem referit més amunt, en parlar de les *Regulae* prèvies a l'*Expositio super Apocalypsi*), i dues d'identificables per l'incipit d'*Ecce relinquetur vobis {domus deserta}...*, en els núms. 320 i 371 (on és qualificat de 'libellus').¹⁷⁹ En cap d'aquests tres casos, però, no és atribuït a Arnau de

---

aquest darrer text, *ibid.*, 155, línies 894-992. L'absència, doncs, del principi de la superioritat de la coloma damunt el milà, obliga a plantejar-se una doble hipòtesi: o bé l'autor del *Tractatus quidam...* l'escriu en el temps que hi ha entre el *De tempore adventus Antichristi* i el *De mysterio cymbalorum*, o l'escriu en temps posterior, però sense tenir en compte [la doctrina] d'Arnau posteriors al *De tempore...* La primera hipòtesi és impensable, car aleshores el tractat s'hauria de trobar en el Vat. lat. 3824; i la segona hipòtesi és impensable en Arnau de Vilanova i certament no respon als seus successius tractats polèmics entorn del tema. És, doncs, d'un altre.

178. *Expositio Arnaldi de Villanova super vigesimum quartum capitulum Matthaei*, diria el títol, normalitzada la transcripció de Miquel BATLLORI, *Dos nous escrits...* (cit en la nota 2), 54.

179. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (cit en la nota 2), 193, núm. 90; 200, núm. 320; i 202, núm. 371. Les respectives anotacions diuen així: «Item expositio .XXIII. Mathei cum regulis expositionis sacre scripture»; «Item duos quaternos quorum primus incipit *Ecce*

Vilanova. L'atribució, doncs, en tant que en podem judicar per les dades objectives que ens proporciona el volum, seria molt posterior.

El petit fragment transcrit per Miquel Batllori ens col·loca davant un text que, si continués de la manera que comença, seria un escrit de controvèrsia antijueva. Les idees d'aquesta pàgina transcrita m'han semblat pròximes a les presents en obres de mestre Arnau.¹⁸⁰

Però, només amb aquests elements és impossible de decidir l'autenticitat arnaldiana de l'opuscle, mentre no tinguem a l'abast de la mà el seu text sencer. Per això, no m'atreveixo a fer cap judici d'autenticitat, ni en sentit positiu ni en sentit negatiu.

Passem, doncs, a un altre opuscle, que sembla relacionable amb l'*Expositio XXIV capituli Matthaei*, si, tal com sembla, aquest també és un text de polèmica antijueva.

5. *Conflictus iudaeorum*

Absolutament desconegut fins ara, aquest breu tractat ha comparegut en el manuscrit de Gènova, Biblioteca Universitària, Manoscritti G. Gaslini, A. IX 27, ff. 101-110.¹⁸¹

---

relinquetur vobis»; i «Item alium libellum qui incipit *Ecce relinquetur vobis domus deserta*».

180. Vegeu *Dos nous tractats...* (citat en la nota 2), 70. Crec que cal fer una observació: si aquest escrit resultés ésser de polèmica antijueva, cosa que ja sabem del que ens ocuparà a continuació, i ambdós resultessin autèntics, es dibuixaria un bloc de textos arnaldians polèmics fins ara desconegut, car allò que hom sabia era vinculat a l'*Allocutio super significatione nominis tetragrammaton*, l'objectiu de la qual no és de polèmica amb els jueus, ans d'utilització de dades bíbliques per a enfortir la fe dels cristians, tal com diu el mateix Arnau: «Cogitans vero sepius qualiter noticia lingue huius [*hebraicae*] posset fidelium cetui fructum edificacionis catholice parere illuminando et roborando mentes credentium erga fidem eorum que predicat evangelica lectio...» (CARRERAS I ARTAU, dins «Sefarad», IX (1949), 80); hom pot veure l'estudi del mateix autor, *Arnaldo de Vilanova, apologeta antijudaic*, dins «Sefarad», VII (1947), 49-61, on constatarà que l'esmentada apologeta antijueva és només la del dit tractat, que, com acabem de llegir, no és precisament antijueu ans procristià. Vegeu també Josep M. MILLÀS I VALLICROSA, *Nota bibliogràfica acerca de las relaciones entre Arnaldo de Vilanova y la cultura judaica*, dins «Sefarad», XVI (1956), 149-153, on hom podrà adonar-se de l'absència d'un planteig de polèmica antijueva per part d'Arnau de Vilanova.

181. Fins ara, la informació sobre el dit manuscrit, format per la juxtaposició de tres blocs, és la proporcionada per Oriana CARTAREGIA, *I manoscritti...*; i *El text complet...* (citats en la nota 4), en les respectives pàgines indicades allí mateix. A aquella informació em sembla poder afegir el següent en relació al segon dels blocs esmentats, el que ja ha proporcionat el text sencer de l'*Epistola ad gerentes zonam pelliceam*. Els ff. 111c-131c contenen, tal com ja assenyalà la senyora Cartaregia, «profezie riguardanti gli anni del XIII secolo». Em sembla que és possible de proposar una primera identificació de les dites profecies, que són dues. La primera, la que

Comencem dedicant-li una brevíssima informació, que de cap manera no pretén d'ésser completa i molt menys exhaustiva. I la primera cosa que cal dir-ne és que es presenta com una proposició reial, de data posterior al 1297 en què fou canonitzat el rei de França Lluís IX¹⁸² (proposició que ja és la segona, car comença resumint-ne una d'anterior, que havia tingut lloc ,nuper = no feia gaire'); tant la primera proposició com aquesta segona haurien estat llegides no pel rei mateix, ans per un seu intermediari (,per me'),¹⁸³ a un mestre Samuel,¹⁸⁴ que cal suposar rau o cap o representant d'una aljama o jueia o sinagoga. El raonament, en el qual els textos bíblics en llatí són seguits de la corresponent transcripció hebrea transliterada en caràcters llatins, intenta de demostrar que la captivitat dels hebreus posterior a la destrucció de Jerusalem per obra de Titus i de Vespasià, amb tota la seva gravetat, és conseqüència de llur pecat d'incredulitat i d'odi en relació al Messies diví, Jesús de Nazaret,¹⁸⁵ raó per la qual, si el rei vol ésser plenament fidel a les exigències de la consciència cristiana, no té altra sortida que la d'invitar-los insistentment al baptisme, i, si refusen la invitació, la de separar-los de la convivència amb els cristians.¹⁸⁶

Un paràgraf de la darrera part del tractat, expressa les conseqüències polítiques resultants per deducció lògica de les explicacions doctrinals:

---

comença «Tempore colubri leone filii...» és la *Propbetia de summis pontificibus* atribuïda a Joaquim de Flore. L'altra és una versió del *Liber de flore*, en gran part dedicat a Arnau de Vilanova. Sobre ambdues peces, hom pot veure Herbert GRUNDMANN, *Liber de Flore. Eine Schrift der Franziskaner-Spiritualen aus dem Anfang des 14. Jahrhunderts*, dins «Historisches Jahrbuch», 49 (1929), 43 i 80-91, respectivament; ha estat reproduït en l'aplec d'estudis del mateix autor, *Ausgewählte Aufsätze. Teil 2. Joachim von Fiore* (Schriften der Monumenta Germaniae Historica, 25/2), Stuttgart, Anton Hiersemann 1977, 101-165.

182. «Et hec fuit causa quare sanctus Ludovicus, rex Francie, fecit comburi omnia *Talmuta*...», *Conflictus Iudaeorum*, Gènova, Biblioteca Universitària, ms. A. IX. 27, f. 108a.

183. «Ipse enim [*dominus rex*] proposuerat vobis, per me,...», *ibid.*, f. 102b.

184. «Magister Samuel: nuper in presencia domini regis confessus fuistis...», *ibid.*, ff. 101d-102a; les referències al mateix mestre Samuel són nombroses dins el tractat.

185. «...ista captivitas et dispersio Iudaeorum, in qua nunc sunt et fuerunt a tempore quo Titus et Vespasianus eiecit eos de Terra Sancta, multo gravior est quam aliqua earum que precesserunt et etiam quam omnes ille simul...», *ibid.*, f. 102a; «Iam, ergo, declaratum est per verba Dei quod Judei sunt magis impii vel rei quam Gentiles propter offensiones quas fecerunt Sancto suo, scilicet, Ihesu Nazareno, et quod propter hoc in tam gravem captivitatem deduxit eos», *ibid.*, f. 103c.

186. «...dominus rex per suam propositionem invitabat vos et hortabatur quod suscipere baptismum, scilicet, doctrinam evangelii, et efficeremini fratres eius. Alias, non posset vos tolerare, salva iustitia publica tam civilitatis quam fidei christiane, in societate christianorum...», *ibid.*, f. 102b.

«Ad illud vero quod tam pro fratribus suis quam pro se dixit ultimo magister Samuel, scilicet, quod cum non sint ydolatre nec fures, aut predones vel homicide, etc., tollerandi sunt, respondet dominus rex quod dum Deus, ut ostensum est, dicat quod ipsi sunt deteriores sive magis impii quam omnes ydolatre mundi, et quam patres eorum, ideo quia sunt blasphemi Dey et impugnatores sue veritatis, ut demones, minus sunt tollerandi quam aliqui alii malefactores, ymo, sicut demones evitandi, quamdiu persistent in predicta impietate, propter quam omnes, ut est ostensum, cum demonibus in inferno damnantur.

«Sed, si volueritis cognoscere veritatem et illam recipere propter salutem animarum vestrarum, dominus rex tractabit vos non solum ut fratres, sed etiam ut filios. Alias mandat vobis ex nunch, et pro deffinitiva sententia vobis dicit quod, si volueritis in terra sua vel dominio remanere, ceperitis infra mensem a die hodierna mutare vos ad solum vel locum, quem ista ebdomada vobis faciet assignare extra civitatem vel habitaciones christianorum. Quod si infra mensem a die hodierna vel a die assignacionis loci [f. 110b] non ceperitis vos mutare, vult vos scire quod ex tunch ipse providebit pueris utriusque sexus ne propter vestram impietatem dampnentur in eternum, sed omnes quos inveniet a quinquennio supra usque ad annos pubertatis separabit a vobis et faciet baptizari; nec tantum hoc faciet in suo dominio, sed cum omni diligencia procurabit quod sic fiat in omni dominio catholicorum, quoniam alio modo non posset quietare conscientiam suam. Quia, cum jam nuper certificatus fuisset de modis quibus corrumpere satagunt, et ad iteritum ducere christianos, modo specialiter certificatus quod Jhesum capitaliter oditis, consciencia dictat ey quod nullo modo permittat illud odium in pueris vestris seminari vel radicari».¹⁸⁷

«Mandat etiam vobis quod omnia *Talmuta* infra octo dies afferatis ey vel sue curie».¹⁸⁸

Qui serà aquest rei que actua o fa actuar o permet d'actuar de tal manera? La documentació publicada d'ençà de fa més d'un segle ens assenyala un camí de resposta.

D'una banda, Bartolomeo e Giuseppe Lagumina apleguen en llur *Codice Diplomatico dei Giudei di Sicilia*, un dels documents de F[rederic] de Trinària ja coneguts per llur presència entre els *Privilegia Urbis Panormii*, el datat a Messina, 23 de juliol del 1312, document que es pot resumir d'aquesta manera:

«Fredericus Tertius, Dei Gratia Rex. Solida laus est Regiae dignitatis, etc... Quia vero Iudaei hactenus habitantes in Cassaro Civitatis praedictae incolatum eorum abinde extra moenia Civitatis ipsius ad separationes eorum a Christifidelibus de nostri ordinatione, et praecepto culminis nostri transtulerunt: unde Cassarum ipsum quasi ex toto inhabitatum remansit: propter quod, et Civitatis ipsius status internus decorem primum amisisse dignoscitur, et fideles nostri Civitatis ipsius in eodem Cassaro domos

187. *Ibid.*, f. 110a-b.

188. *Ibid.*, f. 110c.

habentes, ex domorum ipsarum pensionibus nulla sentire commoda, vel saltem modica consequerentur, super his Nos opportuno remedio providentes...».¹⁸⁹

De l'altra, Vito LA MANTIA, *Antiche consuetudini delle città di Sicilia*, precisa que el dit precepte reial fou atorgat a petició de la ciutat de Palerm presentada a primers de juliol del 1312 en la cort del Regne de Trinàcria celebrada a Messina, i resumeix la dita petició amb aquests termes:

«Item supplicat dicta Universitas quod quia propter recessum Iudeorum de Cassaro dicte urbis, dictum quarterium Cassari videatur exhabitatum, si aliqui burgenses... veniant...».¹⁹⁰

Tenim, doncs, que allò que el *Conflictus iudaeorum* preveia no es limità a ésser una amenaça, ans fou portat a la pràctica a Palerm, i almenys l'autor

189. Bartolomeo e Giuseppe LAGUMINA, *Codice Diplomatico dei Giudei di Sicilia*. Vol. I, Parte I, Palerm, Amenta 1884, 35. Els mateixos germans Lagumina, que només publicaren un fragment de la disposició, resumeixen tot l'edict en el següent regest: «Re Federigo revoca una precedente disposizione per la quale i Giudei di Palermo erano stati obbligati ad habitare fuori le mura della città».

190. L'esmentat privilegi reial fou publicat sencer per Vito LA MANTIA, *Antiche consuetudini delle città di Sicilia*, Palerm, Reber 1900, 251-255. El paràgraf transcrit, pertanyent a la petició de la ciutat, es troba a la pàgina 252, nota, tertio. Sobre el Cassaro (= al-Qassar), hom pot veure el bell plànol de la ciutat de Palerm, amb indicació dels diversos barris, al final de l'opuscle de Vincenzo DI GIOVANNI, *Sul porto antico, e su le mura, le piazze e i bagni di Palermo dal secolo X al secolo XV. Con la carta topografica della città cavata dagli scrittori e da' diplomi*, Palerm 1884, 108 pp. Per a allò que el Cassaro representa en l'evolució de la ciutat, vegeu també Mario SANFILIPPO, *Le città siciliane dal VI al XIII secolo: note per una storia urbanistica*, dins *Storia della Sicilia*. Volume terzo, [Nàpols], Società Editrice Storia di Napoli e della Sicilia 1980, 458. El Cassaro és el barri entorn del darrer tram del carrer que va del port a la plaça de la catedral. A Palerm vivia el grup més nombrós de jueus de l'illa de Sicília, segons Illuminato PERI, *Città e campagna in Sicilia*. Parte Prima. *Dominazione normanna*. Volume II (Atti della Accademia di Scienze e Arti di Palermo. Serie Quarta. Volume XIII. Parte Seconda. Lettere. Anno Accademico 1952-53. Fascicolo IX), Palerm 1956, 212-214 (*I Giudei*): «Il nucleo principale era a Palermo, dove al tempo di Beniamino di Tudela sembra ascendessero a circa millecinquecento, e dove avevano una sinagoga».

Tal com sol passar sempre, la prescripció reial de separació de la ciutat només fou complerta a mitges, car a l'hora de l'expulsió, els membres de la comunitat jueva posseïen cases tant al Cassaro com Forams de la ciutat de Palerm, segons Eliahu ASHTOR, *La fin du judaïsme sicilien*, dins «Revue des études juives», CXLII (1983), 328-329.

Encara, doncs, que les prescripcions més radicals es localitzessin a Palerm entorn del call més important de l'illa, el conjunt de mesures (cal pensar sobretot en les integrades dins les *Constitutiones regni Trinacriae*), degueren tenir repercussió en la vida dels altres grups de jueus sicilians, car la d'un cert enduriment de les condicions de vida entorn del 1310, és la constatació feta, en allò que fa referència a la petita comunitat de la no gaire gran Erice, per David ABULAFIA, *Una comunità ebraica della Sicilia Occidentale: Erice 1284-1304*, dins «Archivio Storico per la Sicilia Orientale», LXXX (1984), 180 i 184.

d'aquestes línies no ha trobat cap indicatiu que la dita amenaça fos ni proclamada ni aplicada en cap més lloc, sobretot fora del Regne de Trinària.

Per camí de les coincidències, cal assenyalar que en la *Informació espiritual per al rei Frederic*, Arnau de Vilanova propugnava la següent política reial envers els jueus:

«Item, farets manament als jueus que agen lur acord, d'emfra un an, o de penrrre lo crestianisme (per ço quar vós los mostrarets clarament que són en error, e volets lur salut e squivar lo corrompiment dels crestians), o d'estar a part, quar no sofrerriets que entre ls crestians habiten ni ab ells converssen, per la constitució dyabòlica que an en lo *Talmut* contra los crestians. E farets-los saber que, si a açò no s'acorden, finalment, axí com lo rey d'Anglaterra primer, [e] puxes lo rey de França, los gitarets de tota vostra senyoria».¹⁹¹

Les dades presentades fins ara permeten de suposar que el *Conflictus iudaeorum* és el text amb el qual Frederic de Trinària (un any després de feta la primera proposició, segons que acabem de llegir en la *Informació...*), feia dir la darrera paraula en l'aplicació de les exigències i de les normes de l'autenticitat cristiana en versió 'espiritual' a la ciutat de Palerm, capital del seu regne. I així com les *Constitutiones Regni Trinacriae* són atribuïdes a Arnau de Vilanova en virtut de l'influx que pogué haver tingut en llur elaboració, amb molta més raó sembla que cal deixar-se conduir per la mateixa lògica en l'atribució del *Conflictus iudaeorum*.¹⁹²

Però les raons de l'atribució no es redueixen a les convergències exposades. En recordaré un parell més, que semblen confirmar fins al detall l'autoria d'Arnau de Vilanova.

El dit *Conflictus...*, en efecte, empra, si no m'he descomptat, vint-i-nou vegades la denominació «Jesus Nazareus»,¹⁹³ denominació de cap manera

191. Arnau de VILANOVA, *Obres catalanes*. Volum I: *Escrips religiosos*. Edició a cura de Miquel BATLLORI (Els Nostres Clàssics, 53-54), 1947, 234, línia 20-235, línia 4; vegeu la nota 180.

192. El sentit de l'observació és el següent: tant les constitucions oficials per a tot el regne de Trinària com el text que ens ocupa, són peces atribuïdes a l'autoritat reial. La diferència entre les constitucions i el nostre *Conflictus...* en allò que afecta l'autenticitat arnaldiana, rau en el fet que les constitucions reials tenien normalment una llarga elaboració, en la qual els principals agents eren juristes; en el nostre cas ens consta que l'intermediari era únic i ni ens consta ni tenim raons per a suposar que d'altres intervinguessin en la redacció del *Conflictus iudaeorum*. Per això, cal atribuir-lo a l'autor amb més raó de la que justifica que li siguin atribuïdes les *Constitutiones Regni Trinacriae*.

193. En algun cas, la gairebé identitat s'estén al context, com és ara en la frase: «...credere quod Ihesus Nazareus est veritas, id est, principalis Christus...», de la *Philosophia catholica et divina* (PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», X (1991), 109, línies 805-806), que hom pot comparar amb «...veritatem Sancti Israel, scilicet Messie principalis, qui est Ihesus

usual en aquells moments, però que, en canvi, Arnau de Vilanova empra, també si no m'he descomptat, trenta-dues vegades ja en la primera versió de la *Philosophia catholica et divina*.¹⁹⁴

L'altra és la plena coincidència doctrinal i fins a un cert punt verbal entre un fragment de la *Philosophia...* acabada d'esmentar i un del *Conflictus iudaeorum*.

Llegim en la *Philosophia catholica et divina*:

«Sed quia «mendax propria cadit arte propriisque sermonibus capitur», ideo Lex, cui dicunt se adherere, manifestat eos mendaces ex dictis suis et in eis oppositum inculcare. Nam decimo octavo *Deuteronomii*, [XVIII, 20. 22] dicitur quod ille, qui dicit se esse prophetam vel a Deo missum ad aliquid nuntiandum et tamen non est, damnatur a Deo et est ei exosus tanquam ille, qui usurpat et nomen et officium nuntii Dei. Datur etiam ibidem pro signo certo cognoscendi talem quia quod dicit futurum esse, non evenit... Nam, si ille est odiosus Deo, qui usurpat nomen creature vel nuntii, multo fortius qui usurpat Creatoris nomen et dignitatem, nec sanctus existit mendax tam impius».¹⁹⁵

I diu el *Conflictus iudaeorum*:

«...ipse [magister Samuel] scit per Legem Moysi quod quando aliquis dicebat se esse nuncium Dey, et non erat, Deus puniebat ipsum graviter, nec aliquid eorum que dicebat verificabatur. Et hoc etiam Deus dederat Judeis pro signo falsi prophete. Quare, scire debet quod ex quo Deus punit illum, qui usurpat dignitatem nuntii, multo forcius puniet illum, qui usurpat nomen et dignitatem Domini Dey sui. Et si ille nichil potest operari ex parte Dey, multo minus iste».¹⁹⁶

Una altra petita mostra ajudarà a fer l'escaiguda. Es tracta del breu comentari que segueix la transcripció de *Gen XLIX*, 10, i es refereix a una de les seves frases, la de «...donec veniat qui mittendus est»: diu la *Philosophia catholica et divina*: «...et in translatione facta per Iudeos de hebreo in chaldaicum continetur: "Donec veniat messias"»;¹⁹⁷ i el *Conflictus iudaeorum*: «...et in *Targum*, scilicet, in translatione quam fecerunt Iudey Scripture Sacre in linguam caldeorum continetur: "Qad de yeste mossilza", hoc est: "Donec veniat messias"».¹⁹⁸

Nazarenus...», *Conflictus iudaeorum*, Gènova, Biblioteca Universitària, Manuscrits G. Gaslini A. IX. 27, f. 105a. Remarquem en poques paraules la sinonímia dels tres conceptes de 'veritas', 'messias principalis' i 'Ihesus Nazarenus'.

194. La presència de l'expressió en la *Philosophia catholica et divina* es pot veure en la taula de mots de l'edició citada en la nota anterior, 181, columna 1. Vegeu la nota 145.

195. *Ibid.*, 102-103, línies 674-689.

196. *Conflictus Iudaeorum* (citat en la nota 194), f. 109b-c.

197. En l'edició citada en la nota 193, pàgina 117, línies 902-904.

198. En el manuscrit citat en la nota 194, f. 106a.

Podem, doncs, mentre no s'hagi realitzat un estudi més detallat, arribar a la conclusió provisional que aquell «per me» de l'intermediari entre el rei Frederic i mestre Samuel pot molt ben ésser mestre Arnau de Vilanova, del qual, d'altra banda, ens consta la seva estada a l'illa de Sicília immediatament abans de la seva mort, que hom data del 6 de setembre del 1311.¹⁹⁹

Convergeixen en aquesta conclusió: a) el programa arnaldianament en relació als jueus, conegut per la *Informació espiritual per al rei Frederic*; b) el fet, reconegut per tothom, de la seva autoria de les *Constitutiones regni Trinacriae*, en les quals són integrades prescripcions relatives als jueus, que s'aplicaren als del barri del Cassaro de Palerm; i c) la coincidència no sols general en la doctrina, ans encara verbal en les expressions menudes i arnaldianament característiques entre un tractat autèntic com és la *Philosophia catholica et divina* i aquest *Conflictus iudaeorum*; d) afegim-hi la familiaritat amb la llengua hebrea, de la qual ens consta que feia gala mestre Arnau de Vilanova en algun dels escrits autèntics,²⁰⁰ i de la qual dóna testimoniatge el fet de la repetició en hebreu dels textos bíblics citats primer en llatí en l'opuscle que ens ocupa; e) i encara, sense que aquesta sigui cap raó apodíctica, el fet d'haver-nos estat transmès, almenys fins ara, en una única còpia que segueix immediatament un altre escrit dels darrers anys d'Arnau de Vilanova.²⁰¹

Tots els indicadors d'autenticitat, doncs, assenyalen vers Arnau de Vilanova.

199. Crec que s'ho val de remarcar la coherència cronològica: la segona confrontació amb mestre Samuel i la prescripció reial podrien ésser de començaments d'estiu del 1311; a començaments de setembre, mestre Arnau devia abandonar l'illa de Sicília, i el 6 del mateix mes moria en plena mar; encara no havia passat un any, l'operació de treure els jueus del Cassaro era considerada un fracàs econòmic per les autoritats de Palerm, les quals a començaments de juliol del 1312 demanaven al rei en parlament de Sicília celebrat a Messina que, a fi de posar remei al despoblament del barri i a les seves males conseqüències econòmiques, fos legal d'afavorir tributàriament l'assentament d'altres cristians en el Cassaro; i el 23 del mateix mes i any el rei promulgava aquell precepte que fins ara havia conservada la memòria de l'operació relativa als jueus del Cassaro palermità. Vegeu les notes 189 i 190.

200. El mateix Arnau de Vilanova ho afirma en la tan coneguda frase amb què comença l'*Allocutio de significatione nominis tetragrammaton*: «Pluries affectavi, karissime pater, ut semen illud hebraice lingue, quod zelus religionis fratris R. Martini seminavit in ortulo cordis mei...» (CARRERAS I ARTAU, «Sefarad», IX (1949), 80).

201. És l'*Epistola ad gerentes zonam pelliceam*, sobre la qual hom pot veure Oriana CARTAREGIA, Josep PERARNAU, *El text sencer...* (citada en la nota 4), 17-18, que tot fa suposar de primeria del 1310.

6. *El Tractatus contra passagium ad partes ultramarinas...*

El volum manuscrit de la Biblioteca Universitària de Gènova que ha conservat el *Conflictus iudaeorum* (després del qual text n'hi és copiat un altre de ja conegut, el *Liber de flore*, un dels protagonistes del qual és, tal com ja és sabut, Arnau de Vilanova), completa la seva part central amb un altre escrit curt, encapçalat amb el títol que serveix d'epígraf a aquest apartat del present estudi.²⁰² El fet, doncs, de formar un bloc amb altres quatre textos, tots els quals són arnaldians o fortament relacionats amb Arnau de Vilanova, ens obliga a esbrinar la seva possible relació amb el dit mestre.

Comencem donant alguna idea d'aquest breu escrit. És una obra de circumstàncies, car parteix del fet que en aquells moments ('nunc') la Seu Apostòlica ha proclamat i iniciat els primers passos d'una croada per a la recuperació de Terra Santa,²⁰³ primers passos que han estat un fracàs, car, en

202. Vegeu les indicacions bibliogràfiques relatives a aquests dos textos en les notes 4 i 181.

203. «Passagium in partes ultra marinas, quod nunc per Sedem Apostolicam promoveretur...», Gènova, Biblioteca Universitària, Fons G. Gaslini, [A.IX.27], f. 131c. Una sèrie de butlles de Climent V, datades els mesos d'agost i setembre del 1308, sembla que ajuden a precisar el dit 'nunc'. Es troben en el *Regestum Clementis papae V ex Vaticanis archetypis... nunc primum editum cura et studio Monachorum Ordinis Sancti Benedicti*, Roma, Typis Vaticanis 1886, 151-165, i són, en el mateix ordre d'edició, les següents: núm. 2986. Apud Sanctum Aemilianum, 20 setembre 1308, *Terra sancta*, al rei Felip de França, resumida així: «Hortatur regem ut tradat Magistro Hospitalis s. Iohannis Ierosolimitani pecuniam, quam obtulit in subsidium Terrae Sanctae, permittat exire necessaria de regno suo et prohibeat, quominus arma et mercimonia de portibus regni Franciae deferantur», pp. 151-153.— Núm. 2987. Pictavis, 11 agost 1308, *Dignum et congruum*, als Hospitalers: «Indulgetur ut singuli clerici saeculares, qui cum Magistro et fratribus Hospitalis s. Iohannis Ierosolimitani accesserint ad Terre Sancte subsidium, fructus beneficiorum suorum valeant percipere», pp. 153-154.— Núm. 2988. Pictavis, 11 agost 1308, *Exurgat Deus*, als Hospitalers: «Litterae super passagio particulari pro recuperanda Terra Sancta», pp. 154-158.— Núm. 2989. Pictavis, 11 agost 1308, *Exurgat Deus*, a les províncies eclesiàstiques: «Litterae ad archiepiscopum Narbonnensem eiusque suffraganeos super passagio suscipiendo pro recuperatione Terrae sanctae», pp. 158-162, lletra també tramesa «archiepiscopo Tarraconensi et eius suffraganeis necnon et aliis episcopis exemptis, si qui fuerint, in Tarraconensi provincia constituti», p. 162, columna 2.— Núm. 2996. Pictavis, 11 agost 1308, *Gerentes cordi*, als bisbes: «Facultas commutandi vota in pecuniarum subsidium pro recuperanda Terra sancta», p. 167.— I encara núm. 2997. Pictavis, 11 agost 1308, *Dignum reputamus*, als bisbes: «Facultas dispensandi cum ecclesiarum parochialium rectoribus», pp. 167-168, on trobem que hom esperava que el 'passagium' es realitzés «in vernali tempore proxime venturo», p. 167. M'excuso de recordar que 'Pictavis' és Poitiers.

Algunes d'aquestes butlles s'han conservat a l'Arxiu de la Seu de València segons Elías OLMOS Y CANALDA, *Inventario...* (citat en la nota 10), 131, regests 1079 i 1082-1083; 134, regests 1106-1107; i 135, regests 1111a i 1113, corresponents als pergamins que en l'arxiu esmentat porten els nús. 1084, 1420-1422, 6090, 7421 i 8163, encara que en aquest

efecte, en presentar-se al port els voluntaris, no hi han trobat l'estol apariat a travessar la Mediterrània, se n'han hagut d'entornar decebuts, i allò que havia d'ésser un exèrcit cristià s'assembla a un escamot de corsaris.²⁰⁴ Davant aquest fet, l'autor adreça a un rei aquest seu parer sobre aquella croada.

La doctrina d'aquest parer és diàfana: l'actual intent de croada fracassarà perquè no té la benedicció de Déu,²⁰⁵ car, per la part de l'Església, hi manquen les tres condicions que li haurien d'assegurar el suport diví: el zel, el comportament ('mores'), i les obres evangèliques; com també hi manquen les insubstituïbles condicions que la prudència humana exigeix, i que equivalen a una estratègia encertada.²⁰⁶

L'explicació d'aquells tres conceptes i d'aquesta estratègia constitueix la part central de l'escrit, d'on deriven dues conseqüències: la primera és el fracàs inicial de l'empresa, del qual ja hem parlat, i que em sembla contenir una crítica tan velada com despietada dels Hospitalers;²⁰⁷ la segona, que si el rei

inventari les dates no coincideixen amb les dels registres vaticans, car, segons aquell, les conservades a València haurien estat datades entre l'11 d'agost i el 12 d'octubre del 1307 (però és possible un descompte en els anys de pontificat, que es tradueixi en la diferència d'un any).

La sensibilitat d'aquell moment envers el tema de les croades era també alimentada per impulsos procedents dels tàrtars, dels quals pot hom trobar referències en les pàgines d'Albert HAUF, *Introducció a AITÓ DE GORIGOS, La flor de les històries d'Orient* (Biblioteca Escríny de textos medievals breus, 9), Barcelona, 1989, 32. Sobre els intents de croada en temps de Climent V, hom pot veure N. HOUSLEY, *Pope Clement V and the Crusades of 1309-10*, dins «Journal of Medieval History», 8 (1982), 29-43.

204. «Cuius effectus preambula dura iam emergunt. Primo, quia suscitati ex devocione ad transfretandum, venientes ad litus maris nec invenientes alicubi classem ad passagium ordinatum, redeunt scandalizati, et tristes, et murmurantes. Secundo, quia id quod cepit habere preconium passagii, vix iam nominatur armata corsariorum», Gènova, Biblioteca Universitària, Fons G. Gaslini A. IX. 27, f. 132c.

205. «Passagium... parum ad finem operabitur principalem, scilicet, ad recuperandam Terram Sanctam, licet recta sit intentio promoventis. Huius autem ratio duplex est in genere. Prima est quia divini favoris auxilio non innititur, sed tantum viribus humane potencie...», *ibid.*, f. 131c.

206. «Quod autem divino favori non innitatur patet per hoc quoniam ad optentum illius non se disposuit, sicut ad gratiam divinam se debet Ecclesia Christi disponere, per hec tria, scilicet, zelo, moribus, et operibus evangelicis. In istis enim tribus consistit cultus evangelice veritatis, sine quo nullum collegium ac persona potest Dey gratiam obtinere», *ibid.*, f. 131c-d. N'hi ha una formulació equivalent en l'*Eulogium de notitia verorum et pseudo apostolorum*, en exposar les raons per les quals Joan Baptista convencia: «...ad credendum ei sufficebat videre quod ambularet per viam iusticie, non solum verbo, sed etiam zelo et vita et conversatione et opere...» (CARRERAS I ARTAU, dins «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», V (1950), 42-43), on, sense cap dubte els 'moribus' del *Tractatus contra passagium...* equivalen a la 'vita et conversatione' de l'*Eulogium...* Quant a la prudència: «Secunda [ratio, cur parum ad finem operabitur principalem] est quia terminos humane prudencie non observat», manuscrit genovès citat en aquesta nota, f. 131c.

207. Vegeu el paràgraf transcrit en la nota 224.

al qual s'adreça aquest parer, vol assegurar els dits zel, comportament i obres evangèlics, i la necessària prudent estratègia, la seva empresa seria coronada per l'èxit, com cap de les croades anteriors, amb aplaudiment general dels cristians en dimensió col·lectiva, i, en el pla personal, amb «sanacio cuiuslibet infirmitatis corporalis per usum simplicium medicinalium, que ubique reperientur»;²⁰⁸ i encara li promet que Déu el recolzarà amb «unam creaturam» que li assegurarà tres objectius: el suport de l'Imperi d'Orient; l'ensinistrament de predicadors capacitant-los, en el termini d'un any, a predicar en les respectives llengües dels pobles afectats; i l'encert a proposar la veritat cristiana de forma acceptable a tàrtars i a jueus, a heretges o a cismàtics cristians.²⁰⁹

Qui és l'autor d'aquest parer? Evidentment, confesso no saber-ho, però si en parlo ací és perquè crec que cal plantejar, i dins el possible esbrinar la hipòtesi que sigui Arnau de Vilanova. Per això proposaré les raons que em semblen justificar tal hipòtesi de treball, i són alhora possibles indicadors del camí que hauria de menar a l'autor.

La primera és la distància, fins i tot l'heterogeneïtat del text que ens ocupa, si hom el compara amb els contemporanis dedicats al tema de les croades, darrerament presentats, almenys els de procedència llatina, en llur globalitat per Charles SAMARAN, *Projets français des croisades de Philippe le Bel à Philippe de Valois*, dins «Histoire Littéraire de la France». Volume XLI. *Suite du quatorzième siècle*, París 1981, 33-74. Enlloc no es troba una distanciació tan gran en relació als projectes exclusivament o bàsicament entesos com a campanya militar, pel fet d'exigir el nostre que tot projecte de croada es basés prèviament en la conversió cristiana i en el cultiu de la veritat evangèlica, o, per dir-ho amb paraules del mateix tractat, en «zelo, moribus et operibus

208. «Sed si vos, domine mi Rex, vultis intendere passagio ultramarino supradictis zelo, et moribus, et operibus, certus sum quod prosperabitur iter vestrum contra omnes homines, qui unquam transfretaverunt illuch, et scio quod habebitis electissimam gentem, et Deus aperiet vobis duos thesauros inestimabiles, quorum unus erit sanacio cuiuslibet infirmitatis corporalis per usum simplicium medicinarum, que ubique reperientur. Secundum erit devocio generalis christianorum, scilicet, tam orientalium quam occidentalium», *ibid.*, f. 132c-d.

209. Immediatament després del fragment acabat de copiar, el text segueix: «Item, sum certus quod Deus mittet vobis unam creaturam, que faciet tria: primum erit ostendere vobis viam, per quam Constantinopolim, et quidquid ey subicitur, adunabit vobis inseparabiliter, et per vos populo Latinorum, usque ad finem mundi. Secundum erit quod cuiquam volenti zelum Christi predicare evangelium infidelibus ostendet viam, per quam in una lingua, scilicet quam elegerit, poterit infra annum recte predicare. Tercium erit ostendere modum per quem omnes machometici et tartari universi, et eciam omnes heretici vel scismatici christiani, audient placido et suavi animo predicantem et Christum Iesum evangelizantem», *ibid.*, f. 132d.

evangelicis. In istis enim tribus consistit cultus evangelice veritatis, sine quo nullum collegium ac persona potest Dey gratiam obtinere». ²¹⁰ El mateix Ramon Llull, des del moment que acceptà la croada, exigí sempre que la campanya militar anés acompanyada per l'acció dels seus missioners formats en les escoles específiques, però que jo recordi, ni en el projecte presentat al màxim papa ,espiritual' no exigeix una condició prèvia en aquesta línia de conversió i d'autenticitat cristiana. ²¹¹

La segona raó és el detall, del qual ja he fet esment, de trobar-se en companyia de tres textos d'alguna manera arnaldians: d'autoria arnaldiana com són l'*Epistola ad gerentes zonam pelliceam*, i probablement el *Conflictus iudaeorum*, o d'autor molt pròxim a Arnau, com són la *Prophetia de summis Pontificibus* i el *Liber de flore*. ²¹²

El detall de la referència a les possibles malalties del rei, sanables per l'aplicació de medicines simples, que es troben arreu, ²¹³ assenyalava vers un metge, i un metge que conegués la situació de la salut del personatge reial. Ací hom podria pensar en Jaume II de Catalunya-Aragó, en Frederic de Trinàcria, o en Robert o Carles de Sicília, i àdhuc en Felip el Bell de França, sense canviar de metge, car en tots els casos podria ésser Arnau de Vilanova.

El fragment transcrit en la nota 209 ens parla d'una ,creatura' que tindria la confiança de l'autor del tractat. No cal dir que, si hom la conegués, també podria esdevenir un camí per a arribar al descobriment de l'autor. El mateix fragment ens en dóna tres trets característics: tindria a l'abast de la mà no sols l'arribada dels llatins a la capital de l'imperi d'Orient, ans l'adhesió duradora de Constantinoble i de la seva zona d'influència; tindria a la seva mà l'ensenyar en un any un idioma, fins al punt de poder-hi predicar correctament en aquella llengua que hom escollís; tindria en la seva mà el secret de fer que sarraïns i tàrtars, heretges i cismàtics escoltessin amb gust l'anunci de Jesucrist.

És possible que algú pensi en Ramon Llull. ²¹⁴ Però cal descartar-lo, si no m'erro, car no em consta que ell oferís les dites tres seguretats. No em consta

210. Vegeu la referència al text de la nota 206.

211. Ja és sabut que, en un primer moment, Ramon Llull refusà radicalment i totalment les croades, en escriure el *Llibre qui és contra Anticrist* (PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», IX (1990), 48-49 i 154, línia 1494, a 158, línia 1552). Quant a la seva evolució en el tema de la croada i al projecte presentat al papa ,espiritual', Celestí V, vegeu el meu *Un text català de Ramon Llull desconegut: la Petició de Ramon al papa Celestí V per a la conversió dels infidels. Edició i estudi*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», I (1992), 9-46, en particular 17-22.

212. Vegeu les informacions sobre el manuscrit genovès proporcionades per Oriana Cartaregia en les pàgines esmentades en la nota 4, completades amb les de la nota 181.

213. Vegeu la referència a les medicines senzilles en el text transcrit en la nota 206.

214. Fins i tot no manca una frase d'encuny clarament lul·lià: «...scolas linguarum propter verbum evangelii plene et clare ubique proponendum ferventer promoveat», Gènova, Biblio-

que mai hagi proclamat que garantia l'adhesió dels grecs, o que en les seves escoles de llengües era capaç d'ensenyar una llengua en un sol any, fins a estar capacitat a predicar-hi; ni el seu objectiu era que sarrains i d'altres escoltessin pacíficament, ans que es convertissin. Remarquem que l'autor no s'hi identifica.

Més aviat m'inclinaria a cercar aquell, diguem-ne contacte, pel camí de les connexions d'Arnau de Vilanova amb els ortodoxos grecs, no sé si directes o a través de llatins particularment benvolguts dels bizantins: només cal recordar la seva intervenció davant Jaume II a favor del respecte degut als monjos del Mont Athos,²¹⁵ o l'interès d'algun o d'alguns grecs, o d'algun llatí afincat en l'Imperi d'Orient, en l'obra d'Arnau de Vilanova, interès que es manifestà en la traducció d'alguns dels seus textos espirituals en llengua grega.²¹⁶ El dit contacte (o potser agenc), oriental d'Arnau, no seria pas Angelo Clareno:²¹⁷

---

teca Universitària, Fons Gaslini A. IX. 27, f. 132b. Però, d'altra banda, allò que podem saber dels problemes amb què es trobà Ramon Llull durant la seva darrera estada a l'illa de Sicília (cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 335-336), no permeten de fer suposicions gaire favorables en el sentit que Arnau el pogués proposar com l'home encertat per a conduir a l'èxit, a través de l'Imperi d'Orient, una expedició de croada. Vegeu la nota 224, on és recordat el fet que encara l'any 1305 Ramon Llull descartava el camí de Constantinoble.

215. En realitat són dues les lletres de Jaume II de Catalunya-Aragó relatives al Mont Athos, l'adreçada a mestre Arnau de Vilanova indicant-li que ha complert el seu encàrrec, lletra publicada per Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'Història de la Cultura Catalana Mig-aval*, I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1908, 45-46; també per Heinrich FINKE, *Acta Aragonensia...* (citat en la nota 60), II, 876-877; i resumida per MARTÍ DE BARCELONA, *Regesta de documents arnaldians coneguts*, dins «Estudis Franciscans», 47 (1935), 261-300, en concret 283, doc. núm. 102; l'altra és la lletra adreçada al cavaller Bernat de Rocafort i companys, manant-los de respectar els monestirs de l'Athos, publicada pel darrer, dins *La cultura catalana durant el regnat de Jaume II*, dins «Estudios Franciscanos», 92 (1991), 160-161, núm. 162.

216. Sobre la versió grega de vuit escrits espirituals d'Arnau de Vilanova, vegeu Joaquim CARRERAS I ARTAU, *La versió grega de nou escrits d'Arnau de Vilanova*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», VIII (1932), 127-134; i Miquel BATLLORI, *Els textos espirituals d'Arnau de Vilanova en llengua grega*, dins «Quaderns ibero-americanos», núm. 14 (1953), 356-361.

217. És normal que els estudis dedicats a Angelo Clareno subratllin el seu coneixement, pretesament infús, de la llengua grega. Quant a la seva relació amb Arnau de Vilanova, tenim, d'una banda, els paràgrafs que li dedica en el *Chronicon seu historia septem tribulationum Ordinis Minorum*. Prima edizione integrale a cura di Alberto GHINATO. Vol. I. *Testo* (Seminarium di Studi Superiori. Esercitazioni pratiche, III), Roma, Antonianum 1958, 185; de l'altra, la probable coincidència a Perusa el 1304: Robert L. LERNER, *The Prophetic...* (citat en la nota 2), 102 i 110, nota 34; Gian Luca POTESTÀ, *Angelo Clareno. Dai poveri eremiti ai fraticelli* (Nuovi Studi Storici, 8), Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo 1990, 82, hipotitza entorn d'una trobada personal allí mateix. Sobre l'estada del Clareno a Grècia, vegeu les pàgines que el mateix autor dedica a les traduccions d'obres patrístiques gregues realitzades per l'espiritual esmentat, 315-323; també Lydia von AUW, *Angelo Clareno et les Spirituels italiens* (Uomini e dottrine, 25), Roma, Edizioni di Storia e Letteratura 1979, dedica un capítol a l'estada del Clareno a Grècia, 53-69.

Passem ara a les consideracions basades en el contingut doctrinal de les pàgines que ens ocupen, la primera de les quals serà general i les altres més particulars.

La consideració general consisteix a adonar-se que el text que estudiem podria ésser (el lector recordarà que segueixo parlant en hipòtesi) com l'anella o el terme mig, que uniria les dues etapes extremes de l'evolució de mestre Arnau de Vilanova en relació a la croada.

La primera etapa seria la formulada durant la darrera dècada del segle XIII en el *De tempore adventus Anticristi*, on, explícitament salvada com en el nostre text la intenció dels promotors,²¹⁸ a partir de l'expressió de Jesús de Nazaret recollida en l'*Evangelium de Lluç*, XXI, 24,²¹⁹ Arnau proclama la inutilitat de les croades fins que, d'acord amb la mateixa expressió, es compleixi el temps de la plenitud dels pobles, temps que, seguint la profecia de la Sibila Eritrea, cauria dins el segle XIV.²²⁰

La darrera etapa seria la representada pel convenciment, amb el qual el mateix mestre Arnau de Vilanova els darrers anys de la seva vida, entorn del 1310, està segur que el dit temps ha arribat, perquè dos reis (i més en concret un d'ells, Frederic de Trinària), s'han decidit a practicar una política al servei de la 'veritat del cristianisme' o de la 'veritat de l'Evangelium', seguint allò que el mateix mestre havia programat en la *Informació espiritual per al rei Frederic de Trinària*, decisió confirmada pel mateix rei Frederic en la lletra al seu germà, Jaume II de Catalunya-Aragó, en la qual li comunicava la decisió esmentada, un dels punts de la qual és justament la reconquesta del Sant Sepulcre de Jerusalem;²²¹ i, en conseqüència, el mateix Arnau es basquejava a proporcionar a Frederic de

218. Vegeu més amunt el fragment transcrit en la nota 205. La bona intenció és altre cop salvada vers el final del text: «...propter intencionem catholicam promoventis...», Gènova, Biblioteca Universitària, Fons G. Gaslini, A. IX. 27, f. 132c.

219. El mateix Arnau transcriu aquest verset d'acord amb la versió de la *Vulgata*: «Hierusalem calcabitur a gentibus donec impleantur tempora nationum», en la pàgina 163, línia 1269-1270, de la publicació citada en la nota següent.

220. Arnau de VILANOVA, *Tractatus de tempore adventus Anticristi* (PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), 146, línies 508-515, i 163-164, línies 1250-1292).

221. Arnau de VILANOVA, *Informació espiritual per al rei Frederic* (BATLLORI, «Els Nostres Clàssics», A, núms. 53-54), 223-243, més en concret, quant als sarraïns, 240-241, línies 13-28. La resolució del rei Frederic consta en la lletra al seu germà Jaume II (MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia...* (citada en la nota 9), vol. VII, Santander 1947, 256): «...[rex] non est vere catholicus si ad exterminandam Christi contumeliam non ferveat incessanti zelo, tam in alienis populis, quam in suo; propterea zelum istum in nobismetipsis accendere studiose intendimus, et exoptamus quod in nobis inter reges caeteros catholicos accendatur, ut sit ambobus amarius morte quod blasphemii Salvatoris nostri sepulchrum eius possideant in Ipsius contumeliam, atque servitutum ignominiosam omnium confitentium nomen eius».

Trinàcria el títol reial corresponent a l'empresa de croada, que aquest cop havia d'ésser coronada per l'èxit, i a fer que el seu títol reial correspongués a la dita realitat: el de rei de Jerusalem, que l'any 1309 mestre Arnau mateix havia demanat (inútilment, no cal dir-ho) per a Frederic a Robert d'Anjou.²²²

Tal com ja he dit, el nostre text es trobaria al mig d'aquests dos extrems pel fet de reafirmar que l'èxit d'una croada no depenia únicament dels elements bèl·lics, ans principalment del marc espiritual dins el qual s'havia d'inscriure,²²³ marc de condicions espirituals que resultava formulat amb molta més precisió en les breus pàgines d'aquest *Tractatus contra passagium*....²²⁴

222. Vegeu documentació angevina relativa a aquest intent d'obtenir per a Frederic de Trinàcria el títol de rei de Jerusalem en la meua nota *Noves dades biogràfiques de mestre Arnau de Vilanova. II. Entorn de la darreva visita d'Arnau de Vilanova a Robert d'Anjou*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), 281-282.

223. Vegeu més amunt les notes 206, 208 i 210.

224. Vegeu més amunt els fragments transcrits en les notes 204 i 206. A confirmació, transcriuré el fragment en el qual, si no m'erro, veig una crítica clara dels ordes militars, ací en concret creuria dels Hospitalers, als quals Climent V encarregava la seva croada: «Nam ad conservationem ipsius [*exercitus catholici*] necesse est eligere bellatores et executores principales negotii qui non sint amatores pecuniarum, maxime ne sint eas insaciabiliter appetentes, quoniam tales per munera facillime corrumpuntur ab infidelibus, et in favorem ipsorum contricionem vel dissolutionem exercitus catholici quibuscumque fraudibus et ingeniis machinantur. Et ideo talis gens, que nec amat nec timer Deum, nec zelum habet fidei christiane, omnino excludi debet a magistratu dicti negotii. Similiter, pro conservacione catholici exercitus est necessarium quod excludatur a magistratu, et precipue cuneo bellatorum gens voluptuosa et sumptuosa, quoniam talis de facili languet et deficit», Gènova, Biblioteca Universitària, Fons G. Gaslini, A. IX. 27, f. 132b.

Per contrast, la característica 'espiritual' bàsica del nostre text resulta més visible si hom llegeix les propostes contemporànies formulades pels Mestres Generals tant de Templers com d'Hospitalers, amb planteig exclusivament bèl·licista. Són del primer els dos *Consilium magistri Templi datum Clementi V super negotio Terrae Sanctae*... (BALUZE, MOLLAT, *Vitae paparum Avenionensium*. III, París, Letouzey et Ané 1921, 145-149 i 150-154); pertanyen al segon la *Informatio et instructio nostri magistri Hospitalis super faciendo generali passagio pro recuperatione Terrae Sanctae*... (PETIT, «Bibliothèque de l'École des Chartes», LX (1899), 603-610); i el *Tractatus dudum habitus ultra mare per magistrum et conventum Hospitalis...: qualiter Terra Sancta possit per christianos recuperari* (KEDAR, SCHEIN, «Bibliothèque de l'École des Chartes», CXXXVII (1979), 211-226). També és diàfanament clara la diferència entre el nostre text i les dues propostes contemporànies de Ramon LLULL, el *Liber de fine* del 1305 (citat en la nota 131), 250-291, i el *Liber qui est de acquisitione Terrae Sanctae*, del 1309 (LONGPRÉ, dins «Critèrium», III (1927), 266-278 (resumit en la *Petitio Raymundi in Concilio generali ad acquiendam Terram Sanctam* (WIERUSZOWSKI, dins «Estudis Franciscans», 47 (1935), 104-110 i dins *Politics and Culture in Medieval Spain and Italy* (Storia e Letteratura, 121), Roma, Edizioni di Storia e Letteratura 1971, 165-170), en els quals, tot i les variants (en el primer és contrari al camí de Constantinoble, en el segon n'és favorable; en el primer és favorable a posar tota l'empresa en mans d'un 'bellator rex', en el segon en les del Mestre Hospitaler), l'autor propugna una continuació i extensió de la reconquesta tant a favor de la fe com de la sobirania cristiana primer a escala continental d'Àfrica, i d'Àsia després, dins la qual hi ha Terra Santa. Vegeu les notes

Calia, només, suposada la imminència dels temps finals de la història humana, donar el darrer pas, consistent a assegurar en la pràctica el compromís envers el dit marc espiritual per part de qui emprengués la croada; en l'esmentada decisió fàctica hom podia veure-hi el 'signe dels temps' i la consegüent manifestació de la benvolença divina, amb tota mena de bons auguris per a l'empresa.²²⁵

Pressuposada aquesta observació general, fixem-nos en algun dels punts concrets i específics del *Tractatus contra passagium...*, que coincideixen amb els formulats per Arnau de Vilanova en obres seves autèntiques.

I el primer és la tesi central del nou text, que ja ens és coneguda pel fragment copiat en la nota 206, però que, per a comoditat del lector, m'he d'excusar de repetir ací: «...ad gratiam divinam se debet Ecclesia Christi disponere per hec tria, scilicet, zelo, moribus, et operibus evngelicis. In istis enim tribus consistit cultus evngelice veritatis, sine quo nullum collegium ac persona potest Dey gratiam obtinere».

Remarquem, sobretot, la darrera frase del fragment acabat de transcriure, i comparem-lo amb alguna de les tesis bàsiques de la *Informació espiritual per al rei Frederic*. La primera inclou el zel entre els components de la 'veritat evangèlica': «En quant sóts rey crestià, devets metre diligència, per amor e per zel de Crist, de promoure la veritat del cristianisme, ço és, la veritat evngelical...».²²⁶ I una pàgina després, també hi són integrades la reforma de costums o penitència i les obres: «En vós mateyx farets tres coses: La primera, que per vera penitència satisfarets a Déu de les ofenses que feytes li avets, e atressí al proxme, segons la veritat evngelical. La segona cosa que devets fer per manifestar e promoure en vós la veritat del cristianisme, és fer obres senyalades, en les quals sien remembrats e representats e glorificats los principis e la fi del cristianisme, quar en aquestes dues coses és fermada la veritat del cristianisme».²²⁷

Passem a un segon paral·lel, que es troba en l'apartat que exposa la pràctica del zel envers els infidels afectats per la possible croada, i diu així:

211 i 214.

En canvi, en la línia del nostre text, hom pot llegir la terrible lletra d'Arnau de Vilanova a Jaume II de Catalunya-Aragó sobre els Templers, citada en la nota 69. I també ara hom pot comprendre tota la distància que hi ha en aquest punt concret entre l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, que considera els ordes militars, sense condicionants previs, com a signes característics positius del setè temps de l'Església, i el capteniment demostrat per Arnau de Vilanova, tal com diuen les notes 139 i 140.

225. Vegeu el fragment textual transcrit en la nota 208.

226. Arnau de VILANOVA, *Informació...* (edició citada en la nota 221), 224, línies 15-18.

227. *Ibid.*, 225, línies 11-21.

«... si, antequam invadantur, [*infideles*] caritativa monicione invitentur de lumine fidey, postea vero, statim a principio, cum invaduntur, proponatur eis electio, scilicet, aut quod pro gloria Dey et eorum eterna salute convertantur ad cultum evvangelicę veritatis, sic, scilicet, quod ostendetur eis indubitanter statim quod absque illo salvari nequeunt, vel quod terram deserant, quam in contumeliam Salvatoris possident; tunc, si recusaverint utrumque istorum, remanebit penes fideles justitia et, per consequens, Dey favor».²²⁸

Aquest raonament és paral·lel al que ja coneixem del final del *Conflictus iudaeorum*, i que hem relacionat amb els documents ja publicats sobre l'extradició dels jueus fora el barri del Cassaro i de la ciutat de Palerm, d'una banda;²²⁹ com també ho és de dos petits paràgrafs, que llegim en les pàgines inicials del mateix tractat:

«...dominus rex per suam propositionem invitabat vos et hortabatur quod susciperetis baptismum, scilicet, doctrinam evvangeli, et efficeremini fratres eius, alias non posset vos tollerare, salva iustitia publica tam civilitatis quam fidei christiane, in societate christianorum...». I al cap de poc: «Dominus autem rex, considerans quod ista que circa iudeos agit et agere intendit non sunt pure humana, sed potius divina, idcirco propter honorem Dey et salutem animarum vestrarum, iterato vocavit vos ad presentiam suam...».²³⁰

Assenyalem, finalment, la coincidència d'una altra crítica a l'empresa de la croada, l'esquema de la qual encaixa amb un dels punts que en la *Philosophia catholica et divina* Arnau de Vilanova considera definidors del cristianisme, el de la coherència entre la doctrina i la vida, i fa tal com segueix:

«...necesse est ut [*messias principalis*] doctrinam suam vita et moribus adprobet in seipso. Quoniam si sua conversatio cum hominibus discordaret cum doctrina, quam eis preberet, non esset procul dubio doctor verax. Unde, cum ipse primo et principaliter sit daturus doctrinam exercendi iustitiam summam et sempiternam, ei primo et principaliter convenit exemplo sue conversationis et vite doctrinam illam in seipso verificare».²³¹

Igual com Arnau de Vilanova, l'autor del *Tractatus contra passagium...* era sensible a la coherència cristiana entre doctrina i comportament, tal com demostra aquest paràgraf:

«Propter hoc etiam apud fideles potius ridiculum suscitatur quam devotio excitetur, quando illi qui vacant incolatui virgultorum et calamorum, aut deliciis vel cultui vanitatis, nituntur solo verborum strepitu alios inducere ad portandum crucem longe peregrinationis et laboris ac mortis pro gloria Salvatoris».²³²

228. Gènova, Biblioteca Universitària, Fons G. Gaslini, A. IX. 27, ff. 131d-132a.

229. Vegeu més amunt les indicacions de les notes 187-190.

230. Gènova, Biblioteca Universitària, Fons G. Gaslini, A. IX. 27, ff. 102b i 102c.

231. Arnau de VILANOVA, *Philosophia catholica et divina* (PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», X (1991), 140, línies 1227-1233).

Recordaré, finalment, que una de les unitats bibliogràfiques procedents de la marmessoria d'Arnau de Vilanova en poder d'En Ramon Conesa, era designada així: «quemdam quaternum pasagii in papiro».²³³ L'inventari no diu que es tractés d'una obra del mestre i, encara que ho digués, també hauria calgut demostrar la identitat entre aquell text i el que ara ens ocupa, car es podria tractar d'algun escrit relacionat amb el 'viatge' a Almeria, cosa que certament no és el nostre.

Després de l'exposició precedent, considero que el conjunt dels elements que ara com ara són al nostre abast indiquen sense cap mena de dubte que ha d'ésser seriosament considerada la hipòtesi que l'autor del *Tractatus contra passagium ad partes ultramarinas* sigui Arnau de Vilanova. Esperem que una anàlisi més detallada del text em permeti de dir-hi, sense haver d'esperar gaire, la darrera paraula.

III. EL PROBLEMA DELS CRITERIS D'AUTENTICITAT ARNALDIANA

Deu ésser normal que, en tocar aquest tema, hom distingeixi entre els criteris externs i els interns.

Els primers són, en el nostre cas, els proporcionats per les fonts dels anys 1304-1318, estudiades en l'apartat I d'aquestes pàgines, les quals permeten d'afirmar sense cap ombra de dubte la paternitat arnaldiana d'una relativament llarga llista d'obres, llista que hom pot veure en aquell mateix apartat.

En efecte les enumeracions incloses en la protesta davant el Cambrer de la Seu Apostòlica,²³⁴ i en la presentació de Bordeus,²³⁵ són obra del mateix autor i, per tant, són del tot segures. El mateix sembla que ha d'ésser afirmat de l'aplec i per tant de la llista dels escrits copiats en el manuscrit Vat. lat. 3824.²³⁶

232. Gènova, Biblioteca Universitària, Fons G. Gaslini, A. IX. 27, f. 132a; una observació terminològica: la frase: «...qui vacant incolatui virgultorum et calamorum...» té un paral·lel en la que es troba en la lletra de Frederic de Trinàcria a Jaume II de Catalunya-Aragó, de la qual hem parlat en la nota 221, en estigmatitzar aquell cristià «qui... incolatum eligat terreni thalami et virgulti», p. 256. Per la seva raresa, l'«incolatus virgulti» pot ésser un altre indicador d'autenticitat.

233. Cf. Roc CHABÀS, *Inventario...* (citat en la nota 10), 202, núm. 363. Si aquest «quaternus pasagii» es referia a l'expedició a Almeria, no era el nostre text, tot ell encaminat a Terra Santa pel camí de Constantinoble. I cf. nota 105.

234. Vegeu el text de la nota 6.

235. Vegeu el text de les notes 10 [i 39-50].

236. Vegeu el text de la nota 8.

L'autenticitat arnaldiana d'algun d'aquests textos és confirmada pel fet que també figura en algun dels inventaris dels anys 1311-1318, la validesa dels quals recolza en el fet d'ésser d'alguna manera realitzats pels homes de la màxima confiança de l'autor, en poder dels quals, de més a més, consta que hi havia compilacions d'obres arnaldianes indubtables.²³⁷

Quant a les obres atribuïdes a Arnau de Vilanova per la sentència inquisitorial de Tarragona del novembre del 1316,²³⁸ la majoria de les quals són catalanes, dues raons li confereixen tanta seguretat com la que hem hagut de reconèixer a les fonts acabades d'esmentar. Una és la immediatesa cronològica. Vull dir amb això, no sols que la dita sentència fou publicada només cinc anys després de la mort d'Arnau de Vilanova, ans sobretot que l'atenció dels inquisidors de la corona catalano-aragonesa envers els escrits de mestre Arnau venia almenys d'una dotzena d'anys abans,²³⁹ o de catorze, si col·loquem el començament de l'atenció més o menys en el moment de les baralles dialèctiques entre mestre Arnau i els dominicans de Girona entorn dels anys 1302-1303;²⁴⁰ un i altres, de més a més, es movien per ambients idèntics, entre d'altres el de la casa reial. Recordem que dos dels màxims atacants d'Arnau, Bernat de Puigcercós i Martín d'Ateca, pertanyien a l'orde dominicà.

L'altra raó és el capteniment dels homes de la confiança absoluta d'Arnau de Vilanova, entre els quals En Ramon Conesa i En Pere de Montmeló poden ésser els més significats;²⁴¹ ells remogueren cel i terra a fi de defensar la

237. Vegeu el text de les notes 10 [i 39-50].

238. Vegeu el text de la nota 9.

239. La dita atenció és evidentment deduïble de la lletra de Jaume II de Catalunya-Aragó a Aimerico di Piacenza, general de l'orde dominicà, datada el 18 de novembre del 1305, queixant-se d'actuacions del sotsinquisidor de València, segurament anteriors al setembre del mateix any (no hi és fet esment de la reserva pontifícia del 24 d'agost d'aquell any, transcrita en la nota 18); la dita lletra fou publicada per Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia...* (citada en la nota 9), 309-310, a base de la còpia d'ACA, *Canc., reg.*, 335, f. 318.

240. Cf. Joaquim CARRERAS I ARTAU, *La polémica...* (citada en la nota 143).

241. Un i altre figuren com a marmessors d'Arnau de Vilanova en l'inventari dels anys 1311-1318, tal com hom pot veure en Roc CHABÀS, *Inventario...* (citada en la nota 10), 189, on, com també en el document publicat en el seu *Arnaldo de Vilanova...* (citada en la nota 9), no pot resultar més evident, no sols l'interès, ans la lluita aferrissada d'En Ramon Conesa a favor de la plena rehabilitació de la memòria d'Arnau de Vilanova; quant a En Pere de Montmeló, sigui'm permès de remetre al meu *L'«Alia Informatio...* (citada en la nota 30), 114-116, i d'afegir-hi aquest testimoniatge de Frederic de Trinàcria en lletra al seu germà Jaume II de Catalunya-Aragó, del 25 de juny del 1316: «...Petrum de Montemulono... ad partes istas pro quibusdam nostris negotiis destinemus..., qui secretorum nostrorum est conscius et cui patent intima cordis nostri, ea que ipse vobis ex parte nostra verbotinus reserabit tamquam ex corde et ore nostris producta indubitanter credere velitis, si placet...», publicat per Francesco GIUNTA i Antonino GIUFFRIDA, *Acta Siculo-Aragonensia...* (citada en la nota 157), 151, on d'altres documents es refereixen al mateix personatge; també n'hi ha dins Heinrich FINKE, *Acta*

memòria i, tant o més que aquesta, l'ortodòxia del mestre venerat, contra la sentència inquisitorial de Tarragona. Dit això, fixem-nos en el fet que, dins una campanya en la qual l'argument decisiu contra la dita sentència hauria estat el d'afirmar que aquesta atribuïa a Arnau de Vilanova una o alguna obra que no era d'ell,²⁴² mai, absolutament en cap instant, no deixen entreveure cap objecció, cap pensament de dubte, entorn de l'autenticitat arnaldiana de les obres que en la sentència li són atribuïdes. Per això, el problema de l'autenticitat arnaldiana de les obres que li són atribuïdes en la sentència inquisitorial de Tarragona del 1316, és el de la veracitat personal, a l'hora de donar testimoniatge de fets, com són els de l'autoria d'Arnau de Vilanova en relació als textos que d'alguna manera li són atribuïts, de tots els qui abans o després de la mateixa la prepararen o n'acceptaren les atribucions.

Quant als documents notariais que han conservat els recursos de París i als textos diversos existents des de sempre en l'Arxiu Reial o de la Corona d'Aragó, de Barcelona, ni sembla que, quant a llur autenticitat, hi hagi hagut fins ara cap mena de dubte ni calgui plantejar-ne.

Per això, no tinc cap vacil·lació a afirmar que sense cap excepció totes les obres atribuïdes a Arnau de Vilanova en els cinc documents dels quals acabem de parlar, i també les conservades en l'arxiu esmentat, són d'ell amb tota i absoluta certesa. Amb la mateixa certesa se li han d'atribuir els conservats en la Bibliothèque Nationale de París. En canvi, els criteris externs no semblen favorables a l'autenticitat arnaldiana de l'*Expositio super Apocalypsi* [i d'altres escrits dubtosos].

Però, si dels criteris externs passem als interns, que en el nostre cas potser es podrien concretar en la coherència doctrinal d'unes obres amb les altres,

---

Aragonensia... (citada en la nota 60).

Em permeto, encara, de remetre a la introducció al meu *L'Ars catholicae*... (citada en la nota 6), 48-49, a fi de recordar la presència, tant a Perusa en el moment de presentar la protesta al Cambrer papal, com a Tarragona en la sessió definitiva anterior a la publicació de la sentència condemnatòria, del canonge tarragoní, Gonçal de Castro. El seu contacte personal amb Arnau de Vilanova reforçaria, si calgués, la certesa de les atribucions fetes per la sentència inquisitorial de Tarragona.

242. Ja se sap que el procediment inquisitorial era sumari, «simpliciter et de plano, sine strepitu et figura iudicii», en el qual, però, l'única cosa de la qual els inquisidors no podien prescindir, tant si es tractava d'altres com d'ells mateixos, era d'assegurar la veritat: «...iurantes tam de se quam de aliis dicere veritatem...», *Sextus Decretalium*, liber V, tit. II, cap. VIII/3 (FRIEDBERG, *Corpus Iuris Canonici*, II, *Decretalium collectiones*, Leipzig 1879, col. 1072); «...in virtute sanctae obedientiae et sub interminatione maledictionis aeternae praecipimus... quod [els inquisidors] malitiose aut fraudulenter tantam labem... falso alicui non imponant...», *Clementinae*, lib. V, tit. III, cap. I/4 (FRIEDBERG, *ibid.*, II, 1182); i «...praestationem iuramenti... de veritate dicenda, ne veritas occultetur... non excludi...», *ibid.*, lib. V, tit. XI, cap. II (l. c., 1200).

coherència que podria ésser pedra de toc per a judicar de l'autenticitat arnaldiana de textos dubtosos, el tema es complica de forma considerable. La causa de la dificultat rau, si no m'erro, en el fet que contínuament es fan, en relació a l'obra espiritual d'Arnau de Vilanova, acusacions bàsiques, que no permeten de trepitjar terreny sòlid a l'hora d'intentar delimitar quin és el pensament autèntic d'Arnau de Vilanova o la relació entre significat i significat en algunes de les seves principals formulacions o tesis.

Jo mateix he emprat en temps diversos almenys dues expressions en intentar de precisar la dita relació: 'instrumentalització' i 'comèdia'.²⁴³ I darrerament des d'un altaveu francès, hom ha aplicat a Arnau de Vilanova, sense dubtar, certament, de l'autenticitat de la seva experiència espiritual, substantius que el lector desinformat nomès pot interpretar 'in malam partem': «bluffe», «tromperie», i àdhuc «folie».²⁴⁴

Entorn d'això voldria fer dues precisions:

La primera és que una investigació seriosa entorn del pensament 'espiritual' d'Arnau de Vilanova no pot prescindir d'esbrinar el gènere literari del tractat de què es tracta. I així, per posar un exemple, hom no pot prendre l'*Alia informatio beguinorum* com si fos una exposició del pensament de l'autor sobre 'la veritat del cretisme' per dir-ho amb una fórmula ben arnaldiana, ans l'ha de contemplar com allò que és i que l'autor declara ja des del principi: una defensa de posicions plenament per literalment coherents, encara que no siguin les úniques a ésser-ho, amb els principis cristians i que, per aquesta raó, es troben dins el camp en el qual és absolutament lícita l'opció del cristià a l'hora de decidir-se per una forma de vida, encara que personalment no siguin les posicions ni les opcions de l'autor de l'escrit.²⁴⁵ La mateixa atenció al respecteiu gènere literari obliga

243. En L'«*Alia Informatio Beguinorum*» d'Arnau de Vilanova (Studia, textus, subsidia, II), Barcelona, Facultat de Teologia 1978, 149 i 182, és plantejat i recordat l'extrem de la instrumentalització; i en L'*Ars catholicae philosophiae...* (citada en la nota 6), 38, nota 51, és emprat el concepte de 'comèdia' en relació a l'episodi dels sants esposos Ausiàs i Delfina, tal com és recontat en llur *Vida...* occitana.

244. FRANCESCO SANTI, *La vision de la fin des temps chez Arnould de Villeneuve. Contenu théologique et expérience mystique*, dins *Fin du monde et signes des temps. Visionnaires et prophètes en France méridionale (fin XIIIe – début XVe siècle)* (Cahiers de Fanjeaux, 27), Tolosa de Llenguadoc, Privat 1992, 109: «Arnaud montre par ailleurs une ténacité dans l'écriture et une créativité spirituelle qui est une preuve d'authenticité»; 116-117: «À partir de cette situation de force, Arnaud, bluffe: en commençant par affirmer que des faits miraculeux surviennent, accompagnés de révélations et de sainteté...»; 122: «Arnaud se rend compte qu'avec cette tromperie il se trouvera dans les marges, dans la folie...».

245. «Lo filgio de la uergene... manda inno presente escripto a uoy que respondero degate confessare tanto arditamente quanto costantemente, in quella hora ke recercati serrete

a reconèixer les característiques, irreductibles a les d'altres textos arnaldians, d'escrits com la *Introductio in librum Ioachim de semine Scripturarum*, el *De significatione nominis Tetragrammaton*, per una banda, i la *Dancia illustris regis Aragon(i)e cum commento*, per l'altra (sense cap pretensió d'afirmar que allò que estem dient només es pot aplicar a aquestes obres).²⁴⁶

Expressat d'una altra manera, això equival a preguntar si en l'obra d'Arnau de Vilanova hi ha alguns punts doctrinals bàsics, dels quals puguem dir que són pedres de toc a l'hora de decidir sobre l'autenticitat o inautenticitat d'algun text. I aquest tema ens condueix a la precisió que segueix, la qual pren en consideració les acusacions, a les quals suara ens referíem.

La segona precisió, doncs, fa referència al fet que una cosa és equivocar-se, i altra enganyar o mentir. És indubtable que Arnau de Vilanova s'equivocà en un dels punts fonamentals del seu missatge, el dels temps finals del món, i ja la sentència inquisitorial de Tarragona del 1316 no s'estalvià de passar-li la corresponent factura: «...iam apparuit falsus denunciator».²⁴⁷ Però també enganyà o mentí?

La meua resposta a aquest tema començaria recordant unes paraules del mateix Arnau en l'*Epistola ad gerentes zonam pelliceam*: «...si quis diceret me fore hereticum, non dicerem ey: ‚Mentiris‘, sed: ‚Frater‘, aut ‚Domine, salva reverentia tibi debita, non sum‘».²⁴⁸ El segon pas consistiria a recordar aquell concepte tan platònic com acceptat durant segles, tan ‚espiritual‘, de la veritat, segons el qual aquesta és constituïda primàriament no pas per la seva cara fàctica i constatable, ans per la invisible i suprasensible;²⁴⁹ i que la relació entre les dues cares ha de consistir a emmotllar, ni que sigui amb l'ús d'una certa força –recordem el ‚compelle intrare‘ de l'*Evangelium de Lluç*, XIV, 23–, la cara fàctica i material en la invisible i suprasensible. Aquesta relació s'expressa en

---

de lo oostro stato dauante tucty li auante posti...», *L'«Alia Informatio...»* (citada en la nota 243), 19-20, línies 4-22; cf. 154-155 en relació a la coherència lògica amb els principis cristians; recordem que en el dit text és justificada l'opció de no posseir res (36-37, línies 136-171), opció que no era pas la personal d'Arnau, en poder del qual es trobaren en morir quantitats considerables de moneda i altres béns de propietat, segons els tantes vegades esmentats inventaris dels anys 1311-1318.

246. He assenyalat la fractura entre els dos primers tractats arnaldians copiats en el Vat. lat. 3824 i el conjunt dels que foren escrits entre el 1299 i el 1305 primer en *L'Ars catholicae...* (citada en la nota 6), 36-37, en particular en la nota 57; després, en *L'Allocutio christini...* (citada en la nota 7), 48-49.

247. Vegeu en la nota 9 les edicions de la dita sentència; la frase transcrita es troba en la pàgina 188 de l'edició de Blanch, en la 321 de la de Menéndez y Pelayo, i en les 1010 i 288, respectivament, de les de Santi.

248. Aquesta frase es troba en Oriana CARTAREGIA, Josep PERARNAU, *El text sencera...* (citada en la nota 4), 27-28, línies 41-43.

249. Sobre el concepte arnaldia de veritat, em permeto de remetre al meu *L'Allocutio christini...* (citada en la nota 7), 55-59.

Arnau de Vilanova mitjançant la seva doctrina del 'finis catholicae doctrinae', que trobem explícitament formulada, per exemple, en l'*Eulogium...* gironí: «...cum finis evangelice predicationis aut doctrine sit animos auditorum ab amore temporalium revocare et ad desiderium eternorum sive celestium erigere et inflammare...».²⁵⁰

Seria, doncs, l'exigència mateixa de la veritat allò que, en el pensament d'Arnau de Vilanova, obligaria a donar un complement de força provativa a l'exegesi de *Daniel*, VII, 3-4, o del mateix *Daniel* XII, 11,²⁵¹ o a mantenir lluny del coneixement de les relacions reals entre els sants esposos Ausiàs i Delfina el comte vell de Sabran,²⁵² o a donar a Jaume II de Catalunya-Aragó una versió no gens fidedigna de la *Interpraetatio de visionibus in somniis...* proclamada davant papa i cardenals a Avinyó.²⁵³ I encara hi podríem afegir qualche altre cas, com seria la posició arnaldiana en relació als ordes militars, tant al dels Templers com al dels Hospitalers, on no pot resultar més clar que la materialitat de les accions guerreres de defensa no li mereix cap valoració favorable.²⁵⁴

Ja ho sé que, ara, quan el nostre paradigma de la veritat es limita a judicar de la justesa d'una formulació lògica o verbal en relació a elements fàctics i constatables, el concepte de veritat d'Arnau de Vilanova ens és no sols aliè, ans per ventura moralment reprovable. Però no és menys cert que no podem judicar el paràmetre arnaldia de la veritat amb el concepte nostre, que serà molt més encertat, però que no era el seu ni, segurament, el d'altres 'espirituals' contemporanis, per als quals, repetim-ho un emmotllament, ni que fos una mica forçat de les dades fàctiques en els valors superiors era justament allò que donava tot el sentit de veritat a aquelles dades.

250. *Eulogium de notitia verorum et pseudoapostolorum* (CARRERAS, «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», V (1950), 41; la finalitat de l'Església i de la doctrina catòlica havia estat formulada amb frases semblants dins el *De tempore adventus Antichristi* (PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), 150-151, línies 721-729); i en el *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, ibid., 70, línies 284-287; vegeu també la *Philosophia catholica et divina* (PERARNAU, ibid., X (1991), 124-125, línies 1021-1026).

251. *El text primitiu del De mysterio cymbalorum Ecclesiae d'Arnau de Vilanova. En apèndix, el seu Tractatus de tempore adventus Antichristi*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), 36, en particular els llocs indicats en la nota 111.

252. Vegeu el fragment de la *Vida...* en el meu *L'Ars catholicae philosophiae...* (citada en la nota 6), 38, nota 51. En aquest punt, em pregunto si podria ésser interessant de comparar aquest episodi amb la doctrina del o dels tractats *De coitu* de les obres mèdiques.

253. Cal recordar la diferència entre la *Interpraetatio...* llegida en cort romana i la seva 'versió' catalana, el *Raonament d'Avinyó*; s'hi ha referit Francesco SANTI, *La vision...* (citada en la nota 244), 117-119.

254. Vegeu les notes 139 i 224.

I aquest podria molt ben ésser, si no m'erro, un primer criteri intern d'autenticitat arnaldiana en una obra ,espiritual': la presència, en un text d'atribució suposadament dubtosa, de l'esforç, ni que hagués estat un xic distorsionador, a fer-lo encaixar en el motllo de la ,veritat del creïanisme'.

És possible que el resultat al qual acabem d'arribar no sigui aliè a la mateixa consciència que mestre Arnau tenia de la seva obra, en definir-la, amb tota la càrrega teòrica que la paraula comportava en el seu moment, no pas com a ,scientia', ans com a «...ars...ex theorica et practica constituta...». ²⁵⁵ No caldria, doncs, cercar-hi una veritat teòrica, homologable ni amb el nostre concepte de ciència, ni amb el concepte de ciència aleshores aplicat a la teologia, ans de descobrir-hi un camí d'eficàcia per a assegurar la realització del «finis catholicae doctrinae». ²⁵⁶

Però si pretenem de donar un pas més i ens preguntem si hi ha d'altres nuclis o elements doctrinals que puguin servir de pedra de toc a l'hora de dictaminar l'autenticitat arnaldiana d'una obra, la meua impressió, purament personal i subjectiva, és que ens trobem encara lluny de disposar amb seguretat de l'esmentada pedra de toc i que, de moment, com a primer pas, potser ens cal distingir entre allò que pot aportar el coneixement de la doctrina exposada en els escrits arnaldians certament autèntics, i allò que és possible de deduir de certes formes dinàmiques de pensament manifestades en els mateixos tractats. Aquest segon aspecte és exposat en l'aportació de Jaume Mensa i Valls a la present trobada i per això m'estalvio de parlar-ne.

Quant al coneixement de la doctrina dels tractats arnaldians autèntics en tant que criteri intern d'autenticitat, crec que l'única cosa que m'és possible d'aportar és allò que s'ha anat presentant com a resultat de l'estudi dels textos per mi publicats en els darrers anys. I així, del conjunt d'opuscles arnaldians dels anys 1299/1300-1305 entorn a les prediccions escatològiques, hom en pot deduir amb seguretat que són tesis nuclears del missatge arnaldia les quatre formulades pel mateix autor en el *Tractatus de mysterio cymbalorum Ecclesiae*:

a) licitum est scrutari ex caritate et cum humilitate tempus persecutionis Antichristi et consummationis saeculi;²⁵⁷

255. La frase completa encara és més forta: «Quoniam vero in agilibus est cognitio sterilis, ad quam non sequitur nostrum opus, ideo ars predicta, velut ex theorica et practica constituta, debet ad hoc extendi...», *Philosophia catholica et divina* (PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», X (1991), 59, línies 17-19; vegeu *ibid.*, 44, nota 78).

256. Vegeu la nota 250.

257. Una frase del dit tractat formula, ni que sigui en negatiu, tres de les quatre tesis:

b) possibile est de ultimis temporibus saeculi determinatam habere notitiam, ex revelatione biblica, signate ex Daniele XII, 11, et illuminatione divina, unde persecutio Antichristi praevideri potest futura circa annum 1376-1378;²⁵⁸

c) expedit ecclesiae talem notitiam praescire seu praenuntiare, ut efficaciter inducantur christiani ad contemptum temporalium et desiderium aeternorum;²⁵⁹

d) quia omnes in caritate viventes sunt docibiles Dei, sperare possunt quod admittentur ad intelligentiam supradictam.²⁶⁰

Als anteriors quatre punts, cal afegir-ne un altre, deduïble de la *Philosophia catholica et divina*: l'Església s'ha d'enfortir amb vistes a la persecució de l'Anticrist reformant-se;²⁶¹ i cada cristià reforçant la pròpia fe en Crist.²⁶²

Aquesta em sembla una doctrina vàlida com a pedra de toc, però només negativament: una doctrina escatològica que fos contrària a qualsevol dels cinc punts no seria d'Arnau de Vilanova.

Però, dissortadament, això que és possible d'afirmar del conjunt d'escrits dels cinc o sis primers anys del segle XIV, no és pas possible de repetir-ho en relació als dels sis anys següents, els dels 1305-1311, car ni les publicacions de textos ni els estudis que els han estat dedicats no tenen punt de comparació amb allò que ja a hores d'ara ha estat realitzat entorn dels primers, tot i que també en aquells encara resti tant a fer.

Més encara, si sembla que hi pot haver certesa que almenys els textos de la primera meitat del primer decenni del segle XIV són a l'abast de la mà de l'investigador, bàsicament en el tantes vegades citat Vat. lat. 3824,²⁶³ no és

«Sed quando hec [ultima tempora saeculi] erunt... nemo curat exprimere, vel [a)] quia non licet scrutari, vel [b)] quia non est possibile comprehendere, vel [c)] non hec expedit prescire seu prenuntiare» (PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), 62, línies 155-158); la justificació de la primera tesi, segueix immediatament en les pàgines 63-71, línies 159-306.

258. La justificació de la segona tesi ocupa les pàgines 71-82, línies 307-537.

259. La justificació de la tercera tesi segueix immediatament i ocupa les pàgines 83-96, línies 538-825.

260. Vegeu en la darrera de les pàgines citades, el text de les línies 826-840.

261. *Philosophia catholica et divina* (PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», X (1991), 94-100, línies 566-643; tesi resumida en la *Decima septima regula*, 160, línies 1591-159).

262. *Ibid.*, 100-148, línies 644-1375; tesi resumida en la *Decima octava regula*, 160, línies 1595-1598.

263. Vegeu-ne la descripció en el meu *L'Allocutio christini...* (citada en la nota 7), 10-23;

pas possible d'afirmar el mateix dels de la segona meitat del dit decenni, els quals no sols no es troben aplegats en un sol volum, ans encara no és pas possible d'afirmar ni amb certesa ni amb versemblança que ens sigui coneguda l'existència de tots els que poden haver arribat fins a nosaltres.

En els darrers anys, en efecte, han comparegut almenys dos volums manuscrits medievals, que obliguen a abstenir-se no sols d'afirmar, ans encara de pressuposar que ja posseïm tots els textos arnaldians d'aquells anys. Són els volums de Roma, Collegio di Sant'Isidoro e San Patrizio dei Francescani Irlandesi, ms. 1/58,²⁶⁴ i darrerament el de Gènova, Biblioteca Universitària, Fondo G. Gaslini A. IX. 27,²⁶⁵ en el qual dos dels quatre textos que són copiats en el seu segon bloc, l'*Epistola ad gerentes zonam pelliceam* i el *Liber de flore*, ja des de sempre formaven part de la bibliografia arnaldiana, la primera com a obra autèntica, el segon com a escrit apologètic molt pròxim al nostre autor; el fet totalment nou rau en el detall que els altres dos sembla, per allò que n'hem dit en les pàgines d'aquest estudi que hem dedicat a cada un d'ells, que almenys s'ha d'estudiar seriosament si constitueixen una part dels escrits arnaldians (sabem que no són els únics) destinats al rei Frederic de Trinària. L'existència d'escrits arnaldians de la dita procedència no és pas la novetat ací afirmada, car alguns dels primers textos redescoberts d'un segle ençà pertanyen al grup de la mateixa provinença conservats a Barcelona, ACA.²⁶⁶ El fet nou consisteix a posseir textos que tot fa pensar arnaldians, procedents de Nàpols o de Sicília, no conservats a Barcelona. N'apareixeran d'altres? Hom ha pensat sempre que els fons inexplorats de l'illa de Sicília podrien reservar agradables sorpreses, i aprofita l'avinentesa per insistir en la dita possibilitat.

Només el dia que poguéssim afirmar gairebé amb certesa que ja no es pot esperar a descobrir nous textos arnaldians, i que els tinguéssim tots publicats, podríem arribar a establir amb certesa els criteris interns d'autenticitat arnaldiana.

M'atreviria, doncs, a demanar un esforç de recerca destinada a descobrir textos arnaldians fins ara amagats; i un altre d'encaminat a publicar tant els ja coneguts com els que, resultat de la dita recerca, per ventura anessin compareixent.

---

quant a la llista dels tractats que hi són copiats, vegeu allò que n'és dit en la primera part d'aquest estudi.

264. La descripció d'aquest volum es troba en el meu *Trobada de tractats espirituals perduts d'Arnau de Vilanova*, dins «Revista Catalana de Teologia», I (1976), 489-512, en particular 490-493.

265. Vegeu les referències bibliogràfiques de la nota 4.

266. Són, per exemple, la *Informació espiritual per al rei Frederic*, les *Constitutiones regni Trinacriae*, i algunes de les lletres. Quant a la presència de col·leccions completes d'obres espirituals d'Arnau de Vilanova a l'illa de Sicília, vegeu el primer dels fragments transcrits en la nota 17.

Gosaria a esperar que les pàgines anteriors constitueixin un nou pas que ens acosti als dits objectius.

Barcelona, Cap d'Any del 1994

POST SCRIPTUM

1. Agraieixo al prof. Gian Luca Potestà l'observació que el *Prologus secundus de intentione auctoris* de Nicolau de Lira, que precedeix l'*Expositio Apocalypsis* en el Vat. lat. 1305, no pot ésser identificat amb les 'regulae', a les quals constantment fa referència la dita *Expositio* (cf. p. 55), perquè Nicolau de Lira només hauria escrit aquell text una vintena d'anys més tard.

El lector, doncs, corregirà les referències a l'esmentat comentarista bíblic en les pàgines 55, núm. 5; 56, núm. 6, b); i 63.

2. Per la meua banda afegiré que em pregunto si l'*Expositio in XXIV caput Matthaei*, les *Regulae expositionis sacrae Scripturae*, obres totes dues esmentades en l'inventari dels llibres propietat d'Arnau de Vilanova publicat pel tantes vegades repetit Roc Chabàs, *Inventario...*, 193, núm. 90 (cf. nota 105), i l'*Expositio Apocalypsis* no s'han d'atribuir a un únic autor.